

ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΟΙ ΑΝΤΙΚΑΤΟΠΤΡΙΣΜΟΙ
ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ
Η ΖΩΗ ΣΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ ΟΠΩΣ ΤΗΝ ΒΙΩΣΑΝ
ΚΑΙ ΤΗΝ ΠΕΡΙΕΓΡΑΨΑΝ ΟΙ ΛΟΓΟΤΕΧΝΕΣ ΜΑΣ*

Φέτος τὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν συμπληρώνει 170 χρόνια ζωῆς καὶ πλούσιας ἐπιστημονικῆς καὶ διδακτικῆς προσφορᾶς. Πολλοὶ ἀπόφοιτοὶ τοῦ στελέχωσαν νευραλγικὲς θέσεις τῆς κρατικῆς μηχανῆς, ἤδη ἀπὸ τὴν πρώτη μετεπαναστατικὴ ἐποχῇ. Μὲ τὸν πλούσιο ἐπιστημονικὸ ὅπλισμό ποὺ ἀπέκτησαν ἀπὸ τίς σπουδές τους στὸ Ἴδρυμα, κατόρθωσαν νὰ ἀνταποκριθοῦν στὶς ὑψηλὲς ἀπαιτήσεις τῶν καθηκόντων τους, πολιτικῶν, ἱατρικῶν, παιδευτικῶν, ἐρευνητικῶν. Ὡστόσο, ὀρισμένοι ἀπόφοιτοὶ διακρίθηκαν καὶ στὴ λογοτεχνία, ποὺ γιὰ μερικοὺς ἀπὸ αὐτοὺς κατέστη ἡ κύρια ἐνασχόλησή τους. Αὐτοὶ οἱ ἀπόφοιτοὶ ποὺ ὑπηρέτησαν τὸν Λόγιο Ἑρμῇ, ἔκαναν συχνὰ ἀναφορές —μέσα σὲ μυθιστορήματα ἢ αὐτοβιογραφικὰ κείμενά τους— στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν ὅπου εἶχαν φοιτήσει. Ἐπιπλέον, ἰδιαίτερα οἱ πεζογράφοι τῆς γενιᾶς τοῦ '30, συνέγραψαν σημαντικὰ ἔργα, στὰ ὁποῖα ὄχι μόνον ἀναπλάθουν τὸν χῶρο τοῦ Πανεπιστημίου καὶ τὸ κλίμα τῆς φοιτητικῆς ζωῆς, ἀλλὰ πλέκουν καὶ τὴν ὑπόθεση τῶν ἔργων τους γύρω ἀπὸ ἥρωες ποὺ τοὺς παρουσιάζουν ὡς καθηγητὲς ἢ φοιτητὲς τοῦ Ἰδρυμάτος. Ἐξάλλου, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς ἀποφοίτους ὑπῆρξαν καὶ ἀρκετοὶ καθηγητὲς ποὺ συνέθεσαν ποιητικὰ καὶ θεατρικὰ ἔργα ἢ μυθιστορήματα καὶ διηγήματα. Ἀκολουθῶς

* Μία πρώτη μορφή τῆς παρούσας μελέτης δημοσιεύθηκε στὴν ἐφημερίδα τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν *Τὸ Καποδιστριακό*, φύλλα 106 (15.5.2007) - 110 (15.7.2007). Τὸ πρωτογενὲς ὕλικό ποὺ περιλαμβάνεται στὸ κείμενο αὐτὸ τὸ συλλέξαμε στὸ Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, πρὸς τὸ Δ. Σ. τοῦ ὁποῖου ἐκφράζουμε καὶ ἀπὸ ἐδῶ τίς εὐχαριστίες μας. Ἐπίσης εὐχαριστοῦμε τὸν ὑπάλληλο τοῦ Ἀρχείου κ. Σάββα Κιναμπὰ γιὰ τὴ βοήθειά του, κατὰ τὴν ἀναζήτηση τῶν διαφόρων ἐγγράφων ποὺ ἀποθησαυρίσαμε. Ἡ παρούσα ἐρευνα —ποὺ ἀποτελεῖ πρώτη προσέγγιση τοῦ θέματος, περιοριζόμενη στὶς παλαιότερες γενιὲς λογοτεχνῶν— ἔγινε μὲ οἰκονομικὴ ἐνίσχυση τοῦ Εἰδικοῦ Λογαριασμοῦ Κονδυλίων Ἑρευνας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

ή παρουσίαση-ἀπαρίθμηση τῶν λογοτεχνῶν μας πού σπούδασαν στοὺς Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν θὰ γίνεи κατὰ Σχολὲς καὶ μὲ χρονολογικὴ σειρὰ, ὥστε ὁ ἀναγνώστης νὰ ἀντιληφθεῖ ὅλο τὸ εὖρος τῆς δημιουργικῆς ἐπίδρασης πού ἄσκησαν πάνω τους ἀφενὸς οἱ γνώσεις πού ἀπέκτησαν στοὺς Ἰδρυμα καὶ ἀφετέρου τὰ βιώματα πού τοὺς σημάδεψαν κατὰ τὴ φοιτητικὴ τους ζωὴ.

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

Μουσικὴν ποιεῖ καὶ ἐργάζου

Οἱ καθηγητὲς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς, πού παράλληλα ὑπηρέτησαν τὰ γράμματα καὶ ὡς λογοτέχνες, ἐμφανίζονται στοὺς κόλπους τῆς ἡδὴ ἀπὸ τὰ πρῶτα χρόνια λειτουργίας τῆς. Ἦταν ἡ ἐποχὴ πού κυριαρχοῦσε στὰ γράμματά μας ἡ Παλαιὰ Ἀθηναϊκὴ ἢ Ῥομαντικὴ Σχολή. Ἀναφέρουμε ἐνδεικτικὰ τὸν καθηγητὴ τῆς Φιλοσοφίας **Φίλιππο Ἰωάννου** (1796-1880) πού συνέθεσε ἀρχαιοπρεπῆ *Ἐπιγράμματα* (1874), τὸν πολυγραφότατο ποιητὴ **Ἀλέξανδρο Ρίζο Ραγκαβῆ** (1809-1892), πού δίδαξε Ἀρχαιολογία στοὺς Πανεπιστήμιο γιὰ 23 χρόνια, κατὰ τὴν περίοδο 1844-1867, καὶ τὸν πρωτοποριακὸ στὴν ἔκφραση ποιητὴ **Στέφανο Κουμανοῦδη** (1818-1899), καθηγητὴ τῆς Λατινικῆς Φιλολογίας γιὰ μίαν ὀλόκληρη τεσσαρακονταετία 1854-1894. Ἐπίσης θυμίζουμε τὸν προικισμένο δραματοουργὸ **Δημήτριο Βερναρδάκη** (1833-1907)¹, πού δίδαξε Γενικὴ Ἱστορία καὶ Φιλολογία (1861-1869 καὶ 1882-1883), τὸν **Σπυρίδωνα Λάμπρο** (1851-1919) πού ἐπίσης δίδαξε Γενικὴ Ἱστορία κατὰ τὸ διάστημα 1887-1919², καθὼς καὶ τὸν **Σῆμο Μενάρδο** (1872-1933) πού ἀπὸ τὴν πολυετὴ διδασκαλία τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Φιλολογίας, κατὰ τὸ διάστημα 1911-1933, ἐμπνεύσθηκε ἔξοχες ποιητικὲς μεταφράσεις κλασικῶν ἀριστουργημάτων³. Ἀλλὰ καὶ πολὺ ἀργότερα, ὁ καθηγη-

1. Ἐγραψε κυρίως ἱστορικὲς καὶ κλασικίζουσες τραγωδίες (*Μαρία Δοξαπατεῖ, Κυψελίδαι, Μερόπη, Εὐφροσύνη, Φαῦστα, Ἀντιόπη, Νικηφόρος Φωκᾶς*). Βλ. σχετικὰ Ἰωάννου Καβαρνοῦ, *Ἡ δραματικὴ ποίησις τοῦ Δημητρίου Ν. Βερναρδάκη*, Διατριβὴ ἐπὶ Διδακτορίᾳ, Ἀθῆναι 1962.

2. Ὁ Λάμπρος ἔγραψε περὶ τὰ 190 στιχοιργήματα (δημοσιευμένα καὶ ἀδημοσίευτα) καὶ δραματικὰ ἔργα, τὰ ὁποῖα καταγράφονται στὸ δημοσίευμα τοῦ Γεράσιμου Γ. Ζώρα, «Ὁ Σπυρίδων Λάμπρος ὡς ποιητής», *Παρνασσός*, τόμ. 40 (1998), σσ. 5-25. Ἐνα δράμα του τὸ ὑπέβαλε πρὸς κρίση καὶ βραβεύθηκε στὸν Βουτσιναῖο Διαγωνισμὸ τοῦ Πανεπιστημίου, ὅταν φοιτοῦσε στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολή, κατὰ τὸ διάστημα 1867-1871: Ὁ τελευταῖος Κόμης τῶν Σαλῶνων, Δρᾶμα εἰς μέρη πέντε, λαβὼν Α' ἔπαινον ἐν τῷ Βουτσιναίῳ Ἀγῶνι τοῦ ΑΩΟ', ὑπὸ Σπυρίδωνος Π. Λάμπρου, Ἐκ τοῦ Τυπογραφείου τοῦ «Ἰλισσοῦ», Ἐν Ἀθῆναις 1870.

3. Βλ. σχετικὰ *Ἐκλογαὶ ἀρχαίων ποιημάτων κατὰ μετάφρασιν Σίμου Μενάρδου*, Δίφρος, Ἀθῆναι 1971. Ὁ Παλαμᾶς ἔγραψε στὶς 31 Δεκεμβρίου 1925 ἓνα δωδεκάστιχο ποίημα, μὲ ἀφορμὴ τὶς μεταφράσεις τοῦ Μενάρδου καὶ τοῦ τὸ ἔστειλε: «Καὶ τοῦ Ὅμηρου φωνὴ καὶ τοῦ Μουσαίου! / ποίημα καινούριο δὲ στίχος σου τὴν κάνει, / καὶ τοῦ παρνασσικοῦ χοροῦ τοῦ ἀρ-

της τῆς Ἱστορίας τῶν Μέσων καὶ Νεωτέρων Χρόνων Ἀπόστολος Δασκαλάκης (1903-1982) ἔγραψε ἡθογραφικὰ ἀφηγήματα ποὺ ἀπαρτίζουν τίς συλλογὲς Ἀπὸ τῇ Μάνῃ ἀντίλαοι (1976) καὶ Τῆς Μάνης τὰ περασμένα (1977). Ἐπίσης, ὁ καθηγητὴς τῆς Βυζαντινῆς Φιλολογίας Νικόλαος Τωμαδάκης (1907-1993) ἔγραψε Ποιήματα, ἀνάμεσα στὰ ὁποῖα καὶ μερικά σατιρικά γιὰ τὴ ζωὴ στὸ Πανεπιστήμιο. Ἐνα ἀπὸ αὐτά, γραμμénον τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1972, ἔχει τίτλο «Ὅριον ἡλικίας 65ον». Μὲ ἐμφανὴ τὴν ἐπίδραση τοῦ καθαφικοῦ λόγου, ὁ Τωμαδάκης χρησιμοποιεῖ ἐδῶ τὴ λεπτὴ εἰρωνεία γιὰ νὰ σατιρίσει, ὅχι χωρὶς πικρία καὶ μὲ μία δόση αὐτοσαρκασμοῦ, τὴ στιγμή ποὺ ἕνας καθηγητὴς πληροφορεῖται ἐπισήμως τὴν ἀφυπηρέτησή του ἀπὸ τὸ Ἰδρυμα:

Τὸ ἔγγραφο ἀφίχθη ταχυδρομικῶς ἀρκοῦντως καθυστερημένον.
 Ὁ μακρόστενος φάκελος μὲ γραμματόσημον μιᾶς καὶ ἡμισείας δραχμῆς,
 ἀνέγραφε τὸ πρῶτον τὸν νέον τίτλον "ὁμότιμος" καὶ περιεῖχε
 τὸ ἀναμενόμενον ἀναγκαιότατον στοιχεῖον διὰ τὴν συνταξιοδότησιν.
 Τὸ Σύνταγμα ἐπιτάσσει τὴν ἔξοδον τῆς ὑπηρεσίας μετὰ τὸ 65ον
 (ὠρκήσθημεν νὰ εἴμεθα εἰς τοὺς νόμους εὐπειθεῖς) καὶ ἐφόσον
 ἡ χρονολογία τοῦ Μητρώου δὲν μετεβλήθῃ διὰ δικαστικῆς ἢ ἄλλης ἀποφάσεως,
 ἐγενόμεθα "ἐκτός", ἐνῶ ταχέως ἐξελέγησαν οἱ "ἐντός" διαδοχοὶ μας.

Τὸ ἔγγραφο (ὁ τύπος του εἶναι κοινὸς δι' ὅλους τοὺς ἐξερχομένους),
 ἐπὶ τῇ ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τῶν καθηκόντων μετὰ πολλῶν φιλοφρονήσεων:
 "Ἡ Σύγκλητος λυπεῖται στερουμένη... κ.λπ. καὶ ἐλπίζει..."!
 Ἡ δακτυλογράφος τὸ ἀντέγραψεν ἐπιμελῶς καὶ ἐφέτος, ὥς καὶ ἄλλοτε
 εἶχε πράξει διὰ τοὺς πολυειδῶς ἐξερχομένους λόγῳ ὁρίου.
 Ὁ ἀρμόδιος τὸ ὑτέγραψε προθύμως, τὸ ἔθιμον ἐτηρήθη εὐγενῶς.

Βεβαίως θὰ ἤθελαν νὰ ἔγραφαν κάπως πιὸ ξηρά: "Ἐπὶ τέλους
 ἀπηλλάγημεν ἀπὸ...", ἀλλ' ὑπερίσχυεν ἡ συνήθεια καὶ ὁ τύπος.

Ἡ συνήθεια ἡ ὁποία θὰ ἐπικρατήσῃ ἀσφαλῶς καὶ ὅταν οἱ ὑπογράφαντες,
 ἐν ὑγείᾳ καὶ εὐκλείᾳ πολλῇ, ὑπερβοῦν καὶ ἐκείνοι τὸ 65ον ἔτος⁴.

Στὴν ἀναδρομὴ ποὺ ἐπιχειροῦμε, θὰ σταθοῦμε, ἐπίσης, στὸν Γεώργιο Βιζυ-
 γνὸ (1849-1896) ποὺ φοίτησε μόνο γιὰ ἓνα ἀκαδημαϊκὸ ἔτος, τὸ 1874-1875, στὴ

χαίρου / τοῦ φορεῖς δροσοστάλαχτο στεφάνι» (Κωστῆ Παλαμᾶ, Ἀπαντα, Μπίρης, τόμ. Θ', σ. 214). Ὁ Παλαμᾶς τότε, ὡς Γενικὸς Γραμματεὺς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, συνεργάσθηκε στενὰ μὲ τὸν Μενάρδο, ὁ ὁποῖος διετέλεσε Πρύτανης κατὰ τὸ ἀκαδημαϊκὸ ἔτος 1925-1926.

4. Ν. Β. Τωμαδάκης, Ποιήματα, Ἐπιλεγόμενα καὶ φιλολογικὴ ἐπιμέλεια Ι. Μ. Χατζή-
 φώτη, Ἀθήνα 1973, σ. 118.

Φιλοσοφική Σχολή, ἐνῶ ὁλοκλήρωσε τὶς σπουδές του στὴ Γερμανία. Ὡστόσο, εἶναι ἐνδιαφέρον τὸ γεγονός ὅτι δέκα χρόνια ἀργότερα, στὶς 6 Φεβρουαρίου 1885, ἐξελέγη ὑφηγητὴς τῆς Ἱστορίας τῆς Φιλοσοφίας στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν, μὲ τὴ διατριβή του *Ἡ Φιλοσοφία τοῦ καλοῦ παρὰ Πλωτίνω*⁵. Συγκεκριμένα, στὰ πρακτικὰ τῶν συνεδριῶν τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς σημειώνονται τὰ ἑξῆς: «Εὐ-ρεθείσης οὕτω τῆς Σχολῆς ἐν νομίμῳ ἀπαρτίᾳ, ὁ κοσμητὴρ [Στέφανος Κουμανούδης] λέγει ὅτι ἀντικείμενον τῆς σημερινῆς συνεδριάσεως εἶναι ἡ προφορικὴ δοκιμασία τοῦ ὑποψηφίου ὑφηγητοῦ διὰ τὸ μάθημα τῆς Ἱστορίας τῆς Φιλοσοφίας κ. Γ. Βιζυνοῦ, ὅστις καὶ προσελθὼν εἰς τὴν αἴθουσαν ἀνέπτυξεν ἐφ' ἱκανὸν χρόνον τὸ ἐπὶ τούτῳ ὑπὸ τῆς ὁριθεύσεως ἐπιτροπείας δοθὲν αὐτῷ θέμα "Νὰ ἐκτεθῇ ἡ μεταφυσικὴ τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ νὰ δειχθῇ ἂν ἡ μεταφυσικὴ τοῦ Πλωτίνου σημαίνει πρόοδον ἢ ὀπισθοδρόμησιν". Τοῦτου δέ —μετά τινα διά-λεξιν πρὸς τινας τῶν κ.κ. καθηγητῶν, περὶ διαφόρων ζητημάτων εἰς τὸ μάθημα δὲ μέλλει νὰ διδάξῃ ἀναφερομένων— ἀποχωρήσαντος, ἡ Σχολὴ μετὰ σύντομον διάσκεψιν παμψηφεί ἐνέκρινεν αὐτὸν ἄξιον τῆς ἐν τῷ Ἑθνικῷ Πανεπιστημίῳ ὑφηγεσίας πρὸς διδασκαλίαν τοῦ μαθήματος τῆς Ἱστορίας τῆς Φιλοσοφίας».

Στὶς 25 Σεπτεμβρίου 1874, κάνει τὴν ἐγγραφή του στὴ Φιλοσοφικῇ⁶ καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης (1851-1911), τὴν ὁποία ἀνανεώνει τὸν ἐπόμενο χρόνο, χωρὶς στὴ συνέχεια νὰ ὁλοκληρώσει τὶς σπουδές του. Λίγες μέρες πρὶν ἀπὸ τὴν ἐγγραφή του στὸ Πανεπιστήμιο δήλωνε στὸν πατέρα του, στὶς 19 Σεπτεμβρίου 1874: «Προχθὲς τὴν Τρίτην ἐπῆρα τὸ ἀπολυτήριόν μου, μεῖ βαθμὸν καλῶς. Ἀκόμη δὲν ἐπῆγα νὰ ἐγγραφῶ εἰς τὸ Πανεπιστήμιον. Σαλεῦν δὲ μεταξὺ θεολογίας καὶ φιλοσοφίας, καὶ καλὸν ἦτο νὰ ἔχω τὴν γνώμην σας· ἀλλὰ δυστυ-χῶς ἡ προθεσμία τῶν ἐγγραφῶν τελειώνει τὴν προσεχὴ Τετάρτην καὶ δὲν θὰ προλάβω ἔως τότε νὰ λάβω γράμμα σας. Θὰ ὑπάγω λοιπὸν τὴν Δευτέραν νὰ ἐγγραφῶ εἰς ὅποιον τῶν δύο σχολῶν μὲ φωτίσῃ ὁ Θεός»⁷. Πολὺ ἀργότερα, στὰ 1908, ὁ Παπαδιαμάντης ἔγραψε ἓνα μικρὸ κείμενο, μὲ τίτλο «Τὰ καλαμπούρια ἐνὸς δασκάλου» καὶ ὑπότιτλο «Ἀναμνήσεις φοιτητικοῦ βίου», στὸ ὁποῖο ἔκανε λόγο γιὰ μερικοὺς πανεπιστημιακοὺς δασκάλους του: «Τότε [1874] ἔξῃ ἀκόμη ὁ σοφὸς Φίλιππος Ἰωάννου, ὁ Κουμανούδης καὶ ἄλλοι ἄνδρες χρηστοί. Ὁ ἀεί-μνηστος Φίλιππος, μὴ ἔχων ἐξωτερικὰ χαρίσματα, δὲν εἴλκυε τοὺς ἀκροατάς. Ἀλλὰ τὴν ἡμέραν τοῦ τελευταίου μαθήματος, μεσοῦντος τοῦ Μαΐου, ἡ αἴθουσα

5. *Ἡ Φιλοσοφία τοῦ Καλοῦ παρὰ Πλωτίνω*, ὑπὸ Γ. Μ. Βιζυνοῦ Διδάκτορος καὶ Καθηγητοῦ τῆς Φιλοσοφίας ἐν τοῖς ἐν Ἀθήναις Γυμνασίοις, ἔκ τοῦ Τυπογραφείου τοῦ Ἀττικοῦ Μουσείου, 1884. Βλ. σχετικὰ Ἑλένη Ποταμιάνου-Παλλαντίου, «Γ. Βιζυνός: ποιητής, διηγηματογράφος καὶ φιλόσοφος», *Διαβάζω*, τεύχ. 278, 8 Ἰανουαρίου 1992, σσ. 54-55.

6. Βλ. σχετικὰ *Λεύκωμα Παπαδιαμάντη*, Ἐπιμέλεια Φώτης Δημητρακόπουλος, Ἐκδόσεις Ergo, Ἀθήνα 2001, σ. 73.

7. Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη, *Ἀλληλογραφία*, Φιλολογικὴ ἐπιμέλεια Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, Ἐκδόσεις Δόμος, Ἀθήνα 1992, σσ. 40-41.

τῆς Νομικῆς, ὅπου ἐδίδασκεν, ἐγέμιζεν ἀπὸ φοιτητάς. Ὑπέγραφεν εἰς ὅλους τὴν ἀποδίδειν τῆς ἀκροάσεως, ἀλλὰ τοὺς ὑπεχρέωνε νὰ προσθέσουν εἰς τὸ κείμενον "ἡκροάσθη, ὡς αὐτὸς λέγει". Γενικὴν ἰνδουλγόντισαν καὶ ἄφεισιν ἁμαρτιῶν εἰς ὅλους ἀνεξαίρετως ἐχορήγει ὁ μακαρίτης γέρο-Κοτζιάς. Ὁ Ψαριανὸς φιλόσοφος, ὡς ἐκαλεῖτο συνήθως ἀπὸ τοὺς πατριώτας του, ἦτο καθηγητὴς τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας. Ἐνῶ καθ' ὅλον τὸ ἔτος δὲν εἶχε παραπάνω ἀπὸ 25-30 ἀκροατάς, εἰς τὸ τελευταῖον μάθημα ἐπαρουσιάζοντο τριακόσιοι, καὶ εἰς ὅλους ὑπέγραφε τὴν ἀποδίδειν ἀνεπιφυλάκτως. Δύσκολος ὅμως καὶ αὐστηρὸς εἰς τὰς ἀποδείξεις ἦτο ὁ μακαρίτης Φιντικλῆς· ἐὰν εἶχες πέντε ἀπουσίας τὸ ἔτος εἰς τὸ κατὰ Σάββατον φροντιστήριον (ἐρμηνεία Θουκυδίδου) ἤδύνατο νὰ σὲ ἀποκλείσῃ. Κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον, εἰς τὴν δεξιὰν πλευρὰν τῆς προσόψεως, ἐθριάμβευε πολὺ ὁ Κόντος· ἡ ἄκρα αἰθούσα ἐγέμιζε, τὴν 12-1 μ.μ., ἀπὸ ἀκροατάς, ὅχι μόνον φιλολόγους, ἀλλ' ἐξ ὅλων τῶν σχολῶν, τοὺς πλείστους ὀρθίους ἵσταμένους. Ἀλλὰ καὶ ὁ μακαρίτης Σεμιτέλος, διδάσκων μίαν ὥραν ἐνωρίτερα, ἐντὸς τῆς αἰθούσης τῆς Νομικῆς, εἶχε πλείστους ἀκροατάς. Συγχρόνως ὅμως ἐδίδασκεν εἰς τὴν γείτονα αἰθουσαν ὁ γέρων Πυλαρινός, μὲ κεραυνώδη φωνήν, ὅλος χειρονομία καὶ ἑξαρχαίς· ἦτο καθηγητὴς τῆς Φιλοσοφίας τῆς Ἱστορίας οὗτος. Οἱ ἀκροαταὶ του, συμπεριλαμβανομένων τριῶν καλογήρων, δυὸ γερόντων μὲ γυαλιά, καὶ 5-6 ἰσοβίων φοιτητῶν, ὅποιοι ποτὲ δὲν ἔλειψαν, δὲν ὑπερέβησαν ποτὲ τοὺς δέκα ἢ δώδεκα⁸. Εἶναι ἐνδι-αφέρον ὅτι στὸ Ἀρχεῖο τοῦ Ἀπόστολου Παπαδιαμάντη σώζονται οἱ σημειώσεις ποὺ εἶχε κρατήσει τότε ὁ θεῖος του Ἀλέξανδρος ἀπὸ τῆς παραδόσεως Μετρικῆς τοῦ καθηγητῆ Δημητρίου Σεμιτέλου («Τῆς Ἑλληνικῆς Μετρικῆς Μέρους Α'. Τὸ τεχνικόν»)⁹.

Τὴν ἴδια ἐποχὴ φοίτησε στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ καὶ ὁ Γεώργιος Σουρῆς (1852-1919), κατὰ τὸ διάστημα 1879-1884. Ὡστόσο, στὶς πτυχιακὰς ἐξετάσεις ποὺ ἔδωσε, στὶς 12 Ἰουνίου 1884, ἀπορρίφθηκε ἀπὸ τοὺς καθηγητὰς τῆς Ἑλληνικῆς Φιλολογίας Δημήτριον Σεμιτέλου καὶ Σπυρίδωνα Φιντικλῆ¹⁰. Τὸ γεγονός αὐτὸ

8. Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης, *Ἀπαντα*, Κριτικὴ ἔκδοσις Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, Ἐκδόσεις Δόμος, Ἀθήνα 1985, τόμ. Δ', σσ. 301-302.

9. Βλ. σχετικὰ *Λεύκωμα Παπαδιαμάντη*, ὅ.π., σ. 96 καὶ Φ. Δημητρακόπουλου, [Τὸ λάβαρον]. *Ἀνέκδοτες παπαδιαμαντικὲς σελίδες ἀπὸ τὸ Ἀρχεῖο Ἀπόστολου Γ. Παπαδιαμάντη*, Ἐκδοσις κειμένων, σχόλια καὶ περιγραφή Ἀρχείου, Ἐκδόσεις Καστανιώτη, Ἀθήνα 1989, σσ. 130-133.

10. Τὸ ὄνομα τοῦ Σουρῆ ἀναγράφεται στὸν κατάλογο μὲ τοὺς τελειοφοίτους τοῦ Φιλολογικοῦ Τμήματος ποὺ ἀπορρίφθηκαν (ἐπὶ ἐν ἔτος), ποὺ περιλαμβάνεται στὴ λογοδοσία γιὰ τὴν Πρυτανεῖα Μιλτιάδου Βενιζέλου, *Τεσσαρακοστὴ πέμπτῃ Πρυτανεῖα 1883-1884*, Τυπογραφεῖον «Παλιγγενεσίας», Ἀθήνησι 1885, σ. 105. Βλ. ἐπίσης Γ. Βαλέτας, «Εἰσαγωγή», στὸν τόμο Γεωργίου Σουρῆ, *Τὰ Ἀπαντα*, Νέα ἐλοκληρωμένη ἔκδοσις, Ἀναστύλωση καὶ ἔκρινε Γ. Βαλέτας, Ἐκδόσεις Χρ. Γιοβάνη, Ἀθήνα 1966, τόμ. Α', σ. 21, ὅπου ἀναδημοσιεύονται οἱ ἐξῆς στίχοι: *Μετὰ μεγάλης μου χαρᾶς τοῖς φίλοις ἀναγγέλλω / πὼς ἐξετάσθη τῶν θυρῶν*

ὁ ἴδιος τὸ διακωμώδησε, στὸ στιχοῦργημά του «Τὰ πιστοποιητικὰ σπουδῶν τοῦ Φασουλῆ», παρουσιάζοντας τὸν Σεμιτέλο νὰ χορηγεῖ δῆθεν στὸν Φασουλῆ ἕνα πιστοποιητικὸ γιὰ τὴν ἀποτυχία του στὶς ἐξετάσεις (ἐνὼ βέβαια στὴν πραγματικότητα τὰ εἶχε χορηγήσει στὸν ἴδιο τὸν Σουρῆ):

*Ὁ Φασουλῆς, ἀπόφοιτος τῆς Φιλοσοφικῆς,
ἐξετασθεὶς καὶ παρ' ἐμοῦ εἰς τὰ τῆς μετρικῆς,
στὰ κῶλα καὶ ἡμίκῶλα τῶν διαφόρων στίχων,
εἰς τὸν βαρὺν καὶ πλάγιον τῶν Κοντακίων ἤχον (...)
πρὸς δὲ καὶ εἰς τὰ Γεροῦνδια καὶ εἰς ὅλα τὰ Σουπῖνα,
καὶ ἀπαντήσας προσφῶς εἰς ταῦτα καὶ εἰς ἐκεῖνα,
ἐδέχθη τὰς εὐχὰς πολλῶν ἐκτὸς ἀκρωμένων
καὶ ἀπερρίφθη παμψηφεὶ μετὰ πολλῶν ἐπαίνων (...)
Διο ἐκδίδω τὸ παρὸν μαζὶ μὲ ἄλλα τρία...
Σεμιτέλος ὁ Καθηγητῆς καὶ ἡ Σπανομαρία¹¹.*

Ἄλλὰ ὁ Σουρῆς εἶχε κατὰ καιροὺς κοπεῖ καὶ σὲ ἄλλα μαθήματα τοῦ Φυσικοῦ Τομέα (ποὺ τότε ὑπαγόταν στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολή). Ἔτσι, στὶς 17 Δεκεμβρίου 1883, κόπηκε στὴ Φυσικὴ ἀπὸ τὸν Δημήτριο Στροῦμπο, καθηγητὴ τῆς Πειραματικῆς Φυσικῆς, καὶ τὸν Ἡρακλῆ Μητσόπουλο, καθηγητὴ τῆς Φυσιογραφίας. Σὲ χειρόγραφο τεῦχος ποὺ φυλάσσεται στὸ Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν (Ἑλεγχος ἐξετάσεων τῶν Γενικῶν Μαθημάτων τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς ἀπὸ 22 Σεπτεμβρίου 1883 - 13 Ἰουνίου 1887) διαβάζουμε: «Σήμερον τὴν 17ην Δεκεμβρίου τοῦ 1883 ἔτους, ἡμέραν Σάββατον καὶ ὥραν 3 μ.μ., κληθέντες ὑπὸ τοῦ κοσμητορος τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς κ. Δημητρίου Σεμιτέλου, συνῆλθον εἰς συνεδρίασιν οἱ καθηγηταὶ κκ. Δ. Στροῦμπος, Ἡ. Μητσόπουλος καὶ Χ. Παπαδόπουλος, ὅπως συμφώνως τῷ Β. Διατάγματι τῆς 11 Νοεμβρίου 1882 προβῶσιν εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν γενικῶν μαθημάτων τοῦ τελειοφοῦτου Γεωργίου Χ. Σουρῆ, ἐκ Κυθήρων (...) Μετὰ δὲ τὴν ἐξέτασιν ἀποχωρησάντων τῶν ὑποψηφίων οἱ κκ. καθηγηταὶ λαβόντες ὑπ' ὅψιν τὸ γενικὸν πόρισμα τῶν ἐξετάσεων (...) περὶ δὲ τῶν Γεωργίου Χ. Σουρῆ καὶ Γεωργίου Δ. Μανεσῆ ἀπεφάσισαν ὅπως προσέλθωσιν ἐκ νέου εἰς ἐξετάσεις ὁ μὲν εἰς τὸ μάθημα τῆς Φυσικῆς, ὁ δὲ εἰς τὸ τῆς Φυσικῆς Ἱστορίας καὶ Φυσικῆς». Τὸ μάθημα τὸ πέρασε στὶς ἐπόμενες ἐξετάσεις, στὶς 21 Ἰανουαρίου 1884, ἀλλὰ δὲν παρέλειψε νὰ σατιρίσει τὸ συγκεκριμένο γεγονός, παρουσιάζοντας τὸν Στροῦμπο νὰ τοῦ χορηγεῖ πιστοποιητικὸ γιὰ τὶς ἐξετάσεις ποὺ ἔδωσε τότε:

*ἐρμητικῶς κλεισμένων / στὸν πολυγένη Φιντικῇ καὶ στὸν σπανὸ Σεμιτέλο, / καὶ ἀπερρίφθη
μυστικὰ μετὰ πολλῶν ἐπαίνων.*

11. Γεωργίου Σουρῆ, *Τὰ Ἄπαντα*, ὁ.π., τόμ. Ε', σ. 23.

Ὁ Φασουλῆς, ἀπόφοιτος τῆς Φιλοσοφικῆς,
 ἐξετασθεὶς προπέρυσιν εἰς τὰ τῆς Φυσικῆς,
 στὰ στερεά, στ' ἀέρια καὶ στὰ ὑγρά συγχρόνως,
 στήν στήλην τὴν Βολταϊκὴν καὶ εἰς τὴν τοῦ Βολλαστῶνος,
 εἰς τὰ τῆς διαθλάσεως τῆς ὀπτικῆς ἀκτίνος,
 καὶ εἰς τὴν χύτραν τὴν γνωστὴν ποὺ ἤδρε ὁ Παπίνος,
 στὸν θετικὸν καὶ ἀρνητικὸν ἡλεκτρισμὸν ἐπίσης,
 τόσον λαμπρῶς ἀπήντησεν εἰς τόσας ἐρωτήσεις,
 ὅπου τὸν παρεκάλεσα μὲ ἀβροτάτας φράσεις
 καὶ νέας εἰς τὴν Φυσικὴν νὰ δώσῃ ἐξετάσεις (...)
 Διο ἐκδίδω τὸ παρὸν πιστοποιητικὸν ...
 Στροῦμπος, γνωστὸς Καθηγητῆς ἐπὶ τῶν Φυσικῶν¹².

Τὸν Μάϊο τοῦ 1887, ὁ Σουρῆς δὲν παρέλειψε νὰ περιγράψῃ μὲ 278 στίχους τοῦ —σατιρικοῦς ὅπως πάντα— τὸν ἑορτασμὸ τῆς πεντηκονταετηρίδας τοῦ Ἰδρύματος. Ἀπὸ τίς πιὸ σημαντικὲς τελετὲς ποὺ ἔλαβαν χώρα ἦταν ἡ λαμπαδηφορία καὶ ἡ παρέλαση ποὺ ἔκαναν οἱ καθηγητὲς καὶ οἱ φοιτητὲς, ξεκινώντας ἀπὸ τὰ Προπύλαια καὶ φθάνοντας στὸν Μητροπολιτικὸ Ναό, ὅπου ἀκολούθησε δοξολογία. Παραθέτουμε ὀρισμένα ἀποσπάσματα τοῦ συγκεκριμένου ποιήματος ποὺ τιτλοφορεῖται «Τὰ πεννηντάχρονα τοῦ Πανεπιστημίου». Στους στίχους ποὺ ἐπιλέξαμε γίνονται ἀναφορὲς σὲ ὀρισμένους φημισμένους καθηγητὲς τοῦ Ἰδρύματος, τοὺς ὁποίους ὁ ποιητὴς τοὺς παρουσιάζει μὲ εὐστοχῇ σατιρικὴ διάθεση καὶ περιγραφικὴ δεινότητα. Τὴν ἀφήγηση ὑποτίθεται ὅτι τὴν κάνει ὁ πρωταγωνιστὴς τῶν ἔργων τοῦ Σουρῆ, ὁ Φασουλῆς, ἀπευθυνόμενος στὸν φίλο του, τὸν Περικλῆ:

Ἦτο Δευτέρα, Περικλῆ, καὶ ὥρα ὡς ἐνάτη,
 ὁπότεν ἤρχισ' ἑορτὴ ὑπερσπουδαιοτάτη
 ἐκδόσμου δὲ τὸ τέμενος μὲ δάφνας καὶ μυρσίνας
 καὶ ὁ Φοῖβος ἐξηκόντιζε τὰς φλογεράς ἀκτίνας
 στὰς κεφαλὰς τῶν σοβαρῶν τοῦ ἔθνους διδασκάλων,
 ποὺ ἐμαζεύοντο ἐκεῖ ὁ εἰς μετὰ τὸν ἄλλον¹³.

Καὶ ἀφοῦ συγκεντρώθηκαν στὰ Προπύλαια ὅλοι οἱ καθηγητὲς, σχηματίσθηκε ἡ πομπή. Προηγούνταν καθηγητὲς τῆς Νομικῆς, ὁ Κωνσταντῖνος Κωστῆς καὶ ὁ Ἀλκιβιάδης Κρασσᾶς, ποὺ διετέλεσαν καὶ Πρυτάνεις τοῦ Πανεπιστημίου, ἐνῶ τρίτος ἀναφέρεται ὁ Στέφανος Στρέιτ. Ἀκολουθοῦσε πλῆθος νομικῶν καὶ μετὰ

12. Ὁ.π., σσ. 21-22.

13. Ὁ.π., σ. 29.

γιατροί, μὲ ἐπικεφαλῆς τοὺς καθηγητὲς καὶ ὑφηγητὲς τῆς Ἱατρικῆς Σχολῆς. Μεταξὺ τοὺς ὁ Δημήτριος Χασιώτης, ὁ Σπυρίδων Μαγγίνας, ὁ Δημήτριος Κατερινόπουλος, ὁ Ρήγας Νικολαΐδης, ὁ Νικόλαος Πεζόπουλος¹⁴. Στὴ συνέχεια ἐρχονταν οἱ φιλόλογοι καὶ οἱ φιλόσοφοι, μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν Γεώργιο Μιστριώτη:

*Κατόπιν τούτων, Περικλῆ, προσήρχοντο ἡρέμα
μὲ κεφαλὴν ὑψαύχενα καὶ φλογοβόλον βλέμμα
καὶ φροντιστῶν, σχολιαστῶν καὶ ἐρμηνευτῶν τὰ στίφη,
ὧν περ τὰ ἔργα φοβερὰ καὶ δλ' αἱ σκέψεις γρόφι,
ὁ Μιστριώτης δηλαδὴ μετὰ τῆς συντροφίας,
ποικίλα δὲ συστήματα δεινῆς φιλοσοφίας¹⁵.*

Ἀπὸ τοὺς μαθηματικοὺς ξεχωρίζει ἀνάμεσα στοὺς ἄλλους, τὸν Βασίλειο Λάκωνα, τὸν Ἀθανάσιο Κυζικηνὸ καὶ τὸν Δημήτριο Κοκκίδη¹⁶, ἐνῶ κατόπιν σειρά ἔχουν οἱ ἀρχαιολόγοι. Ἀνάμεσά τους ὁ ποιητὴς διακρίνει τοὺς ἐπιγραφολόγους Ἀντώνιο Οἰκονόμου καὶ Παναγιώτη Καββαδία. Στὴ συνέχεια ἀκολουθεῖ ὁ Κωνσταντῖνος Μητσόπουλος τῆς Φυσικῆς Ἱστορίας καὶ ὁ Νικόλαος Ἀποστολίδης τῆς Ζωολογίας. Ἐπίσης ἀναφέρονται οἱ θεολόγοι Ζήκος Ρώσης, Νικόλαος Δαμαλᾶς, Ἰγνατίος Μοσχάκης, Διομήδης Κυριακὸς καὶ Παναγιώτης Παυλίδης:

*Κατόπιν τούτων ἤρχοντο τῶν Θεολόγων σμήνη
μὲ βαθυτάτας καὶ ὑψηλὰς περὶ τοῦ Πλάστου γνώσεις,
Ἀρχιμανδρῖται μερικοί, ἐν οἷς καὶ ὁ Ζήκος Ρώσης,
ὁ Δαμαλᾶς, ποῦ ἐρευνᾷ τὸ τῆς ψυχῆς μας μέλλον
καὶ κοπιᾷ νὰ εὕρῃ τὸ φύλον τῶν Ἀγγέλων¹⁷.*

Τέλος ἀκολουθοῦν οἱ φοιτητὲς καὶ τὰ λάβαρα τοῦ Πανεπιστημίου. Ὅταν πιά ἡ πομπὴ εἰσέρχεται μέσα στὸν Μητροπολιτικὸ Ναό, ἐπικρατεῖ φασαρία καὶ συνωστισμὸς τοῦ πλήθους:

*Καὶ τέλος ἐκινήσαμε καὶ πᾶμε, πᾶμε, πᾶμε,
ὡς ὅτου στὴ Μητρόπολιν ἀπ' ἔξω σταματᾶμε,
καὶ ἐκεῖ ἀνακατόθηκαν συστήματα καὶ γλώσσες
καὶ ἄρχισαν σπρωξίματα καὶ καπακιὰς καμπόσες¹⁸.*

14. Ὁ.π., σ. 30.

15. Ὁ.π., σ. 31.

16. Ὁ.π., σ. 31.

17. Ὁ.π., σ. 32.

18. Ὁ.π., σ. 34.

‘Ο έορτασμός συνεχίσθηκε τήν επόμενη μέρα στη Μεγάλη Αίθουσα Τελετών, όπου ο Πρύτανης Γεώργιος Καραμήτσας εκφώνησε κατάλληλο λογύδριο:

*Τήν ἄλλη μέρα, Περικλῆ, μὲς στήν μεγάλη σάλα
ὁ Πρύτανης ὁ προσφιλὴς, ὁ ρήτωρ ὁ στωμύλος,
οὐπερ γνωστός ὁ ἔνθερμος πρὸς πᾶν ὥραϊον ζῆλος,
σπουδαῖον πανηγυρικὸν ἀπήγγειλ’ ἐν ὀλίγοις,
ποῦ δὲν σοῦ ἔκανε καρδιά, μὰ τὸ σταυρό, νὰ φύγεις¹⁹.*

Δὲν ἦταν ὅμως μόνο οἱ ποιητὲς τῆς Παλαιᾶς καὶ τῆς Νέας Ἀθηναϊκῆς Σχολῆς ποὺ φοιτοῦσαν ἢ δίδασκαν στὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν. Υπάρχουν ἐπίσης καὶ Ἑπτανήσιοι. Ἐπὶ ἓνα μόνον ἀκαδημαϊκὸ ἔτος φοίτησε στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ Ἀθηνῶν ὁ Ἑπτανήσιος ποιητὴς **Δορέντσος Μαβίλης** (1860-1912), ὁ ὁποῖος μετέβη κατόπιν στὴ Γερμανία γιὰ νὰ ὁλοκληρώσει ἐκεῖ τὶς σπουδές του. Συγκεκριμένα, ἐγγράφηκε στὶς 10 Ὀκτωβρίου 1877, μὲ ἀριθμὸ Μητρώου 1107²⁰, ἐνῶ τὴν επόμενη μέρα ζήτησε καὶ ἔλαβε πιστοποιητικὸ τῆς ἐγγραφῆς του: «Βασίλειον τῆς Ἑλλάδος. Πρυτανεία τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου. Ὁ Κύριος Λαυρέντιος Π. Μαβίλης ἐκ Κερκύρας, δοκιμασθεὶς κατὰ τὸν νόμον ἐνεγράφη εἰς τὸ μητρώον τῶν φοιτητῶν τοῦ Πανεπιστημίου καὶ κατετάχθη εἰς τὴν Φιλοσοφικὴν Σχολήν. Ἐπίσημον τούτου μαρτύριον ἔστω τὰ γράμματα τάδε, τὴν σφραγίδα τοῦ Πανεπιστημίου καὶ τὴν ὑπογραφήν τοῦ Πρυτάνεως φέροντα. Ἐν Ἀθήναις, τῇ 11 Ὀκτωβρίου 1877. Ὁ Πρύτανης Ἀνδρέας Ἀναγνωστάκης». Ταυτόχρονα πληρώσε 10 δραχμὲς «εἰς τὸ ταμεῖον τῆς [Πανεπιστημιακῆς] Φάλαγγος διὰ σαλπικτάς, διὰ τὸ ἔτος 1877-78», ὅπως ἐμφαίνεται ἀπὸ διπλότυπο εἰσπραξῆς τῆς 10ης Ὀκτωβρίου 1877, μὲ ἀριθμὸ 827 (τὸ διπλότυπο δωρήθηκε στὸ Μουσεῖο τοῦ Πανεπιστημίου ἀπὸ τὴν οἰκογένεια Γ. Θ. Ζώρα, τὸ 1987)²¹. Ἀπὸ ἐπιστολὴ ποὺ ἔστειλε ὁ Μαβίλης στὸν φίλο του Θεόδωρο Δεβάρη, λίγους μῆνες ἀργότερα, στὶς 13 Ἰανουαρίου 1878, φαίνεται ὅτι εἶχε ἀπογοητευθεῖ ἀπὸ κάποιους καθηγητὲς του, ὅπως τὸν Φίλιππο Ἰωάννου, τῆς Ἑλληνικῆς Φιλολογίας καὶ Φιλοσοφίας, καὶ τὸν Νικόλαο Κοτζιά, τῆς Ἱστορίας τῆς Φιλολογίας. Τὸν πρῶτο τὸν χαρακτήριζε ὡς «γέροντα ραμολίδο, ποὺ δίνει μαθήματα προϊστοριολογίας, κάνοντας δύο ὥρες νὰ σκουπίσῃ τὴ μύτη του καὶ ἄλλες δύο ὥρες γιὰ νὰ βάλῃ τὰ γυαλιά του», ἐνῶ γιὰ τὸν δεῦτερο ἔγραφε πῶς «πηγαίνω καὶ τὸν ἀκούω, ἀλλὰ ὁ Θεὸς νὰ μὲ

19. Ὁ.π., σ. 34.

20. Βλ. σχετικὰ Γεωργίου Θ. Ζώρα - Γεωργίου Βελουδῆ, *Οἱ σπουδὲς τοῦ Μαβίλη στὴ Γερμανία, μὲ ἐπισημειώσεις περὶ τῆς ἐγγραφῆς τοῦ ποιητοῦ εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν*, [Κείμενα καὶ Μελέται Νεοελληνικῆς Φιλολογίας], Ἀθῆναι 1964, σ. 25.

21. Βλ. σχετικὰ στὸν ἐορταστικὸ τόμο Ἐθνικὸ καὶ Καποδιστριακὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν. Ἐκατὸν πενήντα χρόνια 1837-1987. Κατάλογος Ἐκθεσῆς Ἐνθυμημάτων, Μουσεῖο τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Ἀθῆνα 1987, σ. 163.

κατακεραυνώση ἂν καταλαβαίνω τίποτε». Καί ἐπειδὴ καθὼς φαίνεται δὲν τὸν καταλάβαιναν καὶ οἱ ὑπόλοιποι φοιτητές του, ὁ Κοτζιάς ἦταν «υποχρεωμένος νὰ πληρώνη ὁκτὼ ἕως δέκα ἄτομα νὰ πηγαίνουν νὰ τὸν ἀκούνε γιὰ νὰ μὴ χάσῃ τὴ θέση γιὰ τὴν ὁποίαν πληρώνεται, κι' ἔτσι ξοδεύει ἕνα τέταρτο καὶ τὰ ὑπόλοιπα τρία τέταρτα κρατᾷ γιὰ τὸν ἑαυτό του»²².

Κατὰ τὴ δεκαετία τοῦ 1890 θὰ φοιτήσῃ στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ καὶ ὁ Ἰωάννης Γρυπάρης (1872-1942), ταλαντούχος ποιητής, ἀλλὰ γνωστότερος ὡς ἔξοχος μεταφραστὴς τῶν ἀρχαίων τραγικῶν. Στὰ *Αὐτοβιογραφημάτα* του θυμόταν ὅτι ὡς πρωτοετής φοιτητὴς εἶδε μερικὰ ἀποσπάσματα μιᾶς νεανικῆς μετάφρασῆς του ἀπὸ τὸν *Αγαμέμνονα* τοῦ Αἰσχύλου «στὸν καθηγητὴ Φιντικλῆ, ἔξοχο ἑλληνιστὴ — ὁ περίφημος Κόντος τὸν θεωροῦσε τὸν καλύτερο ἑλληνιστὴ τῆς ἐποχῆς του—, ὁ ὁποῖος τόσο ἐνθουσιάστηκε, ὥστε μίλησε πολὺ κολακευτικὰ γιὰ τὴ μετάφρασή μου ἀπὸ τὴν ἔδρα τοῦ Πανεπιστημίου. Μὰ καὶ ὁ Σεμιτέλος, καθηγητὴς τῆς Λατινικῆς Φιλολογίας καὶ τῆς Ἀρχαίας Μετρικῆς, μίλησε ἐπίσης πολὺ κολακευτικὰ γιὰ τὰ μετρικὰ μου γυμνάσματα σ' ἕνα φροντιστήριό τῶν τεταρτοετῶν φοιτητῶν τῆς Φιλολογίας, ἐνῶ ἐγὼ ἤμουν μόνον πρωτοετής». Καὶ συνέχιζε ἐνθυμούμενος ὅτι ἔκανε ἀντίστροφη μετάφραση, ἀπὸ τὰ νέα στὰ ἀρχαία ἑλληνικά, μερικῶν στροφῶν τοῦ *Ἑθνικοῦ Ὕμνου*, σὲ ἄσκηση τοῦ Σεμιτέλου: «Ὅταν τὴ διάβασε ὁμως, ἔμεινε ἐκπληκτος, καὶ τοῦ φάνηκε θαῦμα πῶς ἐγώ, ἕνας πρωτοετής φοιτητὴς, εἶχα καταφέρει νὰ μεταφράσω ἐκ τοῦ προχείρου ὄχι δυὸ μόνον, ἀλλ' ἄρκετὰ τετράστιχα τοῦ *Ἑθνικοῦ Ὕμνου*, ἐνῶ ἀπὸ τοὺς ἄλλους μολονότι ἦσαν τεταρτοετείς καὶ εἶχαν ἐργαστῇ μ' ὅλη τὴν ἡσυχία τους στὸ σπίτι τους, κανένας δὲν τὰ εἶχε καταφέρει τόσο καλὰ». Ὡστόσο, τὸ 1890, ὅταν σὲ ἕνα ἄλλο φροντιστήριό τοῦ καθηγητῆ τῆς Ἑλληνικῆς Φιλολογίας Ἰωάννη Πανταζίδη παρουσίασε μετάφρασή του στὴ δημοτικὴ, ξεσηκώσε ἀντιδράσεις: «Λίγο ἀργότερα ἔγινε κάτι πρωτοφανὲς γιὰ τὰ χρόνια ἐκεῖνα στὸ Πανεπιστήμιο. Εἶχα ὑποβάλει σ' ἕνα φροντιστηριακὸ μάθημα τοῦ Πανταζίδη μιὰ μετάφρασή μου τῆς *Ἰφιγενείας* τοῦ Εὐριπίδη στὴ δημοτικὴ. Ὁ καθηγητὴς, μολονότι καθηγητὴς, μολονότι καθαρευουσιάνος, ἐξετίμησε τὴν ἀξία τῆς ἐργασίας μου καὶ τὴ διάβασε στοὺς φοιτητάς. Ἦταν ἡ πρώτη φορὰ ποὺ ἀκουγόταν ἡ δημοτικὴ. Εἶναι ἀπερίγραπτο τὸ τί ἔγινε. Οἱ φοιτηταὶ χάλασαν τὸν κόσμον στὰ γιοῦχα»²³.

Στὸ Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο τοῦ Πανεπιστημίου φυλάσσονται πρακτικὰ τῶν Τμηματικῶν ἐξετάσεων, τῆς 7ης Νοεμβρίου 1890, σὲς ὁποῖες εἶχε λάβει μέρος ὁ Γρυπάρης, μαζὶ μὲ ἄλλους ἑξι συμφοιτητές του, οἱ ὁποῖοι «Εἰς τὴν Φιλοσοφί-

22. Μαρία Μαντουβάλου, «Εἰσαγωγή», στὸν τόμο *Λορέντσος Μαβίλης. Εἰσαγωγή, Ἔργογραφία, Χειρόγραφα, Σχόλια, Συναγωγή κειμένων*, [Ἀπαντα τῶν Νεοελλήνων Κλασικῶν], Ἑταιρεία Ἑλληνικῶν Ἐκδόσεων, Ἀθῆνα 1969, σ. 391.

23. Γρυπάρης, *Ἀπαντα τὰ πρωτότυπα μὲ τὰ μικρὰ μεταφράσματα*, Ἐκρινε Γ. Βαλέτας, Ἐκδόσεις Πηγῆς, Ἀθῆνα 1952, σ. 329.

αν και Φυσικὴν ἐγένοντο πάντες δεκτοί, ἐπίσης καὶ εἰς τὴν Ἱστορίαν, (...) εἰς τὴν Ζωολογίαν πάντες δεκτοί (...)). Ἀκολουθοῦν οἱ ὑπογραφεῖς τῶν καθηγητῶν Χρήστου Παπαδόπουλου, Τιμολέοντος Ἀργυρόπουλου, Ἡρακλῆ Μητσόπουλου, Ἰωάννη Χατζηδάκη καὶ Σπυρίδωνα Λάμπρου. Στὶς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ αἰῶνα, θὰ φοιτήσῃ στὴν ἴδια Σχολὴ καὶ ὁ **Κώστας Βάρναλης** (1884-1974) καὶ θὰ παρακολουθήσῃ τὶς παραδόσεις τοῦ Χατζηδάκη, τοῦ Λάμπρου, τοῦ Πολίτη, τοῦ Καββαδία, τοῦ Κόντου κ.ἄ. Θὰ ἀποφοιτήσῃ τὸ 1908, καὶ στὴ συνέχεια θὰ διορισθεῖ ἐλληνοδιδάσκαλος στὴν Ἀμαλιάδα.

Στὴ λογοτεχνικὴ γενιά τοῦ 1930, ἀνήκουν τρεῖς πεζογράφοι ποὺ φοίτησαν στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολή: πρόκειται γιὰ τοὺς Μυριβήλη, Παναγιωτόπουλο καὶ Πρεβελάκη. Ὁ πρῶτος, ὁ **Στράτης Μυριβήλης** (1890-1969), παρακολούθησε τὰ μαθήματα τῆς Σχολῆς μόνον κατὰ τὸ ἀκαδημαϊκὸ ἔτος 1911-1912 —τὸν ἐπόμενο χρόνο μετεγγράφηκε στὴ Νομικὴ, χωρὶς ὥστόσο νὰ τὴν τελειώσει καὶ αὐτή— καὶ θυμόταν: «Ἐμεῖς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς, βρεθήκαμε μέσα σ' ἓνα φανατισμένο περιβάλλο. Εἴμασταν λίγοι, ὁ (...) Μιστριώτης ἔβγαζε λόγους γιὰ τοὺς μαλλιαροὺς, ἄρχισαν οἱ φασαρίες, οἱ συγκρούσεις, οἱ διωγμοί. Εἴταν ἡ ἐποχὴ ποὺ κάθε φοιτητῆς λογαριαζότανε τόσο περισσότερο κομπῶς ὅσο πὺδ χοντρὴ ἦταν ἡ μαγκούρα ποὺ ἔσερνε στὸ μπράτσο του»²⁴. Περιγραφὴ τοῦ φοιτητῆς τοῦ κομμοῦ τῆς ἐποχῆς ἔκανε ὁ Μυριβήλης καὶ σὲ ἓνα διήγημά του, τιτλοφορούμενο «Ὁ κατακλυσμός» ποὺ ξεκινοῦσε ὡς ἐξῆς: «Οἱ φοιτητὲς τῆς "Κόκκινης παντιέρας" σκόλασαν ἀπὸ τὴ συγκέντρωσή τους στὶς δυὸ μετὰ τὰ μεσάνυχτα. Κ' εἶχαν ἀρχίσει ἀπὸ τὶς δέκα ἀκριβῶς. Εἶχε δεῖ τὸ ρολοῖ του σὰν ἄρχισαν τὴ συνεδρίαση, τὸ ξανάδε στὸ φῶς τοῦ διαδρόμου φεύγοντας (...) Τέσσερις ὥρες συζήτηση μὲ τὸ ρολοῖ. Τί φλυαρία, πόσα φουσκωμένα ἄντερα, πόσες περιαιτολογίες. Ἐνα μάτσο κακοσκεπασμένοι ἐγωισμοί. Ὁ καθένας τους προσπαθοῦσε μὲ τρόπο νὰ ξεκόψῃ ἀπὸ τὴν πνιγερὴ ἀνωνυμία τοῦ πλήθους, καλώντας ὅλους τοὺς ἄλλους νὰ ξεοκιστοῦν ἐν ὀνόματι τῆς μεγάλης ἀπρόσωπης μάζας. Δηλαδή ποὺ καθένας τῷ χει κρυφὸ καημὸ νὰ τῆς δανείσῃ τὸ δικό του πρόσωπο. Εἶχε μολαταῦτα κ' ἓνα καλὸ τοῦτη ἡ συγκέντρωση. Ξεσκεπάστηκε ὁ Ἀλιφάντης τί κουμάσι εἶταν. Γιατ' ἤβγε ἀποδειγμένος πιά, φῶς φανερό. Ὁ Ἀλιφάντης, μάλιστα, ὁ Ἀντρέας Ἀλιφάντης, ἔλοιπὸν εἶταν ἓνας ἀκόμα παλιανθρωπάκος. Καταφερτζῆς πρώτης. Τοῦφερε δυνατὸ πόνου στὴν ψυχὴ τοῦτο τὸ ξεσκεπάσμα γιατί' εἶτανε τὸ ἱνδαλμά του. Σὰν πρωτόρθε στὴν Ἀθήνα νὰ γραφεῖ στὴ Φιλοσοφικὴ ἐδῶ καὶ λίγους μῆνες, τὰμα τῷχει νὰ πάει νὰ τόνε βρεῖ, νὰ τόνε γνωρίσει, νὰ φιλήσῃ τὸ χέρι τὸ τιμημένο, ποὺ τίναζε σὰ φλογερά ἀστροπελέκια κεῖνα τὰ τραγούδια σὲ κάθε φυλλάδιο τῆς "Κόκκινης παντιέρας". Τὰ τραγούδια τῆς τρομπέτας, τὰ ἄγρια καὶ ὀρμητικὰ.

24. Νίκης Λυκούργου, «Σχεδιάσμα Χρονογραφίας Στράτη Μυριβήλη (1890-1969)», *Νέα Ἑστία*, τόμ. 128 / τεύχ. Χριστοῦ. (1990), σ. 7.

Νὰ τοῦ φέρεῖ τὸ θαυμασμὸ καὶ τὴν ἀφοσίωσιν ὅλης τῆς ἀριστερῆς νεολαίας τοῦ νησιοῦ του»²⁵.

Ὁ δεῦτερος, ὁ **Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος** (1901-1982)²⁶, ὁλοκλήρωσε τὶς σπουδές του στὶς 29 Ὀκτωβρίου 1923, ὅταν ὑποβλήθηκε σὲ πτυχιακὲς ἐξετάσεις, στὸ Φιλολογικὸ Τμῆμα τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς. Ἐξετάσθηκε τότε ἀπὸ ὀκτὼ καθηγητές. Τὴν ὑψηλότερη βαθμολογία τὴν πήρε στὰ δύο ἱστορικὰ μαθήματα τοῦ Σωτηριάδου καὶ τοῦ Κουγέα (9), ἐνῶ τὴ χαμηλότερη στὰ μαθήματα Λατινικῶν τοῦ Κακριδῆ καὶ τοῦ Σκάσση (5). Ὁ μέσος ὅρος βαθμολογίας ποὺ προέκυψε στὸ πτυχίον τοῦ ἦταν 6 καὶ 6/8, δηλαδὴ Λίαν Καλῶς. Στὸ Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο τοῦ Πανεπιστημίου φυλάσσεται δακτυλογραφημένη ἐργασία 60 σελίδων, μὲ τίτλο *Ὁ Ἀδ. Κοραῆς ὡς λογοτέχνης καὶ ὡς διδάσκαλος ὕψους*, τὴν ὁποία ὁ **Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος** ὑπέβαλε ἀργότερα, δύο φορὲς (τὸ 1935 καὶ τὸ 1941), γιὰ νὰ ἀναγορευθεῖ διδάκτωρ τῆς Φιλοσοφικῆς, ἀλλὰ τελικὰ τὴν ἀπέσυρε. Ὡστόσο, στὶς 16 Ἀπριλίου 1976, ἡ Σχολὴ τὸν ἀναγόρευσε ἐπίτιμο διδάκτορά της, τιμῶντας τον γιὰ τὸ σύνολο τοῦ συγγραφικοῦ του ἔργου. Ὁ Παναγιωτόπουλος, στὸ ἔργο του *Ἀστροφεγγιά* (1945), περιέγραφε ὡς ἐξῆς ἓναν πανεπιστημιακὸ καθηγητὴ: «Μῆτε νιάτα, μῆτε ζωντάνια. Ἕνας τάφος. Ὁ καθηγητὴς, ἓνας ἄνθρωπος ἄχαρὰ γερασμένος καθάρισε μ' ἓνα μεγάλο μαντῆλι τὰ γυαλιὰ του ὥρα πολλὴ καὶ ὕστερα βάλθηκε νὰ διαβάξῃ μίαν στοίβα κιτρινισμένα χειρόγραφα, μὲ τὸ ρυθμὸ μιᾶς κουρασμένης μηχανῆς. Κάθε τόσο σταματοῦσε, ἔβηχε καὶ κοίταζε τὸ ρολοὶ του. Γουστόζος ἦταν μονάχα ποὺ εἶχε βρεῖ τὸν τρόπο, ἀνάμεσα σ' ἐκεῖνα τὰ κουραστικὰ καὶ τ' ἀσήμαντα, πές, γραψίματά του, νὰ σφηνώνει κάθε τόσο καὶ κάμποσες βρισιὲς γιὰ κάποιον συνάδερφό του, ποὺ φαίνεται πὼς τοῦ στάθηκε ἀντίμαχος σὲ χρόνια πολλὰ περασμένα»²⁷.

Ὁ τρίτος, ὁ **Παντελῆς Πρεβελάκης** (1909-1986), φοίτησε στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολή, κατὰ τὴ διετία 1928-1930 (προηγούμενως, ἀπὸ τὸ 1925 ἕως τὸ 1928, εἶχε παρακολουθήσει μαθήματα στὴ Νομικὴ Σχολή), ἐνῶ ἀκολούθως συνέχισε τὶς σπουδές του στὸ Πανεπιστήμιο τῶν Παρισίων, ἀπὸ ὅπου ἔλαβε καὶ τὸ πτυχίον του, τὸ 1933. Ὡστόσο, γνωρίζοντας καλὰ τὸ περιβάλλον τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ὅταν τὸ 1969 θέλησε νὰ συγγράψῃ ἓνα μυθιστόρημα ἀντιδικτατορικοῦ περιεχομένου, τὴν *Ἀντίστροφη Μέτρηση*, ἐπέλεξε νὰ πλάσῃ ὡς πρωταγωνιστικὴ

25. Στράτη Μυριβήλη, *Τὸ πράσινο βιβλίο*, Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἐστίας», Ἀθήνα 1956, σσ. 11-12.

26. Βλ. σχετικὰ Βάσω Οἰκονομοπούλου, *Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος. Χρονολόγιο - Ἔργο-βιογραφία*, Ἐκδόσεις τῆς Σχολῆς **Ι. Μ. Παναγιωτόπουλου**, Ἀθήνα 2006.

27. **Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος**, *Ἀστροφεγγιά*, Ἀσθήρ, Ἀθήνα 1971, σ. 91. Βλ. σχετικὰ Ἐρη Σταυροπούλου, «Τὸ Πανεπιστήμιο καὶ οἱ φοιτητὲς στὴ Νεοελληνικὴ Πεζογραφία», *Πρακτικὰ τοῦ Διεθνoῦς Συμποσίου Πανεπιστήμιο: Ἰδεολογία καὶ Παιδεία. Ἱστορικὴ διάσταση καὶ προοπτικὲς*, Ἀθήνα, 21-25 Σεπτεμβρίου 1987, Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο Ἑλληνικῆς Νεολαίας, Γενικὴ Γραμματεία Νέας Γενιάς, Ἀθήνα 1989, τόμ. Β', σ. 572.

μορφή σὲ αὐτὸ ἕναν ἀντιστασιακὸ καθηγητὴ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς, τὸν Ἀλέξανδρο, ὁ ὁποῖος ἐνώπιον τῶν φοιτητῶν του ὀρκίσθηκε νὰ αὐτοκτονήσει ἐὰν μέσα σὲ ἕνα χρόνον δὲν ἀποκαθίστατο ἡ δημοκρατία. Ἐνδιαφέρον ἔχει ἡ περιγραφή τοῦ τεταμένου κλίματος ποὺ ἐπικρατοῦσε μέσα στὴν αἴθουσα διδασκαλίας, ἐξαιτίας τῆς ἐπιβολῆς τοῦ δικτατορικοῦ καθεστώτος: «Ὁ Ἀλέξανδρος μῆτρε στὴν αἴθουσα διδασκαλίας κι ἀνέβηκε στὴν ἔδρα. Τὸ συνηθισμένο του ἀκροατήριό το ἀποτελοῦσαν μία διακοσαριά φοιτητὲς καὶ φοιτήτριες ἀπ' ὅλες τὲς τάξεις—ὅσα τὰ καθίσματα. Ὅταν ἔλειπε κανεὶς, τὸ ἔβλεπες ἀπὸ τὸ ἀδειανὸ κάθισμα. Σήμερα εἶχε sala piena. Μισὰ ἀγόρια καὶ μισὰ κορίτσια. Χωρὶς νὰ τοὺς τὸ ἔχει ὑποδείξει κανεὶς, κάθιζαν χωριστὰ στὲς δυὸ πτέρυγες τῆς αἴθουσας· στὴ δεξιὰ τὰ κορίτσια, στὴν ἀριστερὰ τὰ ἀγόρια. Ὁ Ἀλέξανδρος τὰ γνώριζε ἕνα πρὸς ἕνα τὰ παιδιὰ του. Εἶχε ἀνέκαθεν τὴν πρόνοιαν νὰ μὴ δέχεται ἀκροατές. Ἐτσι ἡ αἴθουσα παρουσίαζε σταθερὴ εἰκόνα. Ἡ ἑξοικειωσὴ του, ἐξάλλου, μὲ τὲς συνθῆκες τοῦ ἐπαγγέλματος τὸν εἶχε κάμει ν' ἀναπτύξει ἰσχυρὴ ὀπτικὴ μνήμη (...) Τὸ μάθημά του δὲν εἶχε προλάβει νὰ τὸ ἐτοιμάσει (...) Αὐτὸ ποὺ εἶχε τὴν πρόθεση ν' ἀναπτύξει ἦταν μιὰ "παρέκβαση". Ἐνας διαλογισμὸς πάνω στὸν ἀγῶνα τῶν ἀρχαίων γιὰ τὴν κατάρκτηση τῆς ἐλευθερίας. Αὐτὸ τὸ θέμα δὲν τὸ εἶχε χειριστεῖ ποτὲ τοῦ σὰν ξεχωριστὴ ἐνότητα. Τὸ εἶχε κατασπείρει στὸν ἱστορικὸ χρόνο, κατὰ τὴν πρόδο τῆς διδασκαλίας, χωρὶς νὰ συναγάγει μιὰν ἠθικὴν προσταγὴν (...) Τὰ λόγια ἔσφυζαν τώρα στὰ χεῖλιν του. Τὴν ψυχὴ του τὴν ἐνοιῶθε σὰ συσπειρωμένο ἑλατήριο. Ὅποιος ἔχει ἀνεβεῖ σὲ δημόσιο βῆμα γνωρίζει πὼς ἡ ταύτιση τοῦ ρήτορα μὲ τὸ ἀκροατήριό εἶναι ἡ φυσικὴ ἀπαρχὴ τοῦ λόγου. —Κύριοι! Σήμερα εἶναι ἡ τελευταία μας εὐκαιρία νὰ μιλήσουμε γιὰ τοὺς ἀρχαίους μὲ ἀμεροληψία καὶ εὐθύτητα. Διαβλέπω πὼς ἀπὸ αὐριο ὅλα τὰ μέσα τῆς προπαγάνδας θὰ καπηλεύονται τὴν ἑλληνικὴν ἱστορίαν. Ἡ Ἱστορία εἶναι ἐξ ὀρισμοῦ πνευματικὴ κατασκευή. Ὅμως, τοὺς κανόνες τῆς, τοὺς θέτει ἡ ἐπιστημονικὴ φιλαλήθεια»²⁸.

Τὴν πιστότερη, ὥστόσο, εἰκόνα τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς κατὰ τὴν πιὸ τρικυμιώδη ἰσως περιόδὸ τῆς, κατὰ τὴ δεκαετίαν τοῦ 1930, τὴν ἀποτυπώνει στὸ μυθιστόρημά του *Γενεὰ ἔρχεται* (1960) ὁ φιλόλογος καὶ δόκιμος λογοτέχνης **Βασίλης Μοσχόβης** (1913-1994). Ξεκινώντας τὴ φοίτησή του στὴ Φιλοσοφικὴ, στὲς 31 Ὀκτωβρίου 1929, καὶ δλοκληρώνοντάς τὴν τὸ 1935, εἶχε τὴν εὐκαιρίαν νὰ γνωρίσει ἀπὸ κοντὰ τὲς μεγάλες προσωπικότητες ποὺ δίδαξαν τότε στὴ Σχολή, καὶ παράλληλα νὰ παρακολουθήσει τὲς συχνὲς μεταξὺ τούτων συγκρούσεις. Ἐτσι πίσω ἀπὸ τὰ μυθικὰ προσωπεῖα τῶν ἡρώων του, ἀναγνωρίζονται καθηγητὲς²⁹, ὅπως ὁ Νίκος Βέης (1887-1958) τῆς Μέσης καὶ Νεωτέρας Ἑλληνικῆς Φιλολο-

28. Παντελὴ Πρεβελάκη, *Ἡ Ἀντίστροφὴ Μέτρηση*, Μυθιστόρημα, Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἑστίας», Ἀθήνα 1982, σσ. 29-32. Βλ. σχετικὰ Ἐρη Σταυροπούλου, «Τὸ Πανεπιστήμιον καὶ οἱ φοιτητὲς στὴ Νεοελληνικὴ Πεζογραφία», *δ.π.*, σσ. 573 καὶ 581.

29. Γιὰ τὴν ταύτιση τῶν ἡρώων μὲ ὑπαρκτὰ πρόσωπα, βλ. τὸ μελέτημα τοῦ Ἀναστά-

γίας, ὁ Ἐμμανουὴλ Πεζόπουλος (1880-1946) τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Φιλολογίας, ὁ Γεώργιος Οἰκονόμος (1883-1951) τῆς Ἀρχαιολογίας, καὶ πρωτίστως ὁ Ἰωάννης Συκουτρῆς (1901-1937), ποὺ δίδαξε Ἀρχαία Ἑλληνικὴ Φιλολογία, ὡς ὑφηγητὴς ἀπὸ τὸ 1930 ἕως τὸν θάνατό του. Θυμίζουμε ὅτι ὁ μεγάλος αὐτὸς φιλόλογος ποὺ κίνησε ἐναντίον του τὸ μένος τῶν παλαιότερων συναδέλφων του, εἶχε ἀποφοιτήσει ἀπὸ τῆ Φιλοσοφικῆ ὕστερα ἀπὸ τὶς πτυχιακὲς ἐξετάσεις στὶς ὁποῖες ὑποβλήθηκε, στὶς 10 Ἰουνίου 1922, λαμβάνοντας τὸν βαθμὸ Ἀριστα (9 καὶ 11/12), ὅπως ἐπίσης μὲ Ἀριστα εἶχε ἀναγορευθεῖ καὶ διδάκτωρ, τὸ 1925³⁰.

Τὸ κεντρικὸ πρόσωπο τοῦ μυθιστορήματος εἶναι φανταστικὸ, ὁ Νίκος Βογιατζῆς, γύρω ἀπὸ τὸν ὁποῖο ὑφαίνεται ἡ πλοκὴ τοῦ ἔργου, μὲ βάση ἡμερολογιακὲς σημειώσεις ποὺ ὑποτίθεται ὅτι κρατοῦσε κατὰ τὰ φοιτητικὰ του χρόνια, τῇ δεκαετίᾳ τοῦ '30: «Εγὼ ὁ Νικόλαος Βογιατζῆς, καθηγητὴς τῆς ἀρχαιολογίας στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν, ἐδῶ καὶ ἑπτὰ χρόνια, ξεσκονίζοντας τὰ φοιτητικὰ μου τετράδια, ἀνακάλυψα τὰ ἐνθυμήματα ποὺ εἶχα γράψει στὰ περιθώρια καὶ στὶς περισσευούμενες σελίδες τῶν σημειώσεων ποὺ κρατοῦσα τότες. Τὰ ξαναδιάβασα καὶ ζωτάνεψε μπροστά μου ὅλη ἡ φοιτητικὴ μου ζωὴ. Τὰ πρόσωπα καὶ τὰ γεγονότα τῆς πρώτης νιότης ἤρθαν κοντά μου καὶ μοῦ μίλησαν σὰ νὰ τοὺς ἔδωσα νὰ πιοῦν αἷμα ἀπὸ τὶς φλέβες μου. Πόσο γρήγορα πέρασαν τὰ εἴκοσι χρόνια, ὅπως λένε κι οἱ μυθιστοριογράφοι!»³¹. Σὲ αὐτὲς τὶς ὑποτιθέμενες σημειώσεις, ποὺ καταλαμβάνουν τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ μυθιστορήματος, ὁ Βογιατζῆς ἐξιστοροῦσε τὸν τρόπο, μὲ τὸν ὁποῖο εἶχε πλησιάσει τὸν καθηγητὴ τῆς Ἀρχαιολογίας —πρόσωπο ποὺ ταυτίζεται σὲ ἀρκετὰ σημεῖα, ἀκόμη καὶ φυσιογνωμικά, μὲ τὸν Γεώργιο Οἰκονόμο—, γιὰ νὰ μπορέσει τελικὰ νὰ τὸν διαδεχθεῖ στὴν ἔδρα του: «ὁ καθηγητὴς μου τῆς ἀρχαιολογίας Ἀντώνιος Οἰκονομίδης ποὺ μὲ συμπαθεῖ καὶ θὰ μὲ πάρει μαζί του τὸ φετινὸ καλοκαίρι στὶς Μυκῆνες καὶ στὴν Τίρυνθα, ὅπως πέρυσι μὲ πῆρε στὴν Ἀσίνη. Εἶναι λιγόλογος κι ἰσορροπημένος σὰν καὶ μένα καὶ τὸν ἀγαπῶ ὅσο οἱ φίλοι μου ἀγαποῦν τὸν πολυλογὸ καὶ λοξάτο Στέρη [τὸν Νίκο Βέη]. Αὐτὸς εἶναι τὸ ἰδανικὸ τους, ἐνῶ τὸ δικό μου εἶναι ὁ Οἰκονομίδης ποὺ θὰ

σιον Π. Χριστοφιλόπουλου, «Ταύτιση τῶν προσώπων στὸ μυθιστόρημα τοῦ Β. Μοσχόβη *Γενεὰ ἔρχεται*», *Νέα Ἑστία*, τόμ. 137 (1995), σσ. 579-582.

30. Ἀναγορεύθηκε διδάκτωρ μὲ τὴ διατριβή του: Μιχαὴλ Ψελλοῦ, *Βίος καὶ Πολιτεία τοῦ Ὁσίου Αὔξεντιου*, κατὰ πρότον ἐκδιδόμενος ὑπὸ Ἰωάννου Γ. Συκουτρῆ, Ἐνασίμος ἐπὶ διδακτορίᾳ διατριβὴ ὑποβληθεῖσα εἰς τὴν Φιλοσοφικὴν Σχολὴν τοῦ Ἀθηνῆσι Πανεπιστημίου, Τύποις «Φοίνικος», Ἐν Ἀθῆναις 1925. Ὁ Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος ποὺ ὑπῆρξε συμφοιτητὴς του, ἔγραφε στὸ ἄρθρο του «Ὁ Συκουτρῆς καὶ ἡ γλώσσα», *Νέα Ἑστία*, τόμ. 63 (1958), σ. 482: «Εἶχα τὴ μεγάλῃ τύχῃ νὰ εἶμαι συμφοιτητὴς του στὸ Πανεπιστήμιο. Ἐζῆσα μαζί του, σιμά του τὰ χρόνια ἐκεῖνα τοῦ κατατρεγμοῦ τῆς φυλῆς, τὰ χρόνια τοῦ πολέμου καὶ τῆς καταστροφῆς στὴ Μικρασία, τοὺς πόνους καὶ τοὺς πόθους καὶ τὶς προσδοκίες μιᾶς γενιᾶς».

31. Βασίλη Μοσχόβη, *Γενεὰ ἔρχεται*, Μυθιστόρημα, Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἑστίας», Ἀθήνα 1990, σ. 431.

μὲ βοηθηθεῖς νὰ γίνω ἴσως διάδοχός του»³². Καὶ συνεχίζει σὲ ἄλλο σημεῖο τοῦ μυθιστορηματος: «Ὁ Οἰκονομίδης, ποὺ ἴσως διαδεχτῶ, μὲ θεωρεῖ πιά σὰν ἄνθρωπο δικό του καὶ μ' ἔχει δεξί του χέρι, γιατί δὲν τοῦ χαλῶ ποτὲ τὸ χατίρι. Ἀκόμη καὶ τὰ παιδιὰ του τὰ συνοδεύω στὸ θέατρο ἢ στὸν κινηματογράφο, ὅταν ὁ ἴδιος κι ἡ γυναίκα του εἶναι ἀπασχολημένοι (...) Ἡ ἀκαδημαϊκὴ μου καριέρα διευκολύνεται ἀπὸ ἓνα ἀπρόοπτο γεγονός: Ὁ βοηθὸς τοῦ Οἰκονομίδη, Γεωργόπουλος, σκέφτεται ν' ἀφήσει τὴ θέση του γιὰ νὰ διοριστεῖ βιβλιοθηκάριος τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Ἔτσι ἡ θέση τοῦ βοηθοῦ τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Σπουδαστηρίου θὰ μείνει κενὴ καὶ μόλις πάρω τὸ πτυχίό μου θὰ τὴν καταλάβω ἐγώ. Τοῦ χρόνου λοιπὸν θὰ εἶμαι βοηθὸς καὶ θὰ ἐτοιμάζω τὴ διδακτορικὴ μου διατριβὴ ποὺ θὰ ἐγκριθεῖ μὲ ἄριστα, ἀφοῦ εἰσηγητὴς θὰ εἶναι ὁ Οἰκονομίδης»³³.

Ὅστόσο, οἱ περισσότερες καὶ πιὸ ἐπαινετικὲς ἀναφορὲς τοῦ Βογιατζῆ ἔχουν ὡς ἀντικείμενό τους τὸν ὑφηγητὴ Κανέλη, ποὺ ταυτίζεται σαφῶς μὲ τὸν Συκουτρῆ: «Ὁ ὑφηγητὴς Εὐάγγελος Κανέλης, ὁ δεῦτερος μαζί μὲ τὸν καθηγητὴ Οἰκονομίδη ποὺ ἐκτιμῶ καὶ θαυμάζω, τύπωσε μὲ εἰσαγωγὴ καὶ θαυμαστὰ σχόλια τὸ *Συμπόσιο* ποὺ μᾶς εἶχε διδάξει τὸ πρῶτο ἐξάμηνο. Μοῦ ἔκαμε τὴν τιμὴ νὰ μοῦ χαρίσει ἓν ἀντίτυπο μὲ ιδιόχειρη ἀφιέρωση. Εἶναι τὸ τρίτο βιβλίον καθηγητῆ ποὺ παίρνω μὲ ἀφιέρωση. Τ' ἄλλα δυὸ εἶναι ἡ *Ἐπιγραφικὴ* κι ἡ *Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Ἀρχαιολογίαν* τοῦ Οἰκονομίδη (...) Ἐγὼ αὐτὰ τὰ βλέπω σὰν ἀποτελέσματα τῆς προσκόλλησής μου στοὺς δασκάλους μου. Ἄν δὲν προσκολληθεῖς σὲ δυὸ τρία ἰσχυρὰ πρόσωπα, δὲν θὰ μπορέσεις νὰ πετύχεις αὐτὸ ποὺ θέλεις. Δὲν θεωρῶ μάλιστα ταπεινὸ τὸ νὰ προσκολληθεῖς καὶ σὲ πρόσωπα ποὺ δὲν ἐκτιμᾷς, ὅπως τὸ θεωρεῖ ἡ παρέα μου. Τὸ ρητὸ ὁ σκοπὸς ἀγιάζει τὰ μέσα δὲν μοῦ εἶναι τελείως ἀποκρουστικόν. Ἐγὼ πάντως ἐκτιμῶ βαθιὰ τὸν Οἰκονομίδη καὶ τὸν καινούργιο ὑφηγητῆ»³⁴. Ὁ Βογιατζῆς στὴν κρισιμότερη στιγμή ποὺ θὰ καθόριζε τὴ μελλοντικὴ του σταδιοδρομία στὸ Πανεπιστήμιο, ἀναγκάσθηκε νὰ ὑποκύψει στὶς προτροπὲς καὶ τὶς νοουθετίες τοῦ ἐνὸς προστάτη του καὶ νὰ ἀπαρνηθεῖ τὸν ἄλλο. Συγκεκριμένα, ὁ καθηγητὴς τῆς Ἀρχαιολογίας τοῦ ζήτησε νὰ μὴν ἀποδεχτεῖ νὰ συνεργασθεῖ μὲ τὸν ὑφηγητὴ τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Φιλολογίας γιὰ τὴν ἔκδοση τῶν ἔργων τοῦ Δημοσθένη, γιατί θὰ διακινδύνευε νὰ καταστρέψει τὴ μελλοντικὴ του καριέρα στὸ Πανεπιστήμιο: «Τέσσερα χρόνια γνωρίζομαστε καὶ τρία συνεργαζόμαστε στενά. Σὲ θεωρῶ τὸν καλύτερό μου μαθητὴ καὶ σὲ προορίζω γιὰ διάδοχό μου, ἀφοῦ ὁ γίός μου ἔχει κλίσση στὶς θετικὲς ἐπιστῆμες. Ὅστερ' ἀπὸ ἑξι μῆνες, ποὺ θὰ κενωθεῖ ἡ θέση τοῦ βοηθοῦ μου, θὰ προτείνω νὰ τὴν καταλάβεις ἐσύ, πρὶν ἀκόμη πάρεις τὸ πτυχίό σου. Φοβοῦμαι ὅμως πῶς, ἂν εἶσαι προσκολλημένος ἀκόμη στὸν Κανέλη, ἡ πρότασή μου θὰ καταψηφισθεῖ ἀπ' ὅλους ἐκτός

32. Ὁ.π., σ. 130.

33. Ὁ.π., σσ. 289-290.

34. Ὁ.π., σσ. 186-187.

ίσως από τον κύριο Στέρη. Τίθεται λοιπόν ζήτημα καριέρας και για τοῦτο σοῦ ζητώ αὐτὴ τὴ θυσία:(...) Στείλει του ἓνα σημείωμα πὸν νὰ τοῦ ἐξηγήεις εὐγενικά πῶς ὕστερα ἀπὸ ὠριμότερη σκέψη ἀποφάσεις νὰ παραιτηθεῖς ἀπὸ τὴν ἐκδόση τοῦ Δημοσθένη. Κάθισε νὰ τὸ συντάξουμε μαζί. Ἐπαναλαμβάνω πῶς αὐτὸ πὸν σὲ παρακινῶ νὰ κάνεις εἶναι σκληρό, μὰ ὅποιος θέλει νὰ προχωρήσει πρέπει νὰ πνίξει μέσα του κάθε συναισθηματικὴ παρότρυνση»³⁵. Πράγματι, ὁ Βογιατζῆς γράφει ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Κανέλη, μὲ τὴν ὁποία τοῦ γνωστοποιοῦσε ὅτι ἀκατό-πιν ὠριμότερας σκέψεως ἀπεφάσισα νὰ μὴν ἀποδεχθῶ τὴν τόσο τιμητικῶς δι' ἐμὲ προσφερθεῖσαν ἐκ μέρους ὑμῶν συνεργασίαν διὰ τὴν ἐκδοσιν τῶν ἀπάντων τοῦ Δημοσθένους»³⁶. Τὴν ἐπόμενη μέρα ὁ Κανέλης πῆγε ἐκδρομὴ στοὺς Δελφοὺς γιὰ νὰ ξεκουραστεῖ ἀπὸ τὴν πολεμικὴ τῶν συναδέλφων του, ἐνῶ τὴν μεθεπόμενη βρέθηκε νεκρὸς στὸ δωμάτιο τοῦ ξενοδοχείου, γεγονός πὸν παραπέμπει στὴν αὐτοκτονία τοῦ Συκουτρῆ, στὶς 21 Σεπτεμβρίου 1937, στὸν Ἀκροκόρινθο.

Ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν καὶ ἐκτενεῖς ἀναφορὲς στὸν τρόπο πὸν δίδασκαν οἱ καθηγητὲς τῆς ἐποχῆς. Ὁ Κανέλης καὶ ὁ Στέρης, δηλαδὴ ὁ Συκουτρῆς καὶ ὁ Βέης, μαγνήτιζαν τὸ ἀκροατήριο. Γιὰ τὸν πρῶτο διαβάζουμε: «Τὰ τελευταῖα λόγια τοῦ Κανέλη ἀλύψαν ζωηρὰ χειροκροτήματα. Εἶχε κερδίσει τὴ μεγάλη μάζα, τὴν καλοπροαίρετη κι ἀφαντίστη. Οἱ ὁπαδοὶ τῶν δυὸ ἄκρων μονάχα ἐξακολουθοῦσαν νὰ ἔχουν ἐπιφυλάξεις καὶ νὰ θεωροῦν τὸν ὑψηγῆτὴ κρυπτοφασίστα ἢ ἀντιδραστικὸ μὲ μάσκα προοδευτικοῦ»³⁷. Γιὰ τὸν δεῦτερο σημειώνονται τὰ ἑξῆς: «Ὁ Στέρης ἐκεῖνο τὸ χρόνο δίδασκε ποιητὲς τῆς νεοαθηναϊκῆς σχολῆς, ὅπως τοὺς ὀνόμαζε, καὶ τὸ πυκνὸ του ἀκροατήριο εἶχε γίνει ἀκόμη πυκνότερο γιὰτὶ οἱ θαυματῆς τῶν ποιητῶν αὐτῶν, πὸν οἱ περισσότεροὶ ἦταν ζωντανοί, ἔρχονταν ν' ἀκούσουν ν' ἀναλύνονται τὰ ἔργα τῶν ἰνδαλμάτων τοὺς ἀπὸ καθέδρα πανεπιστημιακῆς»³⁸. Ἀντίθετα, χωρὶς ἐνδιαφέρον γιὰ τοὺς φοιτητὲς ἦταν τὸ μάθημα τοῦ καθηγητῆ τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Φιλολογίας Θεοδωρόπουλου, πὸν πίσω ἀπὸ τὸ μυθιστορηματικὸ του προσωπεῖο ἀναγνωρίζεται ὁ Ἐμμανουὴλ Πεζόπουλος: «Στὸ μάθημα τοῦ Θεοδωρόπουλου, τὸ πιὸ ἀνιάρὸ καὶ τὸ πιὸ μονότονο ἀπ' ὅλα, οἱ φοιτητὲς μεταβάλλονταν σὲ ρομπὸτ πὸν κατάγραφαν τίς σοφίες του. Καμιά πρωτοβουλία, καμιά συζήτηση, κανένα περιθώριο δημιουργικῆς ἀνάπλασης δὲν ὑπῆρχε. Σίγῃλα, τεστιμόνια, λεξίδια, παραβολαί: τὰ τέσσερα αὐτὰ σημεία κλείναν τὸν ὀρίζοντα τοῦ στρυφνοῦ γλωσσασμύντορα. Τ' ἀράδιαζε τόσο γρήγορα, πὸν ἡ ἀνάσα σταματοῦσε καὶ τὸ χέρι πιανόταν ἀπὸ τὸ γράψιμο»³⁹.

Δὲν λείπουν καὶ περιγραφὰς φοιτητικῶν κινητοποιήσεων πὸν φαίνεται πῶς

35. "Ο.π., σσ. 374-375.

36. "Ο.π., σ. 371.

37. "Ο.π., σ. 153.

38. "Ο.π., σ. 57.

39. "Ο.π., σ. 415.

ήταν εξίσου δυναμικές με τις σημερινές: «Οἱ ἐντολὲς ποὺ εἶχαν δοθεῖ ἀπὸ τὴν ἀπεργιακὴ ἐπιτροπὴ ἦταν ρητές: Θὰ συγκεντρώνονταν στὰ προϋλαιο, γιὰ νὰ ἐνημερωθοῦν πάνω στὴν πορεία τῆς ἀπεργίας καὶ ἔπειτα θὰ πῆγαιναν στὸ πολιτικὸ γραφεῖο. Στὶς ἐννιά ποὺ ἡ ἐπιτροπὴ ἔκανε τὴν ἐμφάνισή της ὅλος ὁ χώρος ἀπὸ τὰ προϋλαιο ὡς τὴν ὁδὸ Πανεπιστημίου ἦταν ἀσφυκτικὰ γεμάτος. Δυὸ χιλιάδες ἀπάνω κάτω φοιτητὲς χειρονομοῦσαν, συζητοῦσαν καὶ περίμεναν τοὺς λόγους τῶν ἀρχηγῶν. Ὅσο περνοῦσε ἡ ὥρα καὶ ἄλλα κύματα φοιτητῶν φθάνανε καὶ στριμώχνονταν στὰ πεζοδρόμια τῆς Ἀκαδημίας καὶ τῆς Βιβλιοθήκης καὶ ἄρχισαν νὰ ἐμποδίζουν τὴν κυκλοφορία. Ἐνας ἀστυνομικὸς διευθυντὴς πλησίασε τὴν ἐπιτροπὴ καὶ τοὺς εἶπε εὐγενικὰ νὰ διαλύσουν τοὺς συναδέλφους τους. —Μάλιστα, κύριε ἀστυνόμε, εἶπε διπλωματικὰ ὁ Ἀτζέμης. Θὰ τοὺς ποῦμε δυὸ λόγια καὶ θὰ φύγουμε ἀπ' ἐδῶ. Πρέπει ὅμως νὰ μᾶς ἐπιτρέψετε ν' ἀνεβούμε στὰ σκαλιὰ τῶν προϋλαίων γιὰ νὰ μᾶς ἀκούσουν. Ὁ ἀστυνόμος ἔδωσε τὴν ἀδεια. Ὁ Ἀτζέμης στάθηκε ἀνάμεσα στὶς ἐπιβλητικὲς κολόνες καὶ ἄπλωσε τὰ χέρια πάνω ἀπὸ τὴ φουρτουνιασμένη θάλασσα τῶν φοιτητῶν ποὺ τὰ κύματά της βογγοῦσαν κάτω ἀπ' τὰ πόδια του. Στὰ δυὸ χρόνια τῆς συνδικαλιστικῆς δράσης του δὲν εἶχε νιώσει τέτοια συγκίνηση»⁴⁰. Στὴ συνέχεια ὅμως τοῦ ξέφυγε ὁ ἐλεγχος τῆς κατάστασης: «Ἡ λαοθάλασσα εἶχε ξεχυθεῖ στὴν ὁδὸ Πανεπιστημίου καὶ ἔστριβε ἀριστερά, γιὰ τὴν πλατεία Συντάγματος. Ἡ ζώνη τῶν ἀστυφυλάκων ποὺ εἶχε ξεπροβάλλει ἀπὸ τὴν ὁδὸν Κοραῆ διασπάρθηκε καὶ ἡ συμπαγὴς μάζα συνέχισε τὴν πορεία μὲ συνθήματα καὶ τραγούδια ποὺ πλάστηκαν ἐκεῖνη τὴ στιγμή. Οἱ ἀστυφύλακες εἶχαν χτυπήσει μερικοὺς μὲ κλόμπ καὶ αὐτὸ τοὺς ἐρέθισε»⁴¹. Ἔτσι στὸ ἐπιλογικὸ κεφάλαιο τοῦ μυθιστορήματος, ὁ Βογιατζῆς ἀναπολεῖ —καθηγητὴς πλέον, στὰ τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ '50— τὸν δυναμισμὸ καὶ τὴ μαχητικότητα τῶν φοιτητῶν τοῦ '30: «Καὶ γενικὰ οἱ σημερινοὶ νέοι δὲν εἶναι σὰν ἐμᾶς. Τοὺς λείπει τὸ νῆυρο, ἡ ζωντάνια, ἡ ἐπαναστατικὴ ὁρμή. Ποιὸς φταίει ἄραγε γι' αὐτό; Ἡ δικτατορία, ὁ πόλεμος, ἡ κατοχὴ καὶ ἡ πείνα, ἡ κάποιος ἄλλος ἀστάθμητος παράγοντας; Ἄν καὶ εἶμαι καθηγητὴς, νοσταλγῶ λίγη καζούρα, μερικὲς ἀντιρρήσεις, μιὰ θεελάωδη συζήτηση γιὰ κάποιον θέμα καὶ ἀκόμη —γιατί ὄχι;— μιὰν ἀπεργίαν». Καὶ τὸ μυθιστόρημα τελειώνει μὲ τὰ ἐξῆς λόγια τοῦ παλαιοῦ "συντηρητικοῦ" φοιτητῆ, ποὺ στὰ χρόνια τῶν σπουδῶν του στόχευε τὴν καθηγητικὴ ἔδρα, θέτοντας σὲ δευτέρη μοίρα καὶ θυσιάζοντας νεανικὰ ὄνειρα καὶ ὁράματα: «Μὰ τί ἔπαθα; Δὲν εἶναι παράξενο, ἐγὼ ποὺ ἤμουνα συντηρητικὸς καὶ λογικὸς στὰ νιάτα μου, νὰ μοῦ ἀρέσει ἡ ἐπανάσταση καὶ ἡ τρέλα, τώρα ποὺ βρίσκομαι στὸ κατώφλι τῶν γηραιῶν; Αὐτὸ συμβαίνει ἴσως γιὰτὶ δὲν ἔζησα ὅσο ἐντατικὰ ἔπρεπε ὅταν ἤμουνα νέος. Κι ἂν δὲν πῆγε ὁλότελα χαμένη ἡ νιότη μου, εἶναι γιὰτὶ εἶχα τὴν τύχη νὰ

40. Ὁ.π., σ. 75.

41. Ὁ.π., σ. 78.

βρῶ φίλους ποὺ ἤξεραν νὰ τὴν ζήσουν μ' ὅλες τους τὶς δυνάμεις καὶ μοῦ χάρισαν καὶ ἐμένα μερικὰ κομμάτια τῆς ἀντάρτισσας καὶ ἐξαίσιας ὁρμῆς τους»⁴².

ΦΥΣΙΚΟΜΑΘΗΜΑΤΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

Ἀγεωμέτρητος μῆδεις εἰσείτω

Στὴ Φυσικομαθηματικὴ Σχολὴ δίδαξε Βοτανικὴ, στὰ μέσα τοῦ 19ου αἰῶνα καὶ γιὰ μία περίπου τριακονταετία, ὁ γνωστὸς ποιητὴς τῆς Παλαιᾶς Ἀθηναϊκῆς Σχολῆς **Θεόδωρος Ὀρφανίδης** (1817-1886), ποὺ στὸ σατιρικὸ ποίημά του «Τὰ καλὰ μας», ποὺ ἀνήκει στὴ συλλογὴ *Ὁ Μένιππος* (1836), προανήγγειλε τὴν ἱδρυση τοῦ Πανεπιστημίου μὲ τοὺς ἐξῆς εὐρηματικούς στίχους:

Θεὲ νὰ κάμωμεν ἀκόμα καὶ μέγαν καὶ τρανὸν
τὸ Πανεπιστήμιόν μας εἰς τὴν πόλιν Ἀθηνῶν.
Τότε θεὲ νὰ ἀναλάβῃ στὰς Ἀθήνας ἡ σοφία,
καὶ τὰ καφενεῖα ὅλα θὰ γενοῦν διδασκαλεῖα.
Τὴν σοφίαν τότε ὅλοι ἀπ' τ' αὐτὰ θεὲ νὰ βαστοῦν,
καὶ σοφίαν κ' οἱ βαστάζοι ἀφενκτα θὰ ἐμπλησθοῦν»⁴³.

Κατὰ τριάντα χρόνια νεώτερος ὑπῆρξε ὁ καθηγητὴς τῆς Ὀρυκτολογίας καὶ τῆς Γεωλογίας **Κωνσταντῖνος Μητσόπουλος** (1846-1911) ποὺ δημοσίευσε σὲ ἐφημερίδες καὶ περιοδικὰ τῆς ἐποχῆς του (ὅπως ἡ *Ἐπιστημονικὴ Ἡχώ*) ἐνδιαφέροντα ἱστορικὰ διηγήματα, μὲ ποικίλο θεματολόγιο.

Καὶ γιὰ νὰ γνωρίσουμε καλύτερα τὸ κλίμα ποὺ ἐπικρατοῦσε στὴ Φυσικομαθηματικὴ Σχολή, ὅταν εἶχε πλέον κυλήσει μισὸς αἰώνας λειτουργίας της, θὰ ἀνατρέξουμε στὶς ἀναμνήσεις τοῦ μεγάλου Ζακύνθιου πεζογράφου καὶ θεατρικοῦ συγγραφέα **Γρηγόριου Ξενόπουλου** (1867-1951) ἀπὸ τὴν φοιτητικὴ του ζωὴ. Θυμίζουμε ὅτι ἐγγράφηκε στὸ Πανεπιστήμιο τὸ 1883, καὶ παρακολούθησε μαθήματα ἐπὶ μία πενταετία, χωρὶς ὥστόσο νὰ ὀλοκληρώσει τὶς σπουδές του, γιατί στὸ μεταξύ στράφηκε στὴ λογοτεχνία. Συγκεκριμένα, στὸ ΙΓ' κεφάλαιο τῆς *Αὐτοβιογραφίας* του (1938), ποὺ ἐπιγράφεται «Τὸ Πανεπιστήμιο τοῦ 1883»⁴⁴, ἀναφέρεται στὶς σπουδές του στὴ Φυσικομαθηματικὴ Σχολή. Μέσα στὶς σελίδες τοῦ κεφαλαίου αὐτοῦ παρελαύνουν μεγάλες μορφές τοῦ Ἰδρύματος καὶ ἐξιστοροῦνται διάφορα χαρακτηριστικὰ περιστατικὰ, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ποὺ ὁ Ξενόπουλος

42. *Ὁ.π.*, σσ. 437-438.

43. Θεοδώρου Ὀρφανίδου, *Τὰ Ἄπαντα*, Ἐκδοτικὸς Οἶκος Γεωργίου Φέξη, Ἐν Ἀθήναις 1915, σ. 296.

44. Γρηγόριου Ξενόπουλου, *Ἄπαντα*, Μπίρης, τόμ. Α', σσ. 159-162.

ήταν πρωτοετής φοιτητής: «Τὸ Πανεπιστήμιο τοῦ 1883 εἶχε πολλές διαφορὲς ἀπὸ τὸ σημερινό (...) Καθὼς μπαίναμε ἀπ' τὰ Προπύλαια, δεξιὰ ἦταν ἡ Νομικὴ Σχολή—δὲν εἶχε γίνει ἀκόμα τὸ κτίριο τῆς ὁδοῦ Σίνα—κι ἡ Φιλοσοφικὴ ἄριστερὰ ἡ Μαθηματικὴ κι ἡ Ἰατρικὴ, κι' ἀπὸ τὴν ἄλλη πτέρυγα τὸ ἀμφιθέατρο καὶ τὸ ἐργαστήριον τῶν Φυσικῶν. Ὑπῆρχε ὅμως καὶ τὸ παλιὸ Χημεῖο μὲ τὸ ἀμφιθέατρό του καὶ δίπλα του τὸ ἀνατομεῖο, στὴν ὁδὸ Μασσαλίας. Καὶ θυμᾶμαι ἀκόμα τὶς ξεφρενιασμένες μας τρεχάλες ἀπὸ τὸ ἓνα ἀμφιθέατρο στὸ ἄλλο, γιατί τὸ μάθημα τοῦ Χρηστομάνου στὸ Χημεῖο, κάθε μέρα, ἀπὸ τὶς ὀχτὼ τέλειωνε στὶς δέκα, ἀκριβῶς ὅταν ἀρχίζε τὸ μάθημα τοῦ Στρούμπου, κι' ἔπρεπε νὰ τρέξουμε γιὰ νὰ πιάσουμε θέση στὸ ἀμφιθέατρό του, πολὺ μικρὸ γιὰ τόσους φοιτητὲς ποὺ ἄκουγαν Φυσικὴ—φυσικομαθηματικούς, γκατρούς, φαρμακοποιοὺς καὶ δὲν ξέρω τί ἄλλο. Ἄν τὸ μάθημα τοῦ Χρηστομάνου τὸ ἄκουγα πάντα καθιστὸς καὶ μπροστὰ μάλιστα, πολὺ σπάνια τὸ κατόρθωνα αὐτὸ καὶ στὸ μάθημα τοῦ Στρούμπου». Καὶ συνέχιζε παρακάτω: «Τὸ μάθημα τοῦ Στρούμπου, στὸ ἀμφιθέατρο τῶν Φυσικῶν, ἦταν πανηγύρι. Πολὺ γέρος τότε (...) δίδασκε μιὰ Φυσικὴ ἀπαρχαιωμένη, καὶ μὲ τρόπο σὰ νάπειθυνόνταν σὲ μικρὰ παιδιὰ. Στὸν καιρὸ του μπορεῖ νάταν σοφὸς κι' ἡ ἑλληνικὴ ἐπιστήμη, ἡ πρωτόγονη, μπορεῖ νὰ τοῦ χρωστᾷ πολλά. Ἀλλὰ τὸ 1883 ὁ γέρο-Στρούμπος ἦταν ἀναχρονισμός. Καὶ μόνο ἀπὸ τὸν ἐπόμενον χρόνον, ὅταν διορίστηκε, νέος τότε, ὁ Τιμολέων Ἀργυρόπουλος, ἀκούγαμε καὶ μιὰ Φυσικὴ σοβαρή, σὰν τὴ Χημεῖα τοῦ Χρηστομάνου. Ὁ μεγάλος αὐτὸς χημικός ἦταν καὶ καθηγητὴς σπουδαῖος. Ἀπὸ τὸ πρῶτο τοῦ μάθημα—"Ἡ Χημεῖα ἀνήκει εἰς τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας"—τὸν ἔβαλα στὴν καρδιά μου. Ἦταν ὠραῖος ἄνθρωπος, ἐπιβλητικός, αὐστηρὸς, εὐφραδής, γλαφυρὸς καὶ εὐφυλόγος. Μὲ πόση λεπτότητα κι' ἐπιδεξιότητα ἔκανε τὰ πειράματά του!».

Κατόπιν ὁ Ξενόπουλος ἀναφέρεται σὲ μαθηματικούς: «Στὰ μαθηματικὰ εἶχα καθηγητὲς τὸ Λάκωνα, τὸ Χατζηδάκη—ὄχι βέβαια τὸ σημερινό, ἀλλὰ τὸν πατέρα του—τὸν Κυζικηνὸ καί, ἀργότερα, τὸν Κυπάρισσο Στέφανο. Ὁ τελευταῖος αὐτὸς ἦταν μαθηματικὴ ἰδιοφυΐα, ἀλλὰ καὶ γενικὸ πνεῦμα, ὅλα τὰ καταλάβαινε καὶ γιὰ ὅλα ἐνδιαφερόταν. Ἀγαποῦσε ἀκόμα καὶ τὴ λογοτεχνία, καὶ γι' αὐτὸ εἶναι ὁ μόνος ἀπὸ τοὺς καθηγητὲς μου στὸ Πανεπιστήμιο ποὺ τὸν εἶχα ἀργότερα φίλο καὶ θαυμαστή (...) Ἀλλὰ τί τὰ θέλετε! ἀπ' ὅλους, ἡ συμπάθειά μου, ἡ ἀγάπη μου, ὁ θαυμασμός μου, ἦταν ὁ Λάκων. Κατατομὴ κλασικὴ, ἄσπρα γενάκια, ἄφθονα γκριζὰ μαλλιά καὶ μεγάλη σταχτογάλαζα μάτια. Σεμνὸς, αὐστηρὸς, ἀγέλαστος—δὲν τὸν εἶδαμε ποτὲ οὔτε νὰ χαμογελάσει, αἰσθανόμαστε ὅμως τὴν πατρικὴ του ἀγάπη. Μᾶς δίδασκε μὲ γαλήνη, ἀπλότητα καὶ σαφήνεια. Κανέναν δὲν καταλαβαίναμε καλύτερα ἀπὸ τὸ Λάκωνα». Γιὰ τοὺς καθηγητὲς Ὀρυκτολογίας, Φυτολογίας καὶ Φυσιολογίας, σημειώνει: «Στὴν Ὀρυκτολογία εἶχαμε τὸν Κωνσταντῖνο Μητσόπουλο, νέο τότε ἀκόμα καί, φυσικά, πιδ νεωτεριστὴ ἀπὸ τοὺς ἄλλους (...) Ἐγὼ ἄκουγα τὸ μάθημά του μ' ἐνδιάφερον, προτιμοῦσα ὅμως τὸ Θεόδωρο Ἀφεντούλη, ποὺ, ἂν καὶ καθηγητὴς τῆς Φαρμακολογίας, μᾶς ἔκανε

Φυτολογία. Ὁ περίφημος αὐτὸς γιατρός —ἦταν καὶ ποιητής— ἦταν πατριώτης. Ποιητικὴ πάντα ἡ παράδοσή του, καὶ ἀρτυμένη μ' εὐφυολογίες, τελειώνει πάντα —κι' ἐγὼ δὲν ξέρω πῶς τὸ κατόρθωνε— μὲ μιὰ πατριωτικὴ ἀποστροφή. Καὶ τὸ ἀμφιθέατρο ἔπεφτε ἀπὸ τὰ χειροκροτήματα».

Ἡ φοιτητικὴ τοῦ ζωῇ, ἐξάλλου, καὶ τὸ κλίμα τῶν κινητοποιήσεων στὶς διάφορες Σχολές πού βίωσε ἀπὸ κοντὰ ὁ ἴδιος, φαίνεται πῶς ὠθησαν τὸν Ξενόπουλο νὰ συγγράφει τὸ θεατρικὸ ἔργο *Φοιτηταί* (1917)⁴⁵, στὸ ὁποῖο πρωταγωνιστοῦν τρεῖς σπουδαστές τοῦ Πανεπιστημίου (τῆς Νομικῆς Σχολῆς, τῆς Ἱατρικῆς, τῆς Φιλοσοφικῆς). Μὲ τὴ ζωὴ νεαρῶν φοιτητῶν ἀσχολεῖται ὁ Ξενόπουλος καὶ στὸ μυθιστόρημά του *Πλούσιοι καὶ φτωχοὶ* (1919), ὅπου παρουσιάζει δυὸ πρωταγωνιστές του νὰ φοιτοῦν στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν, τὸν Πῶπο Δαγάτορα στὴν Φυσικομαθηματικὴ καὶ τὸν Ἀντώνη Ρουκάλη-Φαραδὸ στὴ Νομικὴ. Ὁ πρῶτος εἶχε ἀνάγκη χρημάτων γιὰ νὰ ὁλοκληρώσει τίς σπουδές του καὶ γι' αὐτὸ θὰ ἔπρεπε νὰ βρεῖ μερικὲς παραδόσεις, προγυμνάσεις, σὲ μαθητὲς τοῦ Γυμνασίου, ἀπὸ κείνους προπάντων πού ἐτοιμαζόνταν γιὰ νὰ μποῦν στὴ Στρατιωτικὴ ἢ στὴ Ναυτικὴ Σχολή. Κάποιος ἀπὸ τοὺς καθηγητές του —ὁ Λάκων, ὁ Χατζηδάκις, ὁ Κυπάρισσος Στέφανος μάλιστα πού τὸν ἀγαποῦσε— θὰ μπορούσε βέβαια νὰ τὸν βοηθήσει σ' αὐτό, νὰ τὸν συστήσει... Τί χαρά!»,⁴⁶. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἄλλος εἶχε βρεῖ τρόπο νὰ βγάξει χρήματα ὡς ἔμπορος καὶ παραγγελιοδόχος, γεγονόςς ὅμως πού τὸν καθυστέρησε νὰ πάρει τὸ πτυχίον του, καὶ μάλιστα μὲ βαθμὸν Καλῶς: «Εκεῖνο τὸ χρόνο, ὁ Ἀντώνης Ρουκάλης-Φαραδὸς ἔδωσε ἐξετάσεις καὶ πῆρε τὸ δίπλωμά του στὰ Νομικά. Ἀργῆσε λιγάκι —γιατ' ἦταν ὁ ἕκτος χρόνος τῶν σπουδῶν του— μὰ κανέναν δὲ θὰ μπορούσε νὰ τὸν κατηγορήσει· πρῶτο, γιατί σ' ὅλο αὐτὸ τὸ διάστημα, δὲν εἶχε κοστίσει στὸν πατέρα του πεντάρα· ὅλα του τὰ ἐξοδα τὰ εἶχε βγάλει μὲ τὰ περίφημά του ἐμπόρια· δεύτερο, γιατί εἶχε μορφωθεῖ σιγά-σιγά σ' ἓναν πολὺ καλὸ παραγγελιοδόχο καὶ μάλιστα, τὸν τελευταῖο καιρὸ, εἶχε στὴν Ἀθήνα καὶ τὸ γραφεῖο του ἀρκετὰ γνωστὸ στὴν ἀγορά: "Ἀντώνιος Φ. Ρουκάλης, παραγγελιοδόχος". Μόνο "νομικός" δὲν ἔγινε, καὶ καλὰ-καλὰ δὲν εἶχε οὔτε τὰ βιβλία τῆς ἐπιστήμης του. Μὰ ἔξυπνος καθὼς ἦταν, πῆρε ἀρπαχτὰ ὅ,τι τοῦ χρειάζονταν γιὰ τίς διπλωματικές, ἐφοίτησε πέντ' -ἕξι μῆνες καὶ σ' ἓνα φροντιστήριο, κι' ἔτσι μπόρεσε νὰ πάρει δίπλωμα μ' ἓνα καλῶς. —Δεν ἤθελα τίποτα παραπάνω! Εἶπε στὸν Πῶπο ἐκείνη τὴν ἡμέρα. Τὸ καλῶς δὲν εἶναι βέβαια κακῶς. Καὶ κάνει τόσο καλῶς τὴ δουλειά του, ὅσο καὶ τὸ δικό σου τὸ ἄριστον»⁴⁷.

Ἀλλὰ καὶ τὴ ζωὴ τῶν πανεπιστημιακῶν καθηγητῶν ὁ Ξενόπουλος τὴν περιέγραψε σὲ ἄλλο ἔργο του, στὸ *Τυχεροὶ καὶ Ἄτυχοι* (1927), ἐξιστορώντας τὴν πορεία τοῦ ἥρωα τοῦ Ρίτσου Καλογερά, πού ὑποτίθεται πῶς κατέλαβε τὴν ἔδρα

45. Ὁ.π., τόμ. IB', σσ. 283 κ.ἐ.

46. Ὁ.π., τόμ. Β', σ. 90.

47. Ὁ.π., τόμ. Β', σ. 210.

τῆς Ἱστορίας τῆς Φιλοσοφίας. Συγκεκριμένα, στὸ κεφάλαιο Θ' αὐτοῦ τοῦ μυθιστορηματός του, ὁ Ξενόπουλος περιγράφει τὴν ἐπιτυχὴ προσπάθεια τοῦ κατὰ τὰ ἄλλα ἄτυχου ἡρώα του νὰ ἐκλεγεῖ καθηγητὴς στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν: «Καταπῶς πῆγαιναν τὰ πράγματα, ἡ ἐπιτυχία του στὸ Πανεπιστήμιο ἦταν σχεδὸν σίγουρη. Θὰ τὸν ἐψήφιζαν καθηγητὴ τῆς Ἱστορίας τῆς Φιλοσοφίας. Ἐνας θάνατος πάλι τοῦ ἐξασφάλιζε τὴν ἔδρα (...) Ὁ σοβαρότερος ἀντίπαλος τοῦ Ρίτσου — ἓνας παλιὸς ὑφηγητὴς ἐπιτήδειος, μὲ λίγα καὶ ἀσήμαντα συγγράμματα, ἀλλὰ μὲ πολλὰς φιλίες μεγάλες κι' ἐπιρροές — πέθανε σχεδὸν ξαφνικά. Δὲν ἔμενε παρὰ ἄλλος ἓνας, ποὺ δὲν λογαριαζόταν πολὺ (...) Καὶ μὲ πολλὰς ἐλπίδες, "ἀπεδύθη εἰς τὸν ἀγῶνα" τῆς ζωῆς. Ὡστόσο, τὴν τελευταία στιγμὴ, εἶδε πὼς δὲν ἦταν καὶ τόσο εὐκολος. Ὁ ἀσήμαντος ἐκεῖνος ἀντίπαλος ξημερώθηκε ἀξαφνα σπουδαῖος. Ἐκαμε θόρυβο στὶς ἐφημερίδες. Ἐδημοσίευσε μὲ ἀστερίσκους ἐπαινετικὰ ἄρθρα γιὰ τὸν ἑαυτοῦ του, γραμμένα ἀπὸ τὸν ἴδιον, καὶ κατηγορητήρια τῶν συγγραμμάτων τοῦ Καλογεῤᾳ. Προσπαθοῦσε μὲ κάθε τρόπο νὰ κερδίσει ψῆφους στὴ Σχολή, ἀκόμα καὶ μὲ δωροδοκία, καθὼς ἔλεγαν οἱ κακὲς γλώσσες. Τὸ βέβαιον εἶναι πὼς ἓνας καθηγητὴς μὲ κάποια ἐπιρροή καὶ μὲ κακὴ κάπως φήμη, ξεφανερώθηκε ὑποστηρικτὴς τοῦ "ἀναφανδόν". Ἀρκετοὶ πῆγαν μὲ τὸ μέρος του. Κι' ἂν ἄλλοι τόσοι σχεδὸν ἦταν μὲ τὸ μέρος τοῦ Καλογεῤᾳ, ἔμεναν δυὸ-τρεῖς "ἐπιφυλακτικοί", ποὺ ἀπ' αὐτοὺς θὰ κρινόταν ὁ ἀγῶνας. Ἦταν λοιπὸν ἐντελῶς ζήτημα τύχης. Ἀπ' αὐτοὺς τοὺς τρεῖς, θὰ εἶχε ὁ Ρίτσος τουλάχιστο τοὺς δύο; Ἡ ἡμέρα πλησίαζε, ὁ πυρετὸς τῶν ὑποψηφίων μεγάλωνε κι' ὁ Ρίτσος, μὲ τὴ συνηθισμένη του ἀπαισιοδοξία, ἀπελπίστηκε γιὰ τὴν ἐπιτυχία του. "Δε βαριέσαι, ἔλεγε, ποὺ θὰ πιάσω χαρτωσιά! Ἄν ἤμουν μονάχος, μάλιστα. Ἀλλὰ ὅσο εἶναι κι' ἄλλος ἓνας, θὰ πετύχει αὐτὸς μ' ἓναν ψῆφο. Θὰ ἰδεῖς!". Καὶ θυμόταν τίς κακοτυχίες του (...) Ἐ, λοιπόν, αὐτὴ τὴ φορὰ, τὴν τελευταία, ἡ τύχη χαμογέλασε στὸ Ρίτσο. Ἐγινε ἡ συνεδρίαση τῆς Σχολῆς κι' ὕστερ' ἀπὸ μιὰ μεγάλη λογομαχία, ὑποδείχτηκε αὐτὸς γιὰ τὴν ἔδρα, μὲ δυὸ ψῆφους παραπάνω ἀπ' τὸν ἀντίπαλό του. Ἐφίλησε τὸ φίλο του καθηγητὴ ποὺ ἔτρεξε πρῶτος καὶ τοῦ τὸ εἶπε, στὴν αἴθουσα ἐκεῖνῃ τοῦ Πανεπιστημίου, ὅπου μὲ τὸ Στέλιο περίμενε ἐναγώνια τὸ ἀποτέλεσμα»⁴⁸.

Καὶ ἀφοῦ δεξιώθηκε τοὺς ἐκλέκτορες καθηγητές, ἀφοῦ διορίσθηκε καὶ ὀρκίσθηκε, ἔδωσε τὸ ἐναρκτήριό μάθημα: «Καὶ τέλος τὸ μεγάλο πανηγύρι: τὸ πρῶτον μάθημα, ὁ "ἐναρκτήριος", στὴ μεγάλη αἴθουσα τῆς Νομικῆς Σχολῆς, ποὺ μόλις ἐχώρεσε τὰ πλήθη τῶν φοιτητῶν, τῶν μαθητῶν, τῶν καλεσμένων ἢ ἀκάλεστων φιλομούσων. Πολὺ συγκινητικὴ ἡ τελετὴ γιὰ τὸ Ρίτσο καὶ γιὰ τοὺς δικούς του! Καὶ μόνο τὸ θρίαμβο στὰ μάτια τῆς Ρόζας νάβλεπε κανεῖς, μποροῦσε νὰ δακρύσει. Ἀλλ' ἀκόμα πιὸ συγκινητικὸς ἦταν ὁ ἀποχαιρετισμὸς τῶν παλιῶν μαθητῶν στὸ Γυμνάσιο, ἢ καλύτερα αὐτοῦ τοῦ ἴδιου τοῦ Γυμνασίου, ὅπου ὁ Καλογεῤᾳς

48. Ὁ.π., τόμ. Δ', σσ. 204-205.

είχε περάσει ολόκληρη ζωή»⁴⁹. Και εγκαταλείποντας πλέον τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση για την τριτοβάθμια, άλλαξε έντελώς ο ρυθμός της ζωής του: «Η ζωή του Ρίτσου άλλαξε άρκετά. Και πρώτα-πρώτα έγινε πιά άνετη. Δεν σηκώνόταν πιά τόσο πρωί καθημέρα, για να προφτάσει το μάθημα των όκτώ, δεν τσακίζόταν τρέχοντας από το Γυμνάσιο στο Παρθεναγωγείο για να κάνει την ώρα του, ούτε ξενυχτούσε να διορθώνει με κόκκινο μελάνι και να βαθμολογεί τα γραπτά. Τρείς φορές την εβδομάδα μόνο έκανε μια παράδοση, μια διάλεξη, στη Φιλοσοφική Σχολή, έντεκα ως δώδεκα. Και δεν του στοίχιζε πολύ ή προετοιμασία, γιατί την Ίστορία της Φιλοσοφίας την έπαιζε στα δάχτυλα. Φροντιστήρια, εκείνο τον καιρό, δεν είχαν άλλες οι Σχολές και για όλα τα μαθήματα. Ούτε οι φοιτητές έξεταζόνταν κάθε χρόνο. Μόνο μια και καλή, για το δίπλωμα, πρώτα στα γενικά, έπειτα στα ειδικά. Έτσι ο καθηγητής δεν είχε να εξετάζει καθημέρα, να βαθμολογεί και να διορθώνει θέματα. Το μάθημά του έκανε ξερό. Στο τέλος οι ακροατές τον χειροκροτούσαν. Κι' έπαιρνε το καπελάκι του κι' έφευγε, ελεύθερος ως τη μεθεπομένη την ίδια ώρα»⁵⁰.

ΙΑΤΡΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

Οὐκ ἔσθ' ὑγίειας κρεῖττον οὐδὲν ἐν βίῳ

Η Ίατρικη Σχολή ευτύχησε ήδη από την εποχή της ίδρυσής της να συγκαταλέξει ανάμεσα στους καθηγητές της ταλαντούχους ποιητές⁵¹. Αναφέρουμε καταρχάς έναν από τους πρώτους καθηγητές της Σχολής, τὸν **Ἰωάννη Ὀλύμπιο** (1802-1869) πὸν δίδαξε Ὀφθαλμολογία ἀπὸ τὸ 1837 ἕως τὸ 1856. Θυμίζουμε ἐπίσης τὸν **Θεόδωρο Ἀφεντούλη** (1824-1893), καθηγητὴ τῆς Παθολογικῆς καὶ Γενικῆς Ἀνατομίας καὶ τῆς Φαρμακολογίας, κατὰ τὸ διάστημα 1862-1893, πὸν συνέθεσε ἐκτὸς τῶν ἄλλων Ὁδὴν Ἀλκαϊκῆν ἀφιερωμένη «εἰς τὴν νεότητα τοῦ Πανεπιστημίου»⁵². Ἀκολούθησε ὁ **Ἀνδρέας Ἀναγνωστάκης** (1826-1897), πὸν διορίσθηκε τὸ 1856 καθηγητὴς τῆς Ὀφθαλμιατρικῆς καὶ Ὠτιατρικῆς, χωρὶς νὰ σταματήσει νὰ γράφει στίχους. Δεῖγμα τῆς ποιητικῆς του δεινότητος ἀποτελεῖ ἡ μετάφραση σὲ ἰαμβικούς τρίμετρος τῆς *Μαρίας Στιούαρτ* τοῦ Σίλλερ.

Ἰδιαίτερη περίπτωση ἀποτελεῖ ὁ **Κωνσταντῖνος Μέρμηγκας** (1874-1942), καθηγητὴς τῆς Ἑγχειρητικῆς καὶ Τοπογραφικῆς Ἀνατομικῆς, καθὼς καὶ τῆς Χειρουργικῆς Κλινικῆς (1922-1939) στὴν Ίατρικὴ Ἀθηνῶν, ἀπὸ τὴν ὁποία εἶχε

49. Ὁ.π., τόμ. Δ', σ. 206.

50. Ὁ.π., τόμ. Δ', σ. 207.

51. Βλ. σχετικὰ Στέλιου Σπεράντσα, *Οἱ Ἕλληνες γιατροί-λογοτέχνες ἀπὸ τὴν Ἄλωση τῆς Πόλης ὡς στὰ σήμερα*, Ἐκδόσεις Μ. Πεχλιβανίδης, Ἀθῆναι 1961.

52. *Ἐφημερίς τῶν Φιλομαθῶν*, φύλλο 469, τῆς 31ης Ὀκτωβρίου 1862.

ἀποφοιτήσει με Ἄριστα, ὕστερα ἀπὸ τὶς πτυχιακὲς ἐξετάσεις ποὺ ἔδωσε ἐνώπιον δεκαμελοῦς ἐπιτροπῆς, στὶς 24 Φεβρουαρίου 1895. Ἦδη ἀπὸ τότε διαφάνηκε ἡ ὀξὺτητα τοῦ πνεύματός του, τὸ ὁποῖο ἐκτὸς τῆς Ἰατρικῆς στράφηκε καὶ πρὸς λογοτεχνικὲς ἀναζητήσεις, συνθέτοντας κομψοὺς στίχους. Τὸ *opus magnum* τῆς ποιητικῆς του δημιουργίας ἀποτελεῖ ἡ ἑμμετρὴ μετάφραση τοῦ *Φάουστ* τοῦ Γκαίτε, ποὺ ἐκδόθηκε τὸ 1935⁵³. Στὸ προλογικὸ του σημείωμα, ὁ Μέρμηγκας τόνιζε ὅτι ἡ μετάφραση ὁλοκληρώθηκε σταδιακὰ, ὡς καρπὸς πολύχρονης ἐνασχόλησής του με τὸ συγκεκριμένο ἀριστούργημα: «Τὸν *Φάουστ* τοῦ Goethe, ὅστις συνεκίνησε καὶ θὰ συγκινή τὴν ψυχὴν παντὸς τοῦ δυναμένου νὰ ἀπολαύσῃ αὐτόν, μάλιστα ἐν τῷ πρωτοτύπῳ, τὸ ἀριστούργημα τοῦτο, εἰς τὴν μελέτην τοῦ ὁποίου ἐνέκυπτον ὁσάκις μοὶ ἐπέτρεπεν ἡ λοιπὴ μου παντοειδὴς ἀσχολία, ἀπειριώμην ἐνίοτε νὰ μεταφράζω ἐκλέγων περικοπὰς τινὰς ἐκ τῶν θαυμασιῶν ἐκείνων στίχων, οἵτινες ἀποτελοῦσι τὸ ἐγκαλλώπισμα τῆς ποιητικῆς νοήσεως καὶ τέχνης (...) Τοιοῦτοτρόπως ἐπεκτείνοντα ὅλον ἐν τὴν μετάφρασίν μου καὶ μεθύοντα αἶε ἐπὶ μᾶλλον ὑπὸ τῆς γοητείας τοῦ μεγαλουργήματος τούτου, με ἐκυρίευσεν ἡ ἐπιθυμία ὅπως ἐπιτύχω πλήρη τὴν ἀπόδοσιν τοῦ ἔργου ὅταν ἐγὼ αὐτὸς ἡννόουν καὶ ἀπελάμβανον. Τῆς ἐπιθυμίας ταύτης ἀπογένημα ὑπῆρξεν ἡ ἐξελληνισμὸς τοῦ ὅλου *Φάουστ*»⁵⁴. Ὅσον ἀφορᾷ στὴ γλωσσικὴ μορφή τῆς μετάφρασης σημειώνει: «ἐκυριάρχησεν ἐν τῇ μεταφράσει ταύτῃ ἡ ἐλευθέρη ἐκλογὴ τοῦ ἀρμόζοντος λεκτικοῦ καὶ φραστικοῦ εἵδους ἐκ τῆς πλουσίας γλωσσικῆς ἡμῶν παρακαταθήκης ἐπὶ τῇ προσοχῇ ὅπως ἀφ' ἐνὸς μὲν ἡ προτίμησις στρέφεται πρὸς τὸν ἐπιμελελημένον γλωσσικὸν τύπον, ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου ἡ ὅλη μορφή τοῦ λόγου διατηρηθῇ τοιαύτη, ὥστε οὐτος ἀκούόμενος, ἰδίως ἀπὸ σκηνῆς, νὰ προσπίπτῃ εἰς τὰ ὦτα ὡς ἡ συνήθης ἡμῶν κοινωνικὴ ὁμιλία». Καὶ προσέθετε σχετικὰ μετὰ τὴν ἑμμετρὴ μορφή τῆς μετάφρασης: «Ὅτι ἡ ἀπόδοσις αὕτη ὀφείλει νὰ γίνῃ, ὡς δυνατόν, στιχουργικῶς καὶ μάλιστα ὑπὸ ὁμοιοκαταληξίαν, τοῦτο ἀπόκειται εὐνόητον»⁵⁵. Ἀξίζει νὰ παραθέσουμε τὴν ἀρχὴ τοῦ πρώτου μέρους τοῦ ἔργου:

*Ἐσπούδασα τελείως τὴν Φιλοσοφίαν,
Ἰατρικὴν συγχρόνως ὡς καὶ τὴν Νομικὴν
καὶ δυστυχῶς ἀκόμη τὴν Θεολογίαν
καὶ ὅλα αὐτὰ με κόπον κι' ἐπιμονὴν πολλήν·
κι' εὗρίσκομαι καὶ πάλιν εἰς πλήρη ἀπορίαν,
ὡς ἤμουν πρὶν ἀρχίσω καθόλου τὴν σπουδὴν.
Καὶ Μάριστρον με κράζουν καὶ Δόκτορα προσέτι*

53. J. W. Goethe, *Faust*, κατὰ μετάφρασιν ὑπὸ Κ. Μέρμηγκα, Ἐν Ἀθήναις 1935 [τώρα φωτογραφικὴ ἐπανατύπωση ἀπὸ τὶς Ἐκδόσεις «μάτι», Ἀθήνα 2006].

54. Ὁ.π., σσ. α'-β'.

55. Ὁ.π., σ. ε'.

καὶ μαθητὰς διδάσκω ἐπὶ δέκα ὅλα ἔτη.
 Αὐτοὺς τοὺς βασανίζω κατὰ παντοίους τρόπους
 καὶ βλέπω ὅτ' εἰς ἀδίκους τοὺς ὑποβάλλω κόπους⁵⁶.

Τὰ λόγια αὐτὰ τὰ ἐκστόμιζε ὁ Φάουστ· ἄς δοῦμε ὅμως πῶς ἀντιλαμβάνονταν καὶ ὁ Μέρμηγκας τὸ λειτουργήμα τοῦ δασκάλου: «Ὁ καθηγητὴς πανεπιστημίου ὁ ποιητικὸς καὶ ἐνθουσιώδης δὲν φοβεῖται τὸ γῆρας, διότι καὶ δὲν γηράσκει! Νεαρὸς τὴν ψυχὴν καὶ ἄγνους τὸ φρόνημα ἐν μέσῳ τῆς περιστοιχιζούσης αὐτὸν φοιτητικῆς νεότητος, ἐνῶ παρακινεῖ εἰς πτῆσιν τὰς φοιτητικὰς ψυχὰς, ἵπταται καὶ αὐτὸς μετ' αὐτῶν καὶ μεταλαμβάνει τῆς πνευματικῆς ἐκείνης δροσερότητος, ἣτις ἀναδίδεται ἐκ τῆς ψυχικῆς ἐπικοινωνίας τῶν ἐκζητούντων τὴν τελειοποίησιν ἐν τῇ μαθήσει».

Ἀλλὰ καὶ ὁ Γεράσιμος Ἀλιβιζᾶτος (1889-1976), καθηγητὴς τῆς Ὑγιεινῆς καὶ Ἐπιδημιολογίας — γόνος μεγάλης οἰκογένειας ποὺ ἀνέδειξε διαπρεπεῖς καὶ πολυγραφότατους πανεπιστημιακοὺς δασκάλους (τὸν Ἀμίλκα τῆς Θεολογικῆς, τὸν Νικόλαο καὶ τὸν Κωνσταντῖνο τῆς Ἰατρικῆς, τὸν Νικόλαο τῆς Νομικῆς) — ἀσχολήθηκε μὲ τὴ λογοτεχνία. Θυμίζουμε τὸ ἐκτενὲς ἱστορικὸ δράμα τοῦ Βασίλισσα Ἐλισάβετ ποὺ ἐξέδωσε μὲ τὸ ψευδώνυμο Γ. Π. Παλικός, ἀπὸ τὰ προλεγόμενα τοῦ ὁποῦο πληροφοροῦμαστε ὅτι ὁ Ἀλιβιζᾶτος εἶχε συγγράψει καὶ ἄλλα θεατρικὰ ἔργα: «Εἰς σειρὰν ἀνεκδότων θεατρικῶν δοκιμῶν τὰ ὅποια κατὰ καιροὺς καὶ κατὰ τὰς ὥρας σχετικῆςσχόλης ἐφιλοτέχνησεν ὁ συγγραφεὺς συγκαταλέγεται καὶ τὸ παρόν. Ὅπως καὶ πολλὰ ἱστορικὰ γεγονότα, ἰδίᾳ τῆς Ἑλληνοβυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, διῆγειρε καὶ ἡ ἱστορία τῆς βασιλείας τῆς Ἀγγλίας Ἐλισάβετ τῆς πρώτης ἀμέριστον τὸ ἐνδιαφέρον του»⁵⁷.

Ἀπὸ ὅλους τοὺς πανεπιστημιακοὺς γιατροὺς τῆς ἐποχῆς του, ὁ πιὸ γνωστός στὸ εὐρὸ κοινὸ ὡς ποιητῆς ὑπῆρξε ὁ Στέλιος Σπεράντσας (1882-1962), καθηγητὴς τῆς Ὁρθοδοντικῆς, γιὰ μίᾳ ὀλόκληρῃ εἰκοσαετία (ἀπὸ τὸ 1933 ἕως τὸ 1952), μὲ πλῆθος ἐπιστημονικῶν συγγραμμάτων ἀλλὰ καὶ ποιητικῶν συλλογῶν. Ἐπίσης στίχους ἔγραψε καὶ ὁ Ἰωάννης Κούμαρης (1879-1970), καθηγητῆς τῆς Ἀνθρωπολογίας ἀπὸ τὸ 1925 ἕως τὸ 1950. Καὶ φθάνουμε στὰ τέλη τοῦ 20οῦ αἰῶνα μὲ ἕναν ἀπὸ τοὺς πιὸ φημισμένους στὴν Ἑλλάδα καὶ στὸ Ἐξωτερικὸ πεζογράφους μας, τὸν Γιώργο Χειμωνᾶ (1938-2000), ἐπίκουρο καθηγητὴ τῆς Νευρολογίας καὶ Νευροψυχολογίας, κατὰ τὴ δεκαετία 1987-1997.

Ἀνάμεσα στοὺς λόγιους καθηγητὲς τῆς Σχολῆς ξεχωρίζει ἡ μορφή τοῦ Νικόλαου Λούρου (1898-1986), ὁ ὁποῖος ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἐμπνευσμένα ἱατρικὰ του μελετήματα περὶ μαιευτικῆς καὶ γυναικολογίας, συνέγραψε δοκίμια ἀλλὰ καὶ

56. Ὁ.π., σ. 43.

57. Γ. Π. Παλικοῦ [Γ. Π. Ἀλιβιζᾶτου], Βασίλισσα Ἐλισάβετ ἡ πρώτη τῆς Ἀγγλίας (1558-1603), Ἱστορικὸν δράμα εἰς μέρη τρία, Ἀθῆναι 1967, σ. 5.

ἀναμνήσεις, πολύτιμες για την ιστορία τῆς Ἱατρικῆς καὶ τοῦ Πανεπιστημίου μας. Διαφωτιστικά τὰ ὅσα θυμόταν γιὰ τὸ κλίμα ποὺ ἐπικρατοῦσε στὴ Σχολή στὶς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ αἰῶνα καὶ τὰ περιέγραψε στὸ κείμενό του «Καθηγητές». Ἀναφέρουμε μερικὰ ἀποσπάσματα: «Καὶ πρῶτο τὸν στενὸ καὶ ἀχώριστο φίλο τοῦ πατέρα μου Μιχαὴλ Κατσαρά, τὸν ἰδρυτὴ τοῦ Αἰγινήτειο καὶ τῆς Ψυχιατρικῆς καὶ Νευρολογίας στὸν τόπο μας. Σπουδαγμένος στὸ Παρίσι λὲς καὶ ἔαφενε μαζί του τὸν ἀέρα τοῦ Charcot ποὺ θαύμαζε ἀπεριόριστα. Ἦταν κομψότατος στὴν ἐμφάνισή μὲ ὥραϊα στενὰ κολάρια ποὺ ἐπηρέαζαν καὶ τὴν ὀμιλία του. Ἦταν ὅμως ἡ δυναμικὴ προσωπικότητά τῆς Ἱατρικῆς Σχολῆς ποὺ κληρονόμησε τὴν πολὺπλευρὴ ἰσχὺ τοῦ παθολόγου Καραμήτσα καὶ τοῦ χειρουργοῦ Γαλβάνη (...) Στὸ σπίτι τοῦ πατριάρχη Κατσαρά πέρασα μαζί μὲ τὰ τελευταῖα παιδιὰ του τὰ παιδικὰ μου χρόνια. Ὅλοι θαυμάζουν τὸν ἀκατάσχετο ρήτορα ποὺ μαζί μὲ τὸν πατέρα μου κατεῖχαν τὰ καθαρευουσιάνικα σπάνια σιγήπτερα τῆς Ἱατρικῆς Σχολῆς καὶ τῆς Πρυτανείας. Μνημόνευσα παραπάνω τὸν καθηγητὴ τῆς Παθολογίας Καραμήτσα ποὺ ἦταν τὸ φρόνιμο τῶν φοιτητῶν καὶ τῶν ὑποψηφίων. Στὰ 1898 ἦταν καὶ Πρόεδρος τῆς Ἱατρικῆς Ἑταιρείας ὅταν χωρὶς λόγο ἀπέριψε σὰν ὑποψήφιο μέλος τὸν νεαρὸ Νικόλαο Ἀλιβιζᾶτο, πολὺ ἀργότερα Καθηγητὴ τῆς Χειρουργικῆς. Ἦσως νὰ τὸν βάρυνε ὁ σύνδεσμος ἢ ἡ φιλία τοῦ Ἀλιβιζάτου μὲ τὸν ἀντίπαλο τοῦ Καραμήτσα καθηγητὴ Χατζημιχαήλ. Σηκώθηκε ὅμως τότε ὁ νέος Κωνσταντῖνος Λοῦρος καὶ ὑποστήριξε πολὺ θερμὰ τὸν Ἀλιβιζᾶτο ὁπότε τὸν φώναξε ὁ Καραμήτσας καὶ τοῦ εἶπε αὐστηρά: "Δὲ μὲ φοβᾶσαι;". Ὁ Λοῦρος τότε τοῦ ἀποκρίθηκε μὲ ὅλο τὸ σεβασμὸ ποὺ τοῦ ὀφείλε πῶς δὲ θὰ ἐξαρτήσῃ τὸ μέλλον του ἀπὸ συμβιβασμούς».

Καὶ συνέχιζε μὲ τὴν ἐπόμενη γενιὰ καθηγητῶν: «Νεώτεροι ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Καραμήτσα ἦταν μερικοὶ ἀπὸ ἐκείνους ποὺ πρόλαβα καὶ γὼ τὰ πρῶτα χρόνια τῆς θητείας μου στὴν Ἱατρικὴ Σχολή. Τὸ Νέστορα καθηγητὴ Σκλαβοῦνο, τὸν περίφημο ἀνατόμο μας μὲ τὸ ἀδιάκοπο χαμόγελο, χωρὶς τοῦτο νὰ σήμαινε καὶ καλωσύνη. Τὸ βιβλίο του ἐξακολουθεῖ ν' ἀποτελεῖ τὴν βίβλο τῆς ἐλληνικῆς Ἀνατομίας. Ἦταν καλὸς δάσκαλος ἀλλὰ στενόκαρδος ὅπως καὶ ἡ ἀνατομία του. Τὸν Γεράσιμο Φωκᾶ δὲν τὸν πρόλαβα συνάδελφο ἀλλὰ φίλο τοῦ σπιτιοῦ μας μὲ μεγάλη γαλλοελληνικὴ φήμη γιὰ τίς γυναικεῖες κατακτήσεις του (...) Τὸν Νικόλαο Ἀλιβιζᾶτο ὅμως καὶ τὸν Κωνσταντῖνο Μέρμηγκα τοὺς πρόλαβα συναδέλφους στὴν Ἱατρικὴ Σχολή. Ὁ πρῶτος μὲ τὰ τρεμουλιαχτὰ γυαλάκια του στὴ μεγάλη μύτη ἦταν πηγὴ ἀπὸ ἀνέκδοτα ποὺ διηγόταν μὲ τὴν κεφαλлонίτικη προφορὰ του. Ἦταν δραστηριότατος ἰδρυτὴς τῆς Πολυκλινικῆς, ἀλλὰ καὶ χαριτωμένος μὲ ἀπειρους δεσμούς μὲ τὴν κοινωνία καὶ τὴν πολιτικὴ. Ὁ Μέρμηγκας ἦταν ὁ πιὸ ἰδιόρρυθμος ἀπ' ὅλους. Ἀλλὰ ἦταν πολὺ μορφωμένος καὶ διαλεκτικὸς μὲ τοὺς φοιτητὲς του, ὥστε φρόντιζε νὰ παρεμβάλλῃ στὴ Γερμανικὴ του ἀκαμψία καὶ κάποιον χιούμορ. Ἦταν στρατιωτικὸς γιατρὸς μὲ μετεκπαίδευση στὴ Γερμανία. Μετάφρασε ὀλόκληρο τὸν Φάουστ μὲ τὸ στεγνὸ πνεῦμα τῆς ιδιότροπης ιδιοσυγ-

κρασίας του που τον δόγησε σε άκατανόητες πράξεις όπως την σκωληχοειδεκτομία από τη νεφρική χώρα! Είχε όμως και πρωτοποριακές αναλαμπές όπως το σήκωμα του χειρουργημένου άμέσως μετά την έγχειρση, όπως γίνεται σήμερα. Θυμάμαι κάποτε έδωσε στον χειρουργημένο το κομμένο πόδι του να το πάει στο διπλανό δωμάτιο! Τα μακάβρια δέν τον τρόμαζαν (...) Πέθανε από σηψαιμία χωρίς να δεχθεί σουλφamidες, σύμφωνα με την πίστη του πως δεν ωφελοῦν σε τίποτα. Άλλοι φίλοι του πατέρα μου και δικοί μου ήσαν ο ιδρυτής της Ύγιεινης στον τόπο μας καθηγητής Γ. Σάββας, γιατρός του Βασιλέα Γεωργίου του Α'. Ήταν γλυκομίλητος με πολύ σιγανή φωνή και τακτικός ταξιδευτής τα καλοκαίρια στη Γερμανία όπου είχε σπουδάσει. Ο παθολόγος καθηγητής Σακόραφους, ο παιδίατρος καθηγητής Μαλανδρινός και ο οφθαλμίατρος καθηγητής Γαζέπης. Ο πρώτος και ο δεύτερος κατοικοῦσαν στο ίδιο σπίτι στην οδό Κανάρη όπου μικρό παιδί έπαιζα στον κήπο με τις άνηψιές του Μαλανδρινού (...) Ο Γαζέπης προκάτοχος του Κοσμετάτου και του Χαραμή στο Όφθαλμιατρείο ήταν παμπόνηρος αλλά και πολύ νευρικός, τραβοῦσε κάθε τόσο το ρολόι του από την τσέπη του χωρίς να βλέπει την ώρα»⁵⁸.

Ο Λούρος θυμάται πως εκλέχθηκε αρχικά έκτακτος καθηγητής στην έδρα του πατέρα του, όταν εκείνος συνταξιοδοτήθηκε: «από το 1933 άναγνωρίστηκα και έγω έκτακτος καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών. Από τότε, ή Ίατρικη Σχολή, όπου να εκλεγεί διάδοχος καθηγητής, μου ανέθεσε την προσωρινή αντικατάσταση του πατέρα μου, που (...) τον έπαιρνε το όριο ηλικίας»⁵⁹. Αργότερα, το 1935, εκλέχθηκε τακτικός καθηγητής και στη συνέχεια συγκλητικός (ένω απέτυχε τρεις φορές να εκλεγεί πρύτανης). Σχετικά με θέματα έθιμοτυπίας σημειώνει τα έξης: «Όταν ήμουν κάποτε Συγκλητικός, είχα καταρτίσει λεπτομερειακό σχέδιο έθιμοτυπίας του Πανεπιστημίου, που καθόριζε τις ακαδημαϊκές τελετές, ώστε έστω και ύστερα από 150 περίπου χρόνια ζωής, ν' άποκτήσει το Πανεπιστήμιο κάποια παράδοση για την εμφάνιση των ακαδημαϊκών έορτών του. Το πόσο μπορεί να εκτεθεί το Πανεπιστήμιο από την απόλυτη άγνοια της έθιμοτυπίας, φαίνεται από πολλά παραδείγματα. Οί πανεπιστημιακές έορτές γίνονται με σπασμωδικότητα, χωρίς παραδοσιακή όργάνωση. Κανείς δεν ξέρει πότε πρέπει να φοριέται ή τήβεννος. Η Σύγκλητος πότε εμφανίζεται με τήβεννο και πότε χωρίς, στο ίδιο είδος τελετής. Θυμάμαι κάποιον Πρύτανη που το κα-

58. Ν. Κ. Λούρος - Κ. Ν. Άλιβιζάτος, *Από γιατροί θυμούνται*, Έκδόσεις Φιλιπότη, Αθήνα 1979, σσ. 84-87. Παλαιότερους καθηγητές, των αρχών του 20ού αιώνα, θυμάται ο Μαρίνος Γερουλάνος (1867-1960), στην αὐτοβιογραφία του *Άναμνήσεις (1867-1957)*. Σελίδες από την ιστορία της νεώτερης ιατρικής στην Ελλάδα, Έκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα ³1996, σσ. 185-189.

59. Νικολάου Κ. Λούρου, *Χτές. Άναμνήσεις, έντυπώσεις και στοχασμοί σε έπτά πράξεις*, Έλληνική Παιδεία, Αθήνα ²1981, σ. 152.

λοκαίρι φόρεσε την τήβεννο με άσπρα παπούτσια! "Ένας άλλος, για να υποδεχτεί τον Πρωθυπουργό που είχε καθυστερήσει, δέ δίστασε να τρυπώσει με τὰ τέσσερα, και με τις πρυτανικές άλυσίδες, κάτω από τὸ πρυτανικὸ τραπέζι στη Μεγάλη Αίθουσα, ἐπειδὴ ἦταν πολὺς κόσμος γύρω του καὶ δὲν μπορούσε νὰ περάσει!»⁶⁰. Ἀργότερα, στὶς 31 Αὐγούστου 1968, ἔφτασε καὶ ἡ στιγμή τῆς ἀφυπηρέτησης, τῆς ἀποχώρησης τοῦ Λούρου ἀπὸ τὴν ἐνεργὴ ὑπηρεσία· τότε ἐμπνεύσθηκε τὸ ποίημα «Νύχτα»:

Πέρασαν ὅλα κι ἔγιναν "χτές".

Κρονολογημένη ἡ γαλήνη τυλίγεται στὶς κουβέρτες πρὶν γίνουν σάβανα.

Παραμερίζουν τὸ σκοτάδι τὰ παιδιά.

Τί ὁμορφη ποὺ ἦσουν αὐριούλα μου!

Ἐτίναξες τὴν ἀνθισμένη ἀμυγδαλιά!

Ἀγνώριστο τὸ περήφανο παλικάρι μετὴν παλαιὰ φορεσιά στὴ φωτογραφία.

Σωματικὰ κουσούρια, δίαιτα, παραξενιές, νοσταλγικοὶ ἐφιιάλτες,

φιλοσοφία, τιμὲς ἢ λησμοσύνη –

καὶ περιμένεις ἀπὸ ποῦ θὰ σοῦ ῥθει⁶¹.

Ἐξίσου λυρική εἶναι καὶ ἡ περιγραφή σὲ πεζὸ λόγῳ τῶν συναισθημάτων ποὺ ἔνιωσε, ὅταν ἔγινε ἡ μετὰπτωσή του ἀπὸ τακτικὸ σὲ ὁμότιμο καθηγητὴ: «Ὅποτε ἔφτασε τὸ τέλος τῆς πανεπιστημιακῆς σταδιοδρομίας, καὶ δὲν μπορῶ νὰ τὸ πιστέψω! Ὅταν κοιτάζω τὶς φωτογραφίες τοῦ πατέρα μου, νομίζω πὼς αὐτὸς εἶναι ἀκόμα ὁ καθηγητὴς καὶ ἐγὼ ὁ φοιτητής! Ἡ φαντασία μου γυρίζει πίσω στὰ νεανικὰ χρόνια, καὶ ἔχω τὴν ψευδαίσθηση πὼς ξαναρχίζει ἡ ζωή... ἐνῶ τώρα τελειώνει. Χρειάζεται κάποιος καιρὸς γιὰ νὰ συνηθίσει κανεὶς τὴν ἀποστρατεία»⁶².

Ἀπὸ τοὺς ἀποφοίτους τῆς Σχολῆς ποὺ παράλληλα μετὸ ἱατρικὸ ἐπάγγελμα τοὺς διέπρεψαν καὶ στὰ γράμματα, θὰ ἀρκεσθοῦμε νὰ ἀναφέρουμε ἐνδεικτικὰ τρεῖς. Ὁ πρῶτος χρονολογικὰ εἶναι ὁ κορυφαῖος πεζογράφος μας Ἀνδρέας Καρκαβίτσας (1866-1922) ποὺ ἐγγράφηκε στὴ Σχολή στὶς 6 Δεκεμβρίου 1882 καὶ ἀποφοίτησε μετὰ ἑξὶ χρόνια, στὶς 24 Δεκεμβρίου 1888, ἀφοῦ ἐξετάσθηκε «ἐνῶπιον τῶν Καθηγητῶν τοῦ Α' ἱατρικοῦ ἐξεταστικοῦ τμήματος κκ. Κ. Βουσάκη Κοσμήτορος, Π. Κυριακοῦ, Κ. Δηλιγιάννη, Σ. Μαγγίνα, Α. Ἀναγνωστάκη, Δ. Κόνσολα, Α. Παπαϊωάννου καὶ Α. Ζίννη (...) Μετὰ δὲ τὴν ἐξέτασιν τοῦ ὑποψηφίου Ἀνδρέου Δ. Καρκαβίτσα οἱ κκ. Καθηγηταὶ λαβόντες ὑπ' ὄψιν τὸ γενικὸν πῶρισμα τῶν τε ἐγγράφων καὶ προφορικῶν ἐξετάσεων αὐτοῦ ἀποβὰν ἴσον τῇ σημειώσει Λίαν Καλῶς». Μετὴν εὐκαιρία τῆς ἀποφοίτησής του, ἡ Ἐφημερίς,

60. Ὁ.π., σ. 168.

61. Ὁ.π., σ. 11.

62. Ὁ.π., σ. 332.

στις στήλες τῆς ὁποίας συχνά δημοσίευε κείμενά του, ἀνήγγειλε τὴν ἐπιτυχία του αὐτὴ ὡς ἐξῆς: «Χθὲς ἔδωκεν ἐνώπιον τῆς Ἰατρικῆς Σχολῆς τὰς διδακτορικὰς του ἐξετάσεις καὶ ἀνηγορεύθη διδάκτωρ μετὰ τοῦ βαθμοῦ λίαν καλῶς ὁ ἡμέτερος ἡθογράφος καὶ χαρίεις ἐν τῇ ἀφελείᾳ τῶν διηγημάτων του κ. Ἀνδρέας Καρκαβίτσας ἐκ Λεχαινῶν. Μετὰ τὸ πέρασ τῶν ἐξετάσεων ἐδέχθη τὰ θερμὰ συγχαρητήρια τῶν παρευρεθέντων φίλων συναδέλφων του. Τὸ σήμερον ἐν τῇ Ἐφημερίδι δημοσιευόμενον ἄρθρον του ἔγραψε τὴν παραμονὴν τῶν ἐξετάσεων του καὶ ἡ ἐπιτυχία τοῦτου ὑπῆρξεν ὁ καλὸς οἰωνὸς τῆς χθεσινῆς ἐπιστημονικῆς ἐπιτυχίας του»⁶³. Στὴ συνέχεια —ὡς γνωστὸν— διέπρεψε ὡς στρατιωτικὸς γιατρός, φθάνοντας ἕως τὸν βαθμὸ τοῦ γενικοῦ ἀρχιάτρου (1920)⁶⁴.

Ὁ δεύτερος εἶναι ὁ Μάρκος Αὐγέρης (Γεώργιος Παπαδόπουλος, 1884-1973) ποὺ σπούδασε κατὰ τὴν περίοδο 1901-1907. Ἦδη ἀπὸ φοιτητῆς ἐργάσθηκε στὴν Παθολογικὴ καὶ Χειρουργικὴ Κλινικὴ τοῦ Πολιτικοῦ Νοσοκομείου, ἐνῶ ὡς ἀπόφοιτος πλέον ἐργάσθηκε στὴν Πολυκλινικὴ Ἀθηνῶν τοῦ καθηγητῆ τῆς Χειρουργικῆς Νικολάου Ἀλιβιζάτου καὶ ἀκολούθως στὴν ἰδιωτικὴ κλινικὴ τοῦ ἐπίσης χειρουργοῦ καθηγητῆ Γεράσιμου Φωκᾶ. Στὴ συνέχεια γιὰ εἴκοσι χρόνια, ἀπὸ τὸ 1926 ἕως τὸ 1947, ὑπηρέτησε ὡς ἐπιθεωρητῆς Ὑγιεινῆς στὸ Ὑπουργεῖο Ἑργασίας⁶⁵. Ἡ θητεία του σὲ μιὰ τόσο νευραλγικὴ θέση, καθὼς καὶ τὰ ἐπιστημονικὰ του συγγράμματα, ὅπως *Ἡ Κοινωνικὴ Ἀσφάλις καὶ ἡ Δημοσιὰ Ὑγεία*, ἀποδεικνύουν τὶς γερεὲς βάσεις ποὺ ἔλαβε, κατὰ τὴ φοίτησή του στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν. Ἐκεῖ εἶχε γνωρισθεῖ μὲ τὸν Βάρναλη, ὅταν ἐκεῖνος φοιτοῦσε στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολή: «Εἴμαστε ἀκόμα παιδιὰ, μόλις εἴχαμε βγεῖ ἀπὸ τὴν ἐφηβεία, ὅταν πρωτογνωριστήκαμε μὲ τὸν ποιητὴ τὸ 1905. Συναντηθήκαμε σὲ μιὰ ἐπιτροπὴ φοιτητῶν, ποὺ γυρνοῦσε τὰ δημοσιογραφικὰ καὶ τὰ ὑπουργικὰ γραφεῖα κι' ἐνεργοῦσε κοντὰ στοὺς ἀρμόδιους, μὲ διαμαρτυρίες κι' ἐπικλήσεις, νὰ δοθεῖ ἀπὸ τὸ κράτος κάποιο βοήθημα στὸν Παπαδιαμάντη, ποὺ ὅπως εἴχαμε πληροφορηθεῖ ἀπὸ τὶς ἐφημερίδες ἦταν ἄρρωστος καὶ σὲ μεγάλῃ ἀνέχεια στὸ νησί του»⁶⁶.

Τρίτος κατὰ χρονολογικὴ σειρὰ εἶναι ὁ γνωστὸς ποιητῆς **Τάκης Σινόπουλος** (1917-1981), ποὺ ἐγγράφηκε στὴν Ἰατρικὴ τὸ 1935, ἀλλὰ ἀποφοίτησε μὲ μεγάλη καθυστέρηση (τὸν Μάρτιο τοῦ 1944), ἐξαιτίας τῶν ἐθνικῶν περιπετειῶν. Ὁ ἴδιος θυμόταν ἀργότερα (1961) τὰ φοιτητικὰ χρόνια μὲ νοσταλγία: «Τὸ 1935

63. *Ἐφημερίς*, 25 Δεκεμβρίου 1888, σ. 2. Βλ. σχετικὰ Νίκης Ι. Σιδερίδου, *Ἀντρέας Καρκαβίτσας. Εἰσαγωγὴ* στὰ Ἄπαντα, Ἐκδοτικὸς Οἶκος Σ. Ι. Ζαχαρόπουλος, Ἀθῆναι 1973, σ. 68. Πβλ. Π. Δ. Μαστροδημήτρη, *Ὁ Ζητιάνος τοῦ Καρκαβίτσα*, Εἰσαγωγὴ - Κείμενο - Γλωσσάριο, Ἐκδόσεις Καρδαμίτσα, Ἀθῆνα 1980, σ. 23.

64. Βλ. σχετικὰ «Βιογραφικὸς χρονολογικὸς πίνακας Α. Καρκαβίτσα», στὸν τόμο Α. Καρκαβίτσα, *Τὰ Ἄπαντα*, Ἀναστύλωσε καὶ ἔκρινε Γ. Βαλέτας, Ἐκδοτικὸς Οἶκος «Χρῆστος Γιοβάνης», Ἀθῆναι 1973, σσ. κα'-κστ'.

65. Βλ. σχετικὰ Μάρκου Αὐγέρη, *Ἄπαντα*, Ἐκδόσεις «Νέα Τέχνη», Ἀθῆνα 1964, σ. 9.

66. Μάρκου Αὐγέρη, «Κώστας Βάρναλης», *Ἄπαντα*, ὅ.π., σ. 206.

εΐτανε ή πρώτη μου χρονιά στο Πανεπιστήμιο. Ἀπό τή μία μεριά ή Φυσική, ή Χημεία, ή Ἀνατομία, κι' ἀπ' τήν ἄλλη ἕνας ἀπέραντος καί παράξενος κόσμος. Οἱ συναυλίες τῆς Κρατικῆς Ὁρχήστρας στά "Ολύμπια" μέ τόν Μητρόπουλο, τὰ υπαίθρια παλιατζίδικα τῆς ὁδοῦ Ἱπποκράτους καί τῆς Ἀσκληπιοῦ, οἱ παραδόσεις τοῦ καθηγητῆ Τσάτσου στήν Νομική Σχολή, ή ταραγμένη πολιτική ἀτμόσφαιρα κι' ή σκιά τοῦ Βενιζέλου πάνω στήν Ἑλλάδα, ὁ Καρωτάκης πού ἔδωε, ὁ Καβάφης πού μεσουρανοῦσε, ή γενιά τοῦ '30 κι' ὁ Κοσμάς Πολίτης, ὁ ὑπερρεαλισμός καί τὰ κοινωνικά προβλήματα, οἱ ἀτέλειωτοι καυγάδες στοὺς φοιτητικούς κύκλους κι' οἱ νεανικές ἀνησυχίες πού ἔδιναν ιδιαίτερη αἴγλη σέ πολλά τυχαία καί ἀσήμαντα τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Ὁ κόσμος δὲν ἦταν καθόλου ἀπλός»⁶⁷.

ΝΟΜΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

"Ἔστιν Δίκης ὀφθαλμός δς τὰ πάνθ' ὁρᾷ

Μιά ἀπό τίς μεγαλύτερες μορφές τῆς Νομικῆς Σχολῆς καί τῆς Ἐπιστήμης γενικότερα ὑπῆρξε ὁ Παῦλος Καλλιγᾶς (1814-1896)⁶⁸ πού διδάξε Ρωμαϊκὸ Δίκαιο, γιὰ τριάντα ἔξι χρόνια, ἀπό τὸ 1843 ἕως τὸ 1879, ἐνῶ χρημάτισε Πρύτανης, κατὰ τὸ ἀκαδημαϊκὸ ἔτος 1869-1870. Ὑπῆρξε ὁμοῦ καί ἀπό τοὺς πρῶτους φημισμένους πεζογράφους τῆς ἐποχῆς του, μέ τὸ πρῶτο κοινωνικὸ μυθιστόρημα τῆς λογοτεχνίας μας, τὸν *Θάνο Βλέκα* (1856). Ἀλλὰ καί ὁ σύγχρονός του Νικόλαος Ἰω. Σαρίπολος (1817-1887)⁶⁹, καθηγητῆς τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαίου, κατὰ τὴν τριακονταετία 1846-1875, ἀσχολήθηκε γόνιμα μέ τὴ λογοτεχνία, συγγράφοντας λυρικοὺς στίχους. Ἐπίσης ὁ Στυλιανὸς Σεφεριάδης (1873-1951), καθηγητῆς τοῦ Διεθνοῦς Δικαίου, κατὰ τὴν εἰκοσαετία 1919-1938, ἀπέδειξε τὸ ποιητικὸ του τάλαντο⁷⁰—τὸ ὁποῖο κληροδότησε στὰ παιδιά του (Γιῶργο Σεφέρη καί Ἰωάννα Τσάτσου)—, συγγράφοντας διαφόρων εἰδῶν ἔργα: ἀ'. μεταφράσεις ἀρχαίων τραγωδιῶν (*Οἰδίπους τύραννος* καί *Ἡλέκτρα*) καί ποιημάτων τοῦ Μπάυρον (*Τὰ τραγούδια του γιὰ τὴν Ἑλλάδα*), β'. θεατρικά (*Ἡ θυσία τῆς Ἀρτας*),

67. Μιχάλης Πιερῆς, *Ὁ χῶρος καί τὰ χρόνια τοῦ Τάκη Σινόπουλου 1917-1981. Σχεδίασμα βιο-ἐργογραφίας*, Ἑρμῆς 1988, σ. 19.

68. Βλ. σχετικὰ Παῦλος Καλλιγᾶς 1814-1896. *Τιμητικὴ ἔκδοση γιὰ τὴν ἑκατονταετηρίδα ἀπὸ τὸ θάνατό του*, Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο τῆς Ἑθνικῆς Τράπεζας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 1996.

69. Γιὰ τὸν Νικόλαο Ἰω. Σαρίπολο ὡς ποιητὴ βλ. τὸ μελέτημα τῆς Ε. Α. Σταυροπούλου, «"Ἐποχὴ ποιήσεως": Ὁ Ν. Ι. Σαρίπολος στὰ πλαίσια τοῦ ἐλληνικοῦ ρομαντισμοῦ», *Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν*, τόμ. 29 (1986-1991), σσ. 319-332.

70. Βλ. ἐνδεικτικὰ τὸ ποίημά του «Τὸ περιβόλι» (1903), δημοσιευμένο στὴ *Νέα Ἑστία*, τόμ. 23 (1938), σσ. 580-581.

γ'. ποιήματα τῆς περιόδου 1895-1912, πὺν τὰ συγκεντρώσε στὴ συλλογὴ Ἀπ' τὸ συρτάρι μου. Ὅταν μάλιστα ἐξέδωσε τὴ συγκεκριμένη ποιητικὴ συλλογὴ, τὸ 1939, δὲν παρέλειψε νὰ τὴν στείλει καὶ στὸν Παλαμᾶ, πὺν μόλις δυὸ χρόνια νωρίτερα εἶχε συνταξιοδοτηθεῖ ἀπὸ τὴ θέση τοῦ Γενικοῦ Γραμματέα τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Γιὰ νὰ τὸν εὐχαριστήσῃ, ὁ Ἐθνικὸς μας ποιητὴς τοῦ ἔστειλε τὸ παρακάτω τετράστιχο:

Στὸ Στέλιο Σεφεριάδη,
 Ἀφρόντιστ' ἄς τοὺς ἔριξες κ' ἐσὺ μέσ' στὸ συρτάρι,
 σὰ νὰ μὴν ἄξιζαν πολλὴ φροντίδα καὶ δουλειά·
 τοὺς διάβασα τοὺς στίχους σου μὲ τὴν παλιὰ τὴ χάρη
 καὶ μὲ τὴν ἀεθύμαστη μοσκοβολιά⁷¹.

Ἀπὸ τὰ στιχοργήματα τοῦ Σεφεριάδη ἀρκούμεστε νὰ παραθέσουμε ἓνα ποίημα ποιητικῆς μὲ τὸν τίτλο «Airs»:

Μ' ἀρέσει κάθε μου στροφή νὰ τὴ διπλογυρνῶ,
 νὰ ξεχωρίζῃ διαλεχτὴ κάθε ὁμορφιὰ καὶ χάρη.
 Σὰν τὸ διαμάντι πελεκῶ καινούργιο φῶς νὰ πάρῃ
 εἶναι χαρὰ μου ὁλονυχτὶς κί' ἂν ξάγρυπνος περνῶ.

Ὅχι κερένιο ἀνάγλυφο νὰ ζήσῃ ἓνα πουρνό,
 θέλω γρανίτῃ δουλεντὸ σὲ ταναγραῖο χνάρι.
 Δὲ θέλω ἡλιογαβάλειο τὸν ὕπνο τὸ στερνὸ
 νὰ μοῦ τὸν φέρουν λούλουδα μὲ μόσκο διαβατάρη.

Γιὰ νὰ χαράξω ὁλόβαθα τοῦ νοῦ τὸ θησαυρὸ
 θέλω παρθένο φίλντισι, λεπίδι κοφτερό,
 ἀκονισμένο στὴν καρδιὰ πὺν πέτρωσεν ἡ λύπη.

Θάθελα λάβα σμάλτινη νὰ πέσω νὰ ταφῶ,
 σὲ σμάλτο γιὰ νὰ τυπωθῇ, πανώρηο καὶ κρυφὸ
 τῆς κάθε ἀγάπης ποῦνιωσα τὸ κάθε καρδιοχτύπι⁷².

71. Ἰωάννας Τσάτσου, Ὁ ἀδερφός μου Γιώργος Σεφέρης, Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἐστίας», σ. 241.

72. Στέλιου Σεφεριάδη, Ἀπ' τὸ συρτάρι μου (1895-1912), Τύποις «Πυρσοῦ», Ἀθήνα 1939, σσ. 79-80.

Στὴ νεώτερη γενιὰ καθηγητῶν ἀνήκει ὁ μεγάλος πολιτικὸς καὶ φιλόσοφος —καὶ λιγότερο γνωστὸς ὡς ποιητής⁷³— **Κωνσταντῖνος Τσάτσος** (1899-1988) ποὺ δίδαξε Εἰσαγωγὴ στὴν Ἐπιστήμη τοῦ Δικαίου καὶ Φιλοσοφία τοῦ Δικαίου, κατὰ τὸ διάστημα 1932-1946. Τὶς πανεπιστημιακὲς του σπουδὲς τὶς τελείωσε στὶς 15 Ἰουνίου 1918, ὅταν ἔδωσε πτυχιακὲς ἐξετάσεις στοὺς καθηγητὲς Δημήτριο Παππούλια τοῦ Ἀστικοῦ, Γεώργιο Ἀγγελόπουλο τοῦ Διοικητικοῦ, Ἀνδρέα Ἀνδρεάδη τῆς Δημόσιας Οἰκονομίας καὶ Στατιστικῆς, Νικόλαο Σαρίπολο τοῦ Συνταγματικοῦ, Τιμολέοντα Ἡλιόπουλο τοῦ Ποινικοῦ, Κωνσταντῖνο Βασιλείου τοῦ Δικονομικοῦ, Θρασύβουλο Πετιμεζᾶ τοῦ Ἐμπορικοῦ, Κωνσταντῖνο Ράλλη τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ, Μιχαὴλ Λιβαδᾶ τοῦ Δικονομικοῦ. Ὅλοι τὸν βαθμολόγησαν μὲ 9 ἢ 10, πλὴν τοῦ Πετιμεζᾶ ποὺ τὸν βαθμολόγησε μὲ 8. Ἔτσι ἔλαβε τὸ δίπλωμά του μὲ Ἀριστα (9 1/9).

Μισὸ αἰῶνα ἀργότερα, στὶς 23 Μαΐου 1973, ὁ Τσάτσος ἀναπολώντας τὰ νεανικά του χρόνια καὶ ἀποτιμώντας τὴν πορεία του, ἔστειλε τοὺς ἀκόλουθους λυρικοὺς στίχους στὸν παιδικό του φίλο καὶ συμμαθητὴ Νικόλαο Λοῦρο:

*Ἦρθεν ἡ ὥρα, ὅπως μοῦ γράφεις,
Νίκο, νὰ τὰ ποῦμε.
Ἀπὸ μακριὰ θωρώντας τα
νὰ τὰ ζυγίσουμε, νὰ τὰ συλλέξουμε,
τὰ λίγα, φεῦ! ποὺ ἀξίζουμε τὴ συλλογὴ μας.*

*Ἦρθεν ἡ ὥρα, φίλε μου,
νὰ μετανιώσουμε κρυφά,
κρυφὰ νὰ συγχωρέσουμε,
νὰ σβήσουμε ἀπ' τὰ παλιὰ δεφτέρια
ὀνόματα, περάσματα πολὺ ἀγαπημένα.*

*Τὰ κούφια τὰ πολλὰ
ποὺ μᾶς βασάνισαν,
τὰ σκουριασμένα διάσημα,
τὰ δαφνοστέφανα τὰ μαραμμένα
νὰ τὰ κληροδοτήσουμε στὸ σκουπιδότοπο
καὶ νὰ μαζέψουμε σὲ μία γωνιά,
πανέτοιμοι πρὸς ἀναχώρησιν,
τὶς πενιχρὲς ἀποσκευές μας.*

73. Βλ. σχετικὰ *Τὰ ποιήματα τοῦ Κωνσταντίνου Τσάτσου*, Οἱ Ἐκδόσεις τῶν Φίλων, Ἀθήνα 1973.

Άλλοῦ λογιάζαμε νὰ φτάσουμε,
 τότε πὺν παίζαμε τὸν πετροπόλεμο
 μὲ τὸ Λεόντειο⁷⁴,
 κι ἄλλοῦ μᾶς ἔριξεν ἡ μοίρα.
 Ἄπ' τοὺς πολλοὺς κι ἔμεῖς,
 ἅπ' τοὺς πολλοὺς πὺν πέσανε
 σὲ ρηχοθάλασσες ἀκάθαρτες,
 καὶ σὲ παράταιρους καιροὺς.
 Μικρὸ τ' αὐτάκι πὺν θὰ γράφει
 πάνω στὰ δύσσομα νερὰ
 ἢ φτωχιά βαρκοῦλα μας.

Μονάχα μέσα μας,
 κατάβαθα κρυμμένο μέσα μας,
 ἓνα φωτάκι,
 μονάχα ἓνα φωτάκι,
 τρεμάμενο, θαμπὸ στὸ μισοσκόταδο,
 αὐτὸ μᾶς μένει
 καὶ θὰ μᾶς μένει κι ὡς τὸ τέλος,
 τόσο μικρὸ, τόσο ἄλαμπο,
 πὺν μόνο
 τὸ μάτι ἐνδὸς Θεοῦ
 θὰ μποροῦσε νὰ διακρίνει.

Καὶ θὰ 'ναι αὐτό, καλέ μου Νίκο,
 ἢ ἀλήθεια μας, ἢ μόνη,
 ἢ καθαρὴ καὶ ἀπλὴ ἀλήθεια μας,
 τὸ ὑπερήφανο, στιγμαῖο ἐγὼ μας⁷⁵.

Στὴ συνείδηση ὅλων μας ἔχει μείνει ὡς ἓνας ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους πολιτικούς ἄνδρες τῆς χώρας μας καὶ ὡς βαθυστόχαστος φιλοσοφικός νοῦς, παρὰ ὡς πανεπιστημιακὸς διδάσκαλος, ὁ Παναγιώτης Κανελλόπουλος (1902-1986), συγγραφέας καὶ τοῦ μυθιστορήματος *Γεννήθηκα* στὸ χίλια τετρακόσια δύο⁷⁶.

74. Ἐννοεῖ τὸν πετροπόλεμο πὺν ἔπαιζαν οἱ δύο τους ὡς μαθητὲς τῆς Σχολῆς Δ. Μακρῆ, πὺν βρισκόταν στὴν Ἱπποκράτους, μὲ τοὺς μαθητὲς τοῦ Λεοντείου Λυκείου, πὺν στεγαζόταν τότε στὴν ὁδὸ Σίνα.

75. Νικολάου Κ. Λοῦρου, *Χτές. Ἀναμνήσεις, ἐντυπώσεις καὶ στοχασμοὶ σὲ ἑπτὰ πράξεις*, ὁ.π., σσ. 391-392.

76. Βλ. Παναγιώτῃ Κανελλόπουλου, *Γεννήθηκα* στὸ χίλια τετρακόσια δύο, Ἀθῆναι 1957.

Στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν φοίτησε μόνον γιὰ ἓνα ἀκαδημαϊκὸ ἔτος, τὸ 1919-1920, ἐνῶ συνέχισε τὶς σπουδὲς τοῦ στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Χαϊδελεβέργης, ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἀναγορεύθηκε διδάκτωρ, τὸ 1923. Ἐξί χρόνια ἀργότερα, τὸ 1929, ἀναγορεύθηκε ὑφηγητὴς τῆς Κοινωνιολογίας στὴ Νομικὴ Σχολὴ Ἀθηνῶν, γιὰ νὰ ἐκλεγεῖ ἀκολουθῶς, τὸ 1933, μόνιμος καθηγητὴς τῆς ἑκτακτῆς αὐτοτελοῦς ἔδρας τῆς Κοινωνιολογίας. Σημειωτέον ὅτι ἡ συγκεκριμένη ἔδρα ἰδρύθηκε τότε γιὰ πρώτη φορὰ στὴν Ἑλλάδα, γιὰ νὰ ἐξελιχθεῖ ὁ ταλαντοῦχος ὑφηγητής. Ὡστόσο, τὸ Πανεπιστήμιο δὲν εὐτύχησε νὰ τὸν ἔχει στοὺς κόλπους του παραπάνω ἀπὸ μίαν ἐπταετία (τέσσερα χρόνια ὡς ὑφηγητὴ καὶ τρία ὡς καθηγητὴ), γιὰτὶ μετὰ τὴν παλινρῶση τῆς μοναρχίας, στίς 3 Νοεμβρίου 1935, ἀρνήθηκε νὰ ὀρκιστεῖ πίστη στὸν Βασιλεῖα Γεώργιο Β', ἔχοντας ἤδη δημοσιεύσει ἄρθρα, στὴν ἐφημερίδα Ἀκρόπολις, ὑπὲρ τῆς ἀβασίλευτης Δημοκρατίας. Ἐτσι, τὸ 1936, παύθηκε ἀπὸ τὴ θέση του στὸ Πανεπιστήμιο. Μία, λοιπόν, πολιτικὴ ἀπόφαση ποὺ πῆρε σὲ μίαν χρονικὴ στιγμή ἦταν αὕτη ποὺ καθόρισε τὸ μέλλον του. Ὡς γνωστόν, στὴ συνέχεια ἱδρύσε τὸ Ἐθνικὸ Ἐνωτικὸ Κόμμα, ἐνῶ ἐκλεγόταν συνεχῶς βουλευτὴς ἀπὸ τὸ 1946 κ.έ., καταλαμβάνοντας πολλὰς φορὲς ὑπουργικὰ ἀξιώματα καὶ ἀναλαμβάνοντας δυὸ φορὲς τὴν πρωθυπουργία τῆς χώρας (τὸν Νοέμβριο τοῦ 1945 καὶ τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1967).

Καὶ ἡ Ἱστορία ἔχει μὲν ἀφιερῶσει πολλὰς ἐπαινετικὰς σελίδες στὴν πολιτικὴ δράση τοῦ Κανελλόπουλου, ἀλλὰ δὲν ἔχει ἀσχοληθεῖ ἐπαρκῶς μὲ τὴ διδακτικὴ του δραστηριότητα καὶ τὴν πανεπιστημιακὴ του σταδιοδρομία, σύντομη ἀλλὰ λαμπρή. Ἐξάλλου, ἀδιάφυστα τεκμήρια τῆς ἄριστης ἐπιστημονικῆς του κατάρτισης καὶ τῆς συγγραφικῆς του δεινότητος ὑπῆρξαν καὶ τὰ μελετήματα ποὺ ἐκπόνησε κατὰ τὴν περίοδο ἐκείνη. Γι' αὐτά, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ἐπιτυχὴ διδασκαλία του ὡς ὑφηγητὴ διθυραμβικὰς ἦταν οἱ κρίσεις ποὺ περιλαμβάνονται στὴ μακροσκελέστατη Ἐκθεση ποὺ συνέταξε καὶ ὑπέβαλε πρὸς τὴν Σχολή, στίς 29 Μαρτίου 1933, ἡ ἀρμόδια γιὰ τὴν κρίση τοῦ Τριμελὲς Εἰσηγητικὴ Ἐπιτροπὴ. Αὕτη ἀποτελεῖτο ἀπὸ κορυφαίους ἐπιστήμονες: τὸν Στυλιανὸ Σεφεριάδη, καθηγητὴ τοῦ Διεθνoῦς Δικαίου καὶ τότε Ἀντιπρύτανη, τὸν Ἀλέξανδρο Σβῶλο, καθηγητὴ τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαίου καὶ τότε Κοσμήτορα τῆς Νομικῆς Σχολῆς, καὶ τὸν Κυριάκο Βαρβαρέσο, καθηγητὴ τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας. Στὴν Εἰσηγήσή τους ἀναλύεται λεπτομερῶς καὶ ἐπαινεῖται τὸ συγγραφικὸ καὶ τὸ διδακτικὸ ἔργο τοῦ Κανελλόπουλου. Οἱ εἰσηγητὲς κατέληξαν μὲ τὰ ἐξῆς λόγια: «Τὰς ἐργασίας τοῦ κ. ὑποψηφίου διακρίνει μεθοδικότης καὶ σύστημα. Φαίνεται ἐξ ἄλλου οὗτος ἐντρυβὴς ὄχι μόνον περὶ τὴν κοινωνιολογίαν, ἀλλὰ καὶ περὶ τὴν οἰκονομικὴν καὶ τὴν φιλοσοφίαν. Πολλὰ τέλος σημεῖα τῶν ἐργασιῶν του διακρίνονται διὰ τὴν πρωτοτυπίαν τῶν ἀναπτυσσομένων θεωριῶν. Εἰς ἄλλα δὲ σημεῖα ὁ ὑποψήφιος ἐπεξεργαζόμενος γνωστὰς θεωρίας, συμπληρῶνει καὶ τελειοποιεῖ αὐτάς δι' ἰδίων ἐπιχειρημάτων. Δύναται οὕτω νὰ λεχθῇ ὅτι ὁ ὑποψήφιος εἰσφέρει συστηματικῶς εἰς τὸν νεαρὸν κλάδον τῆς ἐπιστήμης, ἣν καλλιεργεῖ μετὰ πάσης ἀφοσιώσεως,

και συνεπώς προάγει αυτήν. 'Επὶ πλέον οὗτος ὡς ὑφηγητὴς ἐπὶ τετραετίαν σχεδὸν ἐδίδαξεν καὶ διδάσκει μετὰ μεγίστης ἐπιτυχίας, ἐπιδείξας οὕτω καὶ διδακτικὴν ἱκανότητα ἀξιόλογον. Δι' ὅλους τούτους τοὺς λόγους ἡ ἐπιτροπὴ ἔχει τὴν τιμὴν νὰ προτείνῃ τὸν κ. Κανελλόπουλον ὡς ἔκτακτον καθηγητὴν διὰ τὴν αὐτοτελὴ ἔδραν τῆς Κοινωνιολογίας, χωρὶς βεβαίως ἐκ τῆς ὁμοψήφου προτάσεως ταύτης νὰ ἐξυπακούηται ὅτι συμμερίζεται ἀπολύτως καὶ ἀπασας τὰς γνώμας τοῦ λίαν ἐκλεκτοῦ ἐπιστήμονος». Λίγες μέρες ἀργότερα, στίς 7 Ἀπριλίου, ἔγινε θριαμβευτικὰ ἡ ἐκλογὴ του: τὸν ψήφισαν ὁκτὼ καθηγητὲς τῆς Σχολῆς (Ἀλέξανδρος Σβῶλος, Κυριάκος Βαρβαρέσος, Θεόδωρος Ἀγγελόπουλος, Στυλιανὸς Σεφεριάδης, Κωνσταντῖνος Τριανταφυλλόπουλος, Κωνσταντῖνος Ράλλης, Ἀνδρέας Ἀνδρεάδης, Γεώργιος Μπαλῆς), ἐνῶ μόνον ἓνας ἀπείχε (ὁ Θρασύβουλος Πετιμεζᾶς).

Ἐνας φοιτητὴς ἐκείνης τῆς ἐποχῆς καὶ μετέπειτα καθηγητὴς τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου (1958-1998), ὁ Ἀναστάσιος Χριστοφίλοπουλος (1912-1998), θυμὸταν τίς πρῶτες παραδόσεις στὴ Νομικὴ Σχολὴ τοῦ Κανελλόπουλου, ἀλλὰ καὶ ἐκείνες τοῦ Τσάτσου: «Τὸ 1929 ἤμουν δευτεροετῆς φοιτητὴς τῆς Νομικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ὅταν πληροφορήθηκα ὅτι ὁ Παναγιώτης Κανελλόπουλος ἐξελέγη ὑφηγητὴς τῆς Κοινωνιολογίας. Ἡ εἶδση μὲ χαροποίησε, ὅπως καὶ τὴ λοιπὴ συντροφιά μας, ποὺ συνεδρίαζε τότε στὴν παλαιὰ Φοιτητικὴ Λέσχη, ὁδὸς Πειραιῶς 29, καὶ τῆς ὁποίας, εἰρήσθω ἐν παρόδῳ, τακτικὸ μέλος ἦταν καὶ ὁ Ὀδυσσεύς Ἀλεπουδέλης, μετέπειτα Ὀδυσσεύς Ἐλύτης. Κανεῖς μας δὲν ἤξερε ὅτι ὁ Σωσός, ὅπως ἦταν τὸ ὑποκοριστικὸ του, ἔγραφε ποιήματα, καὶ ἀκόμη λιγώτερο ὅτι ἐπρόκειτο νὰ ἀναδειχθῇ σὲ κορυφαῖο Ἑλληνα ποιητὴ, βραβευμένο μὲ τὸ βραβεῖο Νόμπελ. Τὰ μέλη τῆς συντροφιάς ἀριστέριζαν ποῖδες λίγο, ποῖδες πολὺ, καὶ γι' αὐτὸ ἡ χαρὰ μας ὅταν ἀκούσαμε τὴν εἶδση, δὲν ἦταν ἀνιδιοτελής. Ἡ πλήρωση τῆς ἔδρας τῆς Κοινωνιολογίας ἦταν τακτικὸ αἶτημα τῶν φοιτητικῶν διεκδικήσεων μὲ ὑπόδειξη τῶν ἀριστερῶν φοιτητῶν καὶ μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ μᾶς δινόταν ἡ εὐκαιρία νὰ ἐκθέσουμε τίς κοινωνιολογικὰς ἀπόψεις τῶν Marx καὶ Engels καὶ νὰ ἐπιτύχουμε τὴν υἱοθέτησίν τους ἀπὸ περισσότερους φοιτητὲς. Σπεύσαμε στὰ μαθήματα τοῦ νέου ὑφηγητοῦ καὶ εἶδαμε ἓναν ὠραῖο νέο ἄνδρα—ἦταν μόλις 27 ἐτῶν— μὲ θαυμαστὴ εὐγλωττία καὶ ἄνεση νὰ ἀναπτύσσει τὴ θεωρίαν τοῦ Ferdinand Tönnies καὶ τὴ διάκριση μεταξὺ κοινωνίας (Gesellschaft) καὶ κοινότητος (Gemeinschaft). Τὸ ἐνδιαφέρον μας αὐξήσε τὸν ἐπόμενο χρόνον, ὅταν τὸ θέμα τῶν παραδόσεων τοῦ Παναγιώτη Κανελλόπουλου ἦταν ὁ μαρξισμός. Σχεδὸν ταυτοχρόνως ἐξελέγη ὑφηγητὴς τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Δικαίου ὁ περίπου συνομήλικός καὶ φίλος τοῦ Παν. Κανελλόπουλου Κωνσταντῖνος Τσάτσος. Ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Χαϊδελβέργης, ὅπου ἐφοίτησαν καὶ οἱ δύο, μετέφεραν τὴ φιλοσοφικὴ θεώρησιν καὶ τὸν στοχασμὸ ποὺ εἶχε ἐκεῖ ἀναπτυχθῇ σὲ ἰδιαίτερη Σχολὴ (...) Οἱ δύο νέοι ὑφηγητὲς, ἰδίως ὁ Κ. Τσάτσος, δὲν περιορίζονταν στίς παραδόσεις ἀλλὰ προχώρησαν καὶ στὴ λειτουργίαν φροντιστηρίων,

σεμιναρίων —ή λέξη ήταν καινούρια την εποχή εκείνη—, από τὰ ὅποια προήλθαν νέοι φιλόσοφοι με ἐπικεφαλῆς τὸν σημερινὸ ἀκαδημαϊκὸ Κώστα Δεσποτόπουλο. Οἱ μαρξιστὲς φοιτητὲς δὲν χάσαμε τὴν εὐκαιρίαν νὰ μετὰσχουμε καὶ ἀναπτύξουμε τὶς ἀπόψεις μας. Φυσικὰ ὁ ἀγώνας ἦταν ἄνισος, γιατί ἡ φιλοσοφική μας παιδεία ἦταν συντριπτικῶς κατώτερη»⁷⁷.

Ἀνάμεσα στοὺς παλαιότερους φοιτητὲς ποὺ κάθησαν στὰ θρανία τῆς Νομικῆς, κατὰ τὸν 19ο αἰώνα, ξεχωρίζουν δυὸ ποιητὲς τῆς ρομαντικῆς ἐποχῆς, οἱ ἐπονομασθέντες Διόσκουροι, ἐξαιτίας τῆς μεγάλης φιλίας ποὺ τοὺς συνέδεε καὶ τῆς κοινῆς παρουσίας τους στὰ γράμματά μας: ὁ **Δημήτριος Παπαρρηγόπουλος** (1843-1973) καὶ ὁ **Σπυρίδων Βασιλειάδης** (1844-1874). Ὁ πρῶτος ἔλαβε τὸ πτυχίον του καὶ ταυτόχρονα —ὅπως γινόταν τότε— τὸν τίτλον τοῦ διδάκτορα, με βαθμὸ Καλῶς, στὶς 11 Ὀκτωβρίου 1867, ἀφοῦ ἐξετάσθηκε γραπτὰ καὶ προφορικὰ ἀπὸ τοὺς καθηγητὲς Βασίλειον Οἰκονομίδη, Διομήδη Κυριακὰ, Γεώργιον Ράλλη καὶ Κωνσταντῖνον Φρεαρίτη. Ὁ δεῦτερος πέρασε με ἐπιτυχία τὶς πτυχιακὲς του ἐξετάσεις, ἕνα χρόνον ἀργότερα, στὶς 11 Ἰουνίου 1968, καὶ αὐτὸς με βαθμὸ Καλῶς. Ἐξεαστὲς ἐκείνη τὴν περίοδο εἶχαν ὀρισθεῖ οἱ καθηγητὲς Γεώργιος Ράλλης, Νικόλαος Δαμασκηνός, Νικόλαος Σαρίπολος καὶ Παῦλος Καλλιγὰς.

Καὶ οἱ δύο Διόσκουροι σὲ θεατρικὰ ἔργα τους παρουσιάζουν σκηνὲς ἀπὸ τὴ ζωὴ στὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν. Τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ πρῶτος ἦταν γιὸς τοῦ Κωνσταντίνου Παπαρρηγόπουλου, ποὺ κατεῖχε τὴν ἔδραν τῆς Ἱστορίας ἀπὸ τὸ 1855 ἕως τὸ 1891, δὲν τὸν ἐμπόδισε νὰ προσωποποιήσῃ τὸ Ἴδρυμα, σατιρίζοντας τό, καὶ νὰ τὸ παρουσιάσῃ στὴν κωμῶδιάν του Ἀγορὰ νὰ συνδιαλέγεται δῆθεν με τὴν ἀρχαία Ἀκαδημία τοῦ Πλάτωνος. Καὶ τὸ μὲν Πανεπιστήμιον παρουσιάζεται νὰ ὑπεραμύνεται τῆς ἐπιστημονικῆς ἐξειδίκευσης, τῆς ὁποίας τὴν ἀναγκαιότητα προσπαθεῖ νὰ τεκμηριώσῃ σύμφωνα με τὴν ἐξέλιξιν τῶν ἐπιστημῶν, ἡ δὲ Ἀκαδημία, ἔχοντας ὡς πρότυπον σοφίας τοὺς ἀρχαίους ἱατροφιλοσόφους, στηλιτεύει τὸν κατακερματισμὸ τῆς ἀνθρώπινης γνώσης: «ΑΚΑΔΗΜ. (Καγχάζουσα) Χαριεστάτη ἀπολογία τῆς ἀδυναμίας τῶν νέων πνευμάτων. Λοιπὸν ὁ φιλόσοφος ἀγνοεῖ τὴν ἱατρικὴν, ὁ ἱατρὸς τὴν φιλοσοφίαν καὶ πᾶσαν ἄλλην σοφίαν, ὁ ζωολόγος περιστρέφεται εἰς τοὺς ὄνους τοῦ καὶ ὁ μαθηματικὸς εἰς τὰ μηδενικά του; ΠΑΝΕΠΙΣΤ. Μὲ συγχωρεῖς· ὁ ἱατρὸς δὲν γνωρίζει πάλιν πᾶσαν ἱατρικὴν ἐπιστήμην· ὑπάρχουσιν εἰδικότητες· ὁ ἱατρὸς εἶναι ὀφθαλμολόγος, ἢ χειρουργός, ἢ παθολόγος· θὰ ἔλθῃ δὲ εὐδαίμων ἐποχὴ καθ' ἣν οἱ ὀφθαλμολόγοι θέλουσιν ἐπίσης ὑποδιαιεσθῇ εἰς ἱατροὺς τοῦ δεξιοῦ καὶ ἱατροὺς τοῦ ἀριστεροῦ ὀφθαλμοῦ... ΑΚΑΔΗΜ. Καὶ ἱατροὺς τοῦ μέλανος καὶ ἱατροὺς τοῦ γλαυκοῦ ὀφθαλμοῦ. Ἀξιόλογα. Πρὸς θεῶν τῶν ἐπουρανίων, ἐγένετο λοιπὸν τοιοῦτος καταμερισμὸς τῆς ἐπιστήμης; Μετέβαλον αὐτὴν εἰς ράκη καὶ καλοῦσι τοῦτο παιδείαν; ΠΑΝΕΠΙΣΤ.

77. Ἀναστ. Π. Χριστοφιλόπουλος, «Παναγιώτης Κανελλόπουλος», *Νέα Ἑστία*, τόμ. 140 (1996), σσ. 53-54.

Ειδικότης, φιλάτη, ειδικότης· ούτως ἕκαστος κλάδος ἔκαμε γιγαντιαίους προόδους. (...) ΑΚΑΔΗΜ. Τούλάχιστον τίνος μαθήματος δύναμαι ν' ἀκροασθῶ αὐριον; ΠΑΝΕΠΙΣΤ. Τὴν πρωίαν ἀνατομίαν τοῦ κώνωπος, μάθημα διαρκοῦν ὅλην ταύτην τὴν θερινὴν ἐξαμηνίαν. ΑΚΑΔΗΜ. "Υψιστοι θεοί!"⁷⁸.

Ὁ Βασιλειάδης ἀπὸ τὴν πλευρά του, στὴ μονόπρακτὴ κωμωδία του *Χίμαιρα*, ἐπιλέγει νὰ σατιρίσει ὄχι τὶς ἐξειδικευμένες γνώσεις ἀλλὰ τὰ διπλώματα ποὺ χορηγεῖ τὸ Πανεπιστήμιον, τονίζοντας τὴ δυσκολία ἐξέυρεσης ἐργασίας: «ΦΡΕΙΔΕΡΙΚΟΣ Θὰ καθίσω, ἀφοῦ πρὸ τριῶν ἡδὴ μηνῶν κάθημαι μ' ἐσταυρωμένες τὰς χεῖρας καὶ τοὶ καθῶν διπλώμα πολὺδακρυ. Μ' ἔρχεται ὁμως νὰ μεταβῶ μὲ αὐτὸ εἰς τὸν Κύριον Πρύτανιν καὶ νὰ τῷ εἶπω: Σεβαστέ μοι Κ. Καλλιγᾶ⁷⁹, σᾶς δίδω τὸ διπλώμα μου καὶ δόσατέ μου ὀπίσω τὰ τέσσαρα ἔτη ἅτινα κατέφθειρα φοιτῶν ἐν τῇ Νομικῇ καὶ τὰ πτωχὰ μου κερμάτια ἅπερ κατέφαγα μάτην σπουδάζων. Ἐν Ἑλλάδι πέντε ἔτη πρέπει νὰ σπουδάζῃς ἐπιστήμην καὶ πέντε ἔτη ὕστερον νὰ κυνηγῇς ὅπως εὖρης πελάτην τινά. Ἐὰν ἡ Θέμις πάλαι ποτὲ ἤτο τιτανὶς καὶ παρθένος, ἡδὴ ἔχει τόσους ἐραστὰς ὥστε ἡ παρθένος ἐγενεν ἡ κόρη τῶν τριῶδων. ΚΙΜΩΝ Τὸ φρονιμώτερον εἶνε νὰ φροντίσῃς καὶ διπλώσῃς ἐν τῷ διπλώματι ὄχι ψωριῶντά τινα πελάτην, ἀλλὰ νύμφην, δηλαδὴ προῖκα»⁸⁰.

Μιὰ δεκαετία ἀργότερα, ἀνάμεσα στοὺς φοιτητὲς τῆς Νομικῆς θὰ συναντήσουμε καὶ τὸν **Κωστῆ Παλαμᾶ** (1859-1943) ποὺ ὥστόσο δὲν ὀλοκλήρωσε τὶς σπουδές του, γιατί τὸν κέρδισε γρήγορα ἡ ποίηση. Συγκεκριμένα, τὸ 1875, ἐγγράφηκε ὡς πρωτοετὴς φοιτητὴς στὴ Νομικὴ, καὶ τὶς ἀναμνήσεις του ἀπὸ τὴν ἐκεῖ φοίτησή του μᾶς τὶς ἐξομολογεῖται στὸ κείμενό του «Φοιτητικὴ Ζωή», ἀπὸ *Τὰ Χρόνια μου καὶ τὰ Χαριτὰ μου*, ὅπου σημειώνει ἀνάμεσα στὰ ἄλλα: «Τότε ὅλοι σχεδὸν οἱ ἀπὸ τὰ μέρη μας νέοι, ἀστόχαστα, τυφλά, μηχανικά, ἀσυνείδητα, κατὰ γενικώτατον κανόνα, γράφονταν στὰ Νομικά. Εἶχε καταντήσῃ δόγμα ἀδι-αφίλονιχτο, ἓνα Πιστεύω, κ' ἓνα Πάτερ ἡμῶν, τὸ "εὐρὺ στάδιον", καθὼς ὅλοι σοβαρὰ τόνιζαν τριγύρω μας, τῆς Νομικῆς ἐπιστήμης. Κανένας δὲν ὑπώπτευε τοῦ δικοῦ μου, ὄνειροπολούμενου ἀπὸ τὴν ἡλικία τῶν δέκα χρόνων, σταδίου τὴν εὐρύτητα. Ποιητῆς. Καὶ δὲ θυμοῦμαι σχεδὸν τίποτε ἀξιοσημείωτο, ποὺ νὰ μπο-

78. Δημ. Παπαρηγοπούλου, *Ἀπαντα*, μετὰ Προλόγου ὑπὸ Ἰω. Ζερβοῦ, Ἐκδοτικὸς Οἶκος Γεωργίου Φέξη, Ἐν Ἀθήναις 1915, σσ. 132-134.

79. Ὁ Παῦλος Καλλιγᾶς διετέλεσε Πρύτανις, κατὰ τὸ ἀκαδημαϊκὸ ἔτος 1869-1870.

80. Σ. Ν. Βασιλειάδης, *Δικηγόρου, Ἀττικαὶ Νύκτες II: Δράματα*, Ἐκδοσις Δευτέρα, Ἐκ τοῦ Τυπογραφείου τῆς Ἐνώσεως, Ἐν Ἀθήναις 1882, σσ. 100-101. Βλ. σχετικὰ Μαρία Δημάκη-Ζώρα, Σ. Ν. Βασιλειάδης. *Ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του*, Ἱδρυμα Κώστα καὶ Ἑλένης Οὐράνη, Ἀθήνα 2002, σσ. 624-629. Ἀλλὰ καὶ ὁ πολυγραφότατος γυμνασιάρχης, ποιητῆς καὶ εὐεργέτης τοῦ Πανεπιστημίου Ἀντώνιος Ἀντωνιάδης (1836-1905), ἀπόφοιτος τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς (1858), σατιρίζει τὶς προσπάθειες δύο φοιτητῶν τῆς Νομικῆς νὰ ἐπιτύχουν στὶς πτυχιακὰς τοὺς ἐξετάσεις—χρησιμοποιοῦντας θεμιτὰ ἢ ἀθέμιτα μέσα—στὸ ἔργο του *Καλὸ καὶ κακὸ παιδί*, Κωμωδία ἐπαινεθεῖσα εἰς τὸν Λασάνειον διαγωνισμόν, ἐν Ἀθήναις 1892.

ροῦσε νὰ παραδοθῇ στὴ δημοσιότητα, τῆς φοιτητικῆς ζωῆς μου. Μόνο μιὰ σειρὰ μαθημάτων τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου ἀπὸ τὸν Καλλιγᾶ, ποὺ τὶς ἄκουαν οἱ τελειόφοιτοι καὶ ποὺ δὲν ξέραν πῶς πρωτοετῆς εἶχα παρασυρθῇ νὰ τὶς ἀκούσω. Εὐγνωμοσύνη τρέφω στὶς ὥρες τῶν ἀκροάσεων αὐτῶν. Στριμωγμένος ἐκεῖ, ἀκίνητος, ἐβλεπα, ξεσκάλιζα, συγύριζα καὶ δούλευα, μὲ τὴν πιὸ μεγάλη ἄνεση τὰ ποιητικὰ μου σχέδια. Θυμοῦμαι καὶ μιὰ παράδοση τοῦ Πυλαρινοῦ. Καθηγητὴς τῆς Φιλοσοφίας τῆς Ἱστορίας, ἕνας ἀπὸ τοὺς τελευταίους Ἑγγελειανούς, μὲ βροντερῶτατη φωνή, χτυποῦσε τὴ γροθιά του ἐπάνω στὴν ἔδρα του, καὶ κήρυττε τὴν Ἰδέα, πρώτη ἀρχὴ τῶν ὄντων καὶ φαινομένων. Ὅσο εἶταν πολυάνθρωπο τὸ ἀκροατήριό τοῦ Καλλιγᾶ, τόσο ἀραιὸ τὸ δικό του. Τί λέγω, ἀραιό; Παραπάνω ἀπὸ τρεῖς δὲν εἶτανε. Μέσα στὸ τραγικὸ ἐκείνο κενὸν ἡ παράδοση τοῦ Πυλαρινοῦ, ὑψώνοταν ἀπάνου ἀπὸ τ' ἀνθρώπινα, Ὀλύμπια. Οἱ κακὲς γλῶσσες ἀναφέρουν πὼς ὕστερ' ἀπὸ τὸ μάθημά του τρατάριζε εὐγενικώτατα τοὺς δύο τρεῖς μαθητάδες του στὸ γειτονικὸ ζαχαροπλαστεῖο⁸¹. Καὶ παρακάτω συνεχίζει ὁ Παλαμᾶς, ἐνθυμούμενος ἕναν ἄλλο φοιτητὴ ἐκείνης τῆς ἐποχῆς—ποὺ εἶχε ἐγγραφῇ στὸ Πανεπιστήμιο τὸ 1872, ἀλλὰ δὲν ὀλοκλήρωσε οὔτε κι ἐκεῖνος τὶς σπουδὲς του⁸², τὸν **Ἰωάννη Παπαδιαμαντόπουλο** (1856-1910), γνωστότερο ὡς Jean Moreas: «Ἄλλη μιὰ φορὰ μεγάλη κίνηση σὰ προϋλαία τοῦ Πανεπιστημίου. Ἐφταναν οἱ φοιτητές, πυκνὲς ὁμάδες καὶ προχωροῦσανε πρὸς μιὰ θυρίδα τοῦ ἰσόγειου, γιὰ νὰ γραφοῦνε σ' ἕνα κατάλογο. Γιὰ ποιὸ σκοπὸ, δὲ θυμοῦμαι. Ἐδειχναν τὰ εἰσιτήριά τους καὶ γράφονταν. Ἐφεραν ἐκεῖ καμπόσοι φίλοι ἕνα φοιτητὴ γιὰ νὰ τὸν γράφουν. Ὁ φοιτητὴς φαίνεται πὼς δὲν εἶχε μεγάλη σχέση μετὰ τὸ Πανεπιστήμιο. Τὸν ἔφεραν ἐκεῖ ἀναγκαστικά, καθὼς φέρνουν τοὺς ψηφοφόρους γιὰ νὰ ψηφίσουν στὶς ἐκλογές. Ὁ φοιτητὴς τοὺς ἔκανε χάρη. Σίμωσε πρὸς τὴ θυρίδα, εἶπε τ' ὄνομά του. Ἀλλὰ ὅταν τοῦ ζήτησαν τὸ εἰσιτήριο, δὲν εἶχε μαζί του εἰσιτήριο. Ἰσως καὶ ποτὲ νὰ μὴν ἀπόχτησεν. Ἐφυγε καταντροπιασμένος, ἄπρακτος. Οἱ συνάδελφοί του τὸν πρόγγιζαν. Ὤνομάζοταν Ἰωάννης Παπαδιαμαντόπουλος. Στὴ Γαλλία Jean Moreas»⁸³.

Θὰ ἦταν, ὥστόσο, παράλειψη ἂν δὲν κάναμε ξεχωριστὴ ἀναφορὰ καὶ στὴ θητεία τοῦ Παλαμᾶ ὡς Γενικοῦ Γραμματέα τοῦ Πανεπιστημίου, κατὰ τὴν περίοδο 1897-1928, ὅταν μὲ τὴν ιδιότητά του αὐτὴ καὶ τὴν πληθωρικὴ προσωπικότητά του σφράγισε τὴν ταυτότητα τοῦ Ἰδρύματος καὶ καθόρισε σημαντικὰ τὴν πορεία του. Κατὰ τὴν πολυετὴ θητεία του στὴ νευραλγικὴ αὐτὴ θέση, διαθέτον-

81. Κωστὴ Παλαμᾶ, *Ἄπαντα*, Μπίρης, τόμ. Δ', σσ. 446-447.

82. Βλ. σχετικὰ Robert A. Jouanny, *Jean Morcás écrivain grec. La jeunesse de Ioannis Papadiamandopoulos en Grèce (1856-1878)*, édition, traduction et commentaire de son œuvre grecque, Collection de l'Institut Français d'Athènes, [Bibliothèque des Lettres Modernes, 25], Lettres Modernes, Minard, Paris 1975, σσ. 80-90.

83. Κωστὴ Παλαμᾶ, *Ἄπαντα*, Μπίρης, τόμ. Δ', σσ. 447-448.

τας τὴν ἀπαραίτητη πείρα, συνεργάσθηκε στενὰ μὲ τοὺς ἐκάστοτε Πρυτάνεις (τριάντα τὸν ἀριθμὸς); τῶν ὁποίων ἀντιθέτως ἡ θητεία ἦταν συντομότατη, ἐνι-
αύσια. Σὲ αὐτὸν ὀφειλόταν ἡ σταθερὴ εἰκόνα—σεβαστὴ ἀπὸ ὅλους— ποὺ παρεῖχε
πρὸς τὰ ἔξω τὸ Πανεπιστήμιο, παρὰ τὴ συχνὴ ἐναλλαγὴ Πρυτάνεων, μὲ διαφο-
ρετικὲς μεταξὺ τοὺς ἀπόψεις καὶ θεωρήσεις.

Τὸ 1923, πέντε χρόνια πρὶν ἀπὸ τὴν ἀφυπνέτησή του, ὁ Παλαμᾶς ἔδωσε
τὴ συγκατάθεσή του σὲ ἐπιτροπὴ φοιτητῶν ποὺ τοῦ ζήτησε τὴν ἀδειά του νὰ κα-
θιερωθεῖ ἕνα ὀλιγόστιχο ποίημά του, ἡ «Ἐπὶ κλήσῃ στήν Ἀθηνᾶ», ὡς ὕμνος τοῦ
Πανεπιστημίου (ποὺ στὴ συνέχεια μελοποιήθηκε ἀπὸ τὸν Ν. Πολυκράτη):

*Πάνω ἀπὸ τὰ ὑψωμένα τὰ κεφάλια μας
ὁ ἥλιος τῆς αὐγῆς φεγγοβολεῖ.
Κάτω ἀπ' τὸν ἥσκιο τοῦ φτεροῦ σου θρέψε μας
ἐσὺ τῆς Ἀθηνᾶς ἱερὸ πουλί.*

*Καὶ κάνε ἀπ' τὰ χέρια καὶ τὰ ἔργα μας
κι ἀπ' τὴν ὀλανθισμένη μας ζωὴ
νὰ βγεῖ μία νέα Πατρίδα κοσμοδόξαση
ἐσὺ τῆς Ἀθηνᾶς ἱερὸ πουλί⁸⁴.*

Τὴ συνεργασία του μὲ τὸ Πανεπιστήμιο συνόψιζε ἐπιγραμματικὰ ὁ Παλα-
μᾶς τὸ 1928—ἔταν ἀποχώρησε ἀπὸ τὴν ὑπηρεσία—, σὲ ἐπιστολὴ του ποὺ ἀνα-
γνώσθηκε ἀπὸ τὸν τότε Πρύτανι Νικόλαο Ἀλιβιζάτο, στὴ συνεδρία τῆς Συγ-
κλήτου τῆς 1ης Μαρτίου 1928: «Κύριε Πρύταني, μετὰ τριάκοντα ἐτῶν ὑπηρεσίαν
εἰς τὸ Ἐθνικόν μας Πανεπιστήμιον ἀποχωρήσας αὐτῆς, (...) συναισθάνομαι τὴν
ὑποχρέωσιν νὰ εἶπω τὰ πλέον ἐγκάρδια εὐχαριστήριά μου πρὸς ὑμᾶς, κύριε Πρύ-
ταني, καὶ δι' ὑμῶν πρὸς τὰ ἐγκριτα μέλη τῆς Συγκλήτου, τὴν εὐγνωμοσύνην
μου καὶ τὴν συγκίνησίν μου διὰ τὴν ἐπιδειχθεῖσαν ἀνέκαθεν πρὸς ἐμὲ ἀφ' ὅτου
ἀνέλαβον ὑπηρεσίαν εἰς τὸ Πανεπιστήμιον, συμπάθειαν καὶ ἐκτίμησιν ἐκ μέρους
τῶν Πανεπιστημιακῶν ἀρχῶν, τῶν καθηγητῶν καὶ τῶν λοιπῶν συναδέλφων μου.
Ἰδιαιτέρως μὲ συγκινεῖ ἡ ἀναγνώρισις τὴν ὁποίαν εἰς ὠρισμένας περιστάσεις καὶ
προσφάτως ἔτι, ἐξεδήλωσε τὸ Πανεπιστήμιον πρὸς ἐμὲ ὡς ἐργάτην τῶν νεοελ-
ληνικῶν γραμμάτων καὶ δὲν δυσκολεύομαι νὰ ὁμολογήσω ὅτι ἂν κατέχω μικράν
τινα θέσιν εἰς τὰ γράμματα, μέγα μέρος ταύτης ὀφείλω εἰς τὸ Πανεπιστήμιον,
ὅπερ παρέσχεν εἰς ἐμὲ καθ' ὅλον τὸ διαρρεῦσαν τοῦτο διάστημα χρόνου ἀρκοῦσαν
ἄνεσιν πρὸς ἀντίστασιν, ἐν μέσῳ τῆς δυσβαστάκτου δι' ἕνα ἄπλουϊν ποιητὴν βιο-
πάλης. Μὲ εἰλικρινέστατα αἰσθήματα τιμῆς καὶ ἀγάπης. Κ. Παλαμᾶς».

84. Κώστα Χαραλαμπίδης, *Μουσικὴ καὶ Θέατρο στὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν. Ἱστορικά, Δίφρος, Ἀθῆνα 1985, σσ. 31-32.*

Και όταν τὸ Πανεπιστήμιο διοργάνωσε δεῖπνο, στὶς 3 Μαρτίου 1928, γιὰ νὰ τὸν ἀποχαίρειταις πρεπόντως, ὁ Παλαμᾶς τόνισε μεταξὺ ἄλλων: «Τρίαντα χρόνια ὑπηρεσίας δὲν εὐδόκησαν νὰ μοῦ δώσουν, καθὼς ἀρμόζει, τὸ χρίσμα ἐνὸς διοικητικοῦ προϊσταμένου, ἀξίου κατὰ πάντα —μὲ ὅσα καὶ ἂν μοῦ λέγετε— ιδρύματος καθὼς τὸ Πανεπιστήμιον. Πάντα (...) δὲν ἡμποροῦσα νὰ καταστείλω τὴν ταραχὴ μου. Μοῦ τὴν ὑπαγόρεψε ἡ σκέψη ὅτι δὲν ἡμουν ἀρκετὰ καμωμένος γιὰ νὰ ἐκπληρώσω τὰ ὁποιαδήποτε χρέη μου· γιατί, θέλοντας μὴ θέλοντας ἐξοῦσα σ' ἓναν ἄλλο κόσμον, καὶ ὑπνωτισμένος ἀπὸ τὸ ποιητικὸ πάθος, φόβος ἦταν νὰ ὑστερήσω στὴν ὑπηρεσίᾳ· ἡ δημοσία ὑπηρεσία, ὅ,τι καὶ ἂν εἶναι, δὲ χωρατεύει, καὶ ἂν δὲν καβαλλικεύη τὸν Πήγασο, ὅμως θέτει τοὺς ὅρους τῆς, καὶ θέλει καὶ ἀπαιτεῖ τοὺς ἀφωσιωμένους τῆς. Ἐκαμα ὅ,τι μποροῦσα. Ἀπὸ τοὺς τριάντα Πρωτάνεις, ὅλοι σχεδόν, ἀπὸ τὸν ἀείμνηστο Μαγγίνα ἴσα μὲ τὸν Νικόλαο Ἀλιβιζάτο, μὲ τὴν ἐκτίμηση ποὺ μοῦ ἔδειξαν καὶ μὲ τὴν καλωσύνη τους μοῦ δίνουν τὸ θάρρος νὰ ψιθυρίζω στὴ συνειδησή μου ποὺ συχνὰ μὲ ἐνοχλεῖ: —Μὴν ἀνησυχεῖς δὲ τόσο! Ἐκαμα ὅ,τι μποροῦσαι!»⁸⁵.

Ὅπως ὁ Παλαμᾶς, ἔτσι καὶ ὁ **Μιλτιάδης Μαλακάσης** (1869-1943) δὲν ἐπρόκειτο νὰ ὀλοκληρώσει τίς σπουδές του στὴ Νομικὴ. Εἶχε ἐγγραφεῖ στὸ Πανεπιστήμιο τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1888 καὶ προσῆλθε ἀνεπιτυχῶς γιὰ πτυχιακὲς ἐξετάσεις μετὰ ἀπὸ ὀκτὼ χρόνια, στὶς 29 Μαΐου 1896. Τότε, ἡ ἑνεαμελὴς ἐξεταστικὴ ἐπιτροπὴ, ἀποτελούμενη ἀπὸ τοὺς καθηγητὲς Κωστῆ, Στρέιτ, Ψαρᾶ, Κρασσᾶ, Καζάτζη, Εὐταξία, Ἀγγελόπουλο, Δημαρᾶ καὶ Πολυγένη, τὸν ἀπέρριψε, μὲ βαθμὸ Κακῶς. Κι ὅταν ὁ κλητῆρας τοῦ ἀνακοίνωσε πὼς θὰ ἔπρεπε νὰ ἐπανελθεῖ γιὰ νὰ ἐξετασθεῖ ἐκ νέου, ὁ Μαλακάσης τοῦ εἶπε χαρακτηριστικά: «Νὰ πῆς, φίλε μου, σ' αὐτοὺς τοὺς κυρίους, ὅτι οὐδέποτε θὰ ἐπανελθῇ ὁ ποιητὴς Μαλακάσης». Ἀντίθετα, ὁ **Κωνσταντῖνος Χατζόπουλος** (1868-1920) κατόρθωσε, στὶς 11 Νοεμβρίου 1888, νὰ πάρει τὸ πτυχίον του, ἔστω καὶ μὲ βαθμὸ Καλῶς, ἀφοῦ ἐξετάσθηκε ἀπὸ ἐξαμελὴ ἐπιτροπῇ, ἀποτελούμενη ἀπὸ τοὺς καθηγητὲς Ψαρᾶ, Παπαρρηγόπουλο, Δαμασκηνό, Κρασσᾶ, Καζάτζη, Ἀγγελόπουλο. Στις 9 Μαρτίου 1901, ἐγγράφηκε στὴ Νομικὴ Σχολὴ καὶ ὁ **Ἀγγελος Σικελιανός** (1884-1951), μὲ ἀριθμὸ μητρώου 26481. Ὡστόσο γρήγορα διέκοψε τίς σπουδές του, ἀφοῦ ἔκανε μόνον μία ἐπανεγγραφή, στὶς 28 Φεβρουαρίου 1902.

Ἀντίθετα, ἓνας στενὸς φίλος τοῦ Σικελιανοῦ καὶ κορυφαῖος ἐκπρόσωπος τῶν γραμμάτων μας, ὁ **Νίκος Καζαντζάκης** (1883-1957), κατάφερε νὰ πάρει τὸ πτυχίον του μὲ Ἄριστα, καὶ μάλιστα μεθυσμένος! Ὁ ἴδιος ἐξιστορεῖ ὡς ἐξῆς τίς πτυχιακὲς του ἐξετάσεις στὸ αὐτοβιογραφικὸ περιεχομένου ἔργο του *Ἀναφορά στὸν Γκρέκο*: «Ὁ πατέρας μοῦ ἔχε ὑποσχεθεῖ ἓνα χρόνον ταξίδι, ὅπου θέλω, ἂν ἔπαιρνα μὲ ἄριστα τὸ δίπλωμά μου· μεγάλη ἡ ἀμοιβή, ρίχτηκα μὲ τὰ μούτρα στὴ μελέτη· ἓνας φίλος μου Κρητικὸς, μὲ σατανικὸ μυαλό, θὰ ἔδινε μαζὶ μου

85. Στὸ τευχίδιο *Πρὸς Ἀνάμνησιν*, Μάρτιος 1928, σσ. 12-13.

ἐξετάσεις. Ἐφτασε ἡ κρίσιμη μέρα, κινήσαμε γιὰ τὸ Πανεπιστήμιο, ἤμασταν κι οἱ δυὸ ἀνήσυχοι· ὅλα τὰ ἔξερὰ κι ὅλα τὰ ῥα ξεχάσει· ἡ μνήμη ἀδειασε, τρόμαξα. —Θυμᾶσαι τίποτα; μὲ ρωτᾷ ὁ φίλος μου. —Τίποτα. —Μήτε ἐγώ. Πᾶμε στὴν μπιραρία, νὰ πιούμε, νὰ ῥθουμε στὸ κέφι, νὰ λυθεῖ ἡ γλώσσα μας· ὁ πατέρας μου ἔτσι πῆγαινε στὸν πόλεμο, μεθυσμένος. —Πᾶμε. Ἦπιαμε, ξανάπιαμε, ἤρθαμε στὸ κέφι. —Πῶς σοῦ φαίνεται ὁ κόσμος; μὲ ρώτησε ὁ φίλος μου. —Διπλός. —Καὶ μένα. Μπορεῖς νὰ περπατήσεις; Σηκώθηκα, ἔκαμα μερικά βήματα. —Μπορῶ, ἀποκρίθηκα. —Τότε πᾶμε· τρέμε, Ρωμαϊκοὶ Δίκαιοι! (...) Σκνίπες μᾶς φάνηκαν οἱ καθηγητὲς ἔτσι πού θρόνιαζαν ἀράδα καὶ μᾶς περίμεναν, τὸ μυαλό μας πετοῦσε σπίθες. Μὲ κέφι μεγάλο, μὲ ἀνεση λίγο αὐθάδη, ἀνακατεύοντας κάθε τόσο λατινικὰ ρητὰ, ἀπαντήσαμε, πῆγαινε ἡ γλώσσα μας ρωδάνι, πῆραμε κι οἱ δυὸ ἄριστα»⁸⁶. Στὸ Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο τοῦ Πανεπιστημίου σώζεται τὸ πρακτικὸ τῶν ἐξετάσεων τοῦ Καζαντζάκη, ἀπὸ τὸ ὁποῖο προκύπτει ὅτι αὐτὲς διενεργήθηκαν στὶς 16 Δεκεμβρίου 1906, ἡμέρα Σάββατο, καὶ ὥρα 3 μ.μ., ἀπὸ δεκαμελὴ ἐπιτροπὴ καθηγητῶν. Καὶ «μετὰ τὴν ἐξέτασιν, ἀποχωρήσαντος τοῦ ὑποψηφίου Νικολ. Μ. Καζαντζάκη, οἱ κ.κ. καθηγηταί, λαβόντες ὑπ' ὄψιν τὰς τε ἐγγράφους καὶ προφορικὰς ἐξετάσεις αὐτοῦ, ἐξήγαγον τὸ γενικὸν πόρισμα τῆς βαθμολογίας, ἀποβὰν ἴσον τῇ σημειώσει Ἀριστα».

Τὰ νεανικὰ ὅμως βιώματα τοῦ Καζαντζάκη στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν δὲν περιορίζονταν μόνον στὶς σπουδὲς του στὴ Νομικὴ Σχολή. Τὴν ἐποχὴ πού πήρε τὸ πτυχίό του μὲ Ἀριστα, ἐπιθυμώντας νὰ δοκιμάσει καὶ τὴ λογοτεχνικὴ του δεινότητά, υπέβαλε ἕνα θεατρικὸ του πρωτόλειο, τὸ ἐρωτικὸ δράμα *Σημερώνει*⁸⁷, στὸν Παντελίδειο Δραματικὸ Ἀγῶνα τοῦ Πανεπιστημίου, ἀποσπώντας ὅμως ἀπλῶς ἔπαινο. Ὁ ἴδιος περιγράφει τὴν προσπάθειά του αὐτὴ ὡς ἐξῆς: «δὲν ξέρω γιατί ἄναψε μιὰ μέρα τὸ αἷμα μου κι ἔγραψα ἕνα φλογερὸ ἐρωτικὸ δράμα, ὅλο μελαγχολία καὶ πάθος. Τό ἔλεγα *Σημερώνει*. Θαρροῦσα, μαθές, πῶς ἔφερνα στὸν κόσμο ἡθικότερη ἡθικὴ καὶ πιὸ μεγάλη ἐλευτερία. Καινούριο φῶς. Ὁ Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου [ἐννοεῖ τὸν Σπυρίδωνα Λάμπρο], πού ἦταν ὁ ἐλλανοδίκτης, σοβαρός, καλοξουρισμένος, μὲ ἀψηλὸ κολάρο, βρῆκε πῶς ἀπ' ὅλα πού ἔχαν ὑποβληθεῖ αὐτὸ ἦταν τὸ καλύτερο· μὰ τρόμαξε καὶ καυτηρίασε τίς τοιμηρὲς φράσεις του καὶ τὸν ἀχαλίνωτο ἐρωτισμό. Δίνουμε στὸν ποιητὴ, εἶπε συμπεραίνοντας,

86. Νίκου Καζαντζάκη, *Ἀναφορὰ στὸν Γκρέκο*, Ἐκδόσεις Καζαντζάκη, Ἀθῆνα 1982, σσ. 155-156.

87. Δημοσιεύθηκε ἀπὸ τὸν Δ. Γουνελά, «Εἰσαγωγή στὰ τρία μονόπρακτα τοῦ Καζαντζάκη. *Σημερώνει*», *Νέα Ἑστία*, τόμ. 102 / τεύχ. Χριστοῦ. (1977), σσ. 183-210. Βλ. σχετικὰ Κυριακῆς Πετράκου, «Ἐνα ἐντυπωσιακὸ καὶ ἐλπιδοφόρο ντεμποῦτο: *Σημερώνει*», στὸν τόμο *Ὁ Καζαντζάκης καὶ τὸ Θέατρο*, Ἐκδόσεις Μίλητος, Ἀθῆνα 2005, σσ. 97-127, καὶ Βάλτερ Ποῦχνερ, «Τὸ ψυχολογικὸ δράμα. *Σημερώνει*», στὴν *Ἀνθολογία Νεοελληνικῆς Δραματοποιίας*, τόμ. Β': *Ἀπὸ τὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1821 ὡς τὴ Μικρασιατικὴ Καταστροφὴ*, βιβλίο 2, Μορφωτικὸ Ἴδρυμα Ἑθνικῆς Τραπέζης, Ἀθῆνα 2006, σσ. 558-564.

τὸ δάφνινο στεφάνι, μὰ "ἀποπέμπομεν αὐτὸν ἐκ τοῦ σεμνοῦ τούτου τεμένου". "Ἡμουν ἐκεῖ, στὴν ἐπίσημη αἴθουσα τοῦ Πανεπιστημίου, ἀμούστακος, ἀξέβγαλτος φοιτητάκος κι ἄκουγα· κοκκίνισα ὡς τ' αὐτιά, σηκώθηκα, ἀφήκα ἀπάνω στὸ τραπέζι τοῦ ἐλλανοδίκῃ τὸ δάφνινο στεφάνι κι ἔφυγα"⁸⁸. Ἐνδιαφέρον ἔχει νὰ ἀνατρέξουμε στὰ τελικὰ συμπεράσματα τῆς Ἐκθέσεως τῆς κριτικῆς Ἐπιτροπῆς, ἡ ὁποία εἶχε συνταχθεῖ ἀπὸ τὸν καθηγητὴ τῆς Ἱστορίας Σπυρίδωνα Λάμπρο (1851-1919)⁸⁹. Τὸ ἐκτενὲς κείμενο προσυπέγραψαν μαζί του ὁ τότε Πρύτανης Νικόλαος Πολίτης (1852-1921), καθηγητῆς τῆς Λαογραφίας, καὶ ὁ Σπυρίδων Σακελλαρόπουλος (1848-1919), καθηγητῆς τῆς Λατινικῆς Φιλολογίας. Μεταξὺ ἄλλων τονίζονταν καὶ τὰ ἑξῆς: «Τοιαῦτα εἶνε τὰ εἰς τὸν ἐφετεινὸν Παντελίδειον διαγωνισμόν ὑποβληθέντα ἔργα. Ἐκ τῆς ἡμετέρας μελέτης καὶ τῆς περὶ αὐτῶν ἐκθέσεως κατεδείχθη, ὅτι τὸ *Σημερώνει* ὄχι μόνον εἶνε κατὰ πολὺ καθυπέρτερον τῶν ἄλλων, ὣν δυστυχῶς οὐδὲν δύναται νὰ διεκδικήσῃ τὴν δάφνην, ἀλλὰ καὶ καθ' ἑαυτὸ εἶνε δραματικὸν ἄξιον λόγου, προσερχόμενον ἐκ καλὰμου, παρ' οὗ εὐλόγως δικαιούμεθα νὰναμένωμεν ἔργα γενναῖα. Ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ *Σημερώνει* ὄντως τοῦ λόγου οἱ κριταὶ ἐπὶ πολὺ σκεφθέντες ἔκριναν, ὅτι ἔνεκα τῶν προεκτεθέντων λόγων δὲν δύναται νὰναλάβωσι τὴν εὐθύνην τῆς βραβεύσεως αὐτοῦ. Διὸ συγχάιρομεν τὸν γράψαντα ἐπὶ τῇ ποιητικῇ δυνάμει καὶ τῇ θερμότητι τῶν αἰσθημάτων, ἀλλὰ λυπούμεθα ὅτι ἀναγκαζόμεθα μύρον κατὰ τῆς κεφαλῆς καταχέοντες καὶ ἐρίῳ στέφαντες κατὰ τὸν Πλάτωνα νὰποπέμψωμεν αὐτὸν ἀβράβευτον ἐκ τοῦ σεμνοῦ τούτου περιβόλου»⁹⁰.

Δὲν μᾶς ἐκπλήσσει, λοιπόν, τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Καζαντζάκης τὸν ἐπόμενο κύβλα χρόνον (1908) ὑποβάλλει καὶ πάλι στὸν Παντελίδειο διαγωνισμό τοῦ Πανεπιστημίου δυὸ θεατρικά, τὸ *Φασγά*⁹¹ καὶ τὸ *Ἔως πότε;*⁹², τὰ ὁποῖα ὥστόσο δὲν βραβεύθηκαν οὔτε κι αὐτά. Συγκεκριμένα, τὸ πρῶτο ἀποκλείσθηκε ἀπὸ τὰ μέλη τῆς κριτικῆς Ἐπιτροπῆς —ποὺ ἦταν τὰ ἴδια μὲ τοῦ προηγούμενου ἔτους,

88. Νίκου Καζαντζάκη, *Ἀναφορὰ στὸν Γκρέκο*, δ.π., σ. 140.

89. Παντελίδειος Δραματικὸς Ἀγὼν, *Ἐκθεσις τῆς κρίσεως, ἀναγνωσθεῖσα ἐν τῇ μεγάλῃ αἰθούσῃ τοῦ Ἑθνικοῦ Πανεπιστημίου, τῇ 6 Μαΐου 1907*, ὑπὸ τοῦ εἰσηγητοῦ Σπυρ. Π. Λάμπρου, Τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου, Ἐν Ἀθῆναις 1907.

90. *Ο.π.*, σ. 58.

91. Δημοσιεύθηκε ἀπὸ τὸν Δ. Γουνελᾶ, «Εἰσαγωγή στὰ τρία μονόπρακτα τοῦ Καζαντζάκη. *Φασγά*», *Νέα Ἑστία*, τόμ. 102 / τεύχ. Χριστοῦγ. (1977), σσ. 236-256. Βλ. σχετικὰ Κυριακῆς Πετράκου, «Ἐνα sequel: *Φασγά*», στὸν τόμο *Ὁ Καζαντζάκης καὶ τὸ Θέατρο*, δ.π., σσ. 129-151, καὶ Βάλτερ Ποῦχγερ, «Τὸ δράμα τοῦ καλλιτέχνῃ καὶ τὸ ἐπιστήμονα. *Φασγά*», στὴν *Ἀνθολογία Νεοελληνικῆς Δραματολογίας*, δ.π., σσ. 795-800.

92. Δημοσιεύθηκε ἀπὸ τὸν Δ. Γουνελᾶ, «Εἰσαγωγή στὰ τρία μονόπρακτα τοῦ Καζαντζάκη. *Ἔως πότε;*», *Νέα Ἑστία*, τόμ. 102 / τεύχ. Χριστοῦγ. (1977), σσ. 211-235. Βλ. σχετικὰ Κυριακῆς Πετράκου, «Καὶ ἓνα πατριωτικὸ δράμα: *Ἔως πότε;*», στὸν τόμο *Ὁ Καζαντζάκης καὶ τὸ Θέατρο*, δ.π., σσ. 153-168, καὶ Βάλτερ Ποῦχγερ, «Τὸ πατριωτικὸ καὶ ἱστορικὸ δράμα. *Ἔως πότε;*», στὴν *Ἀνθολογία Νεοελληνικῆς Δραματολογίας*, δ.π., σσ. 490-493.

μὲ εἰσηγητὴ ὅμως αὐτὴ τῇ φορᾷ τὸν Νικόλαο Πολίτη, γιατί ἓνα μέρος τῆς «τρίτης πράξεως ἐδημοσιεύθη ἐνυπογράφως ἐν τῷ περιοδικῷ συγγράμματι *Πινακοθήκη τοῦ μηνὸς Νοεμβρίου 1907*»⁹³. Τὸ «*Ἐως πότε*; ἀπλῶς ἐπαινέθηκε ἀπὸ κοινοῦ μὲ τρία ἔργα, ποὺ χαρακτηρίστηκαν «κάλλιστα», ἐνῶ τρία ἄλλα ἦταν τὰ ἔργα ποὺ ἀπέσπασαν τὰ βραβεῖα τοῦ διαγωνισμοῦ: «Ἡ ἐπιτροπεία τῶν κριτῶν ἀπεφάσισε νὰ βραβεύσῃ διὰ μὲν τοῦ πρώτου βραβείου, μεριζομένου, τοὺς συγγραφεῖς τοῦ *Κόσμου καὶ ἡμικόσμου καὶ τῆς Ἀρσινόης*, διὰ δὲ τοῦ δευτέρου τὸν συγγραφέα τοῦ *Βρικόλακα*. Ἐπαινεῖ δὲ τοὺς κάλλιστα ἐπίσης ἔργα γράψαντας συγγραφεῖς τοῦ *Καταραμένου περιδεραίου*, τοῦ «*Ἐως πότε*, τῆς *Δενίας* καὶ τῶν *Ἀνεράστων*»⁹⁴.

Ὅ,τι δὲν κατάφερε ὁ Καζαντζάκης στὸν Παντελίδειο Διαγωνισμὸ τοῦ 1907 καὶ τοῦ 1908, τὸ κατόρθωσε στὸν Λασσάνειο τοῦ 1910, ἀποσπώντας τότε τὸ βραβεῖο μὲ τὸ ἔργο του *Ἡ Θυσία* (γνωστότερο μὲ τὸν τίτλο *Πρωτομάστορας*)⁹⁵, ποὺ βασιζόταν στὸ δημοτικὸ τραγούδι *Τοῦ Γεφυριοῦ τῆς Ἀρτας*. Καὶ εἶναι ἐνδιαφέρον τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ κριτικὴ Ἐπιτροπὴ⁹⁶ ἀπαρτιζόταν ἀπὸ τὰ ἴδια μέλη ποὺ τὶς προηγούμενες φορὲς εἶχαν στερήσει ἀπὸ τὸν Καζαντζάκη τὸ βραβεῖο. Βέβαια, ἡ Ἐπιτροπὴ—μὲ εἰσηγητὴ αὐτὴ τῇ φορᾷ τὸν Σπ. Σακελλαρόπουλο (ποὺ διατηροῦσε ὀρισμένες ἐπιφυλάξεις γιὰ τὴ βράβευση)—δὲν παρέλειψε νὰ σχολιάσει ἀρνητικὰ ὀρισμένα στοιχεῖα τοῦ δράματος («Κυριώτατον αὐτοῦ ἐλάττωμα εἶναι ὅτι ἐγράφη εἰς πεζὸν λόγον. Τὸ ἐντελῶς φανταστικὸν τοῦτο δημιουργήμα ἔπρεπεν ἐξ ἄπαντος νὰ ἔχῃ καὶ τὴν μορφήν ποιητικὴν, ἔμμετρον. Ὁ πεζὸς λόγος εἶναι παντελῶς ἀνάρμοστος εἰς ἔργον, τὸ ὁποῖον ἴσως εἶχεν ἀνάγκην καὶ ὑπὸ μουσικῆς νὰ ὑποβαστάζηται. Ἀλλ' ἐκτὸς τούτου ἔχει εἰδικώτερον καὶ ὁ εἰσηγητῆς τῆς κρίσεως νὰ παρατηρήσῃ ὅτι θὰ ἐξηλείφετο ἡ ἀνιὰρὰ ἐνίοτε μακρηγορία ἥτις ἐξ ἄπαντος θὰ καταπονῇ τὸν θεατὴν κατὰ τὴν ἀπὸ σκηνῆς παράστασιν, ἀντὶ τοῦ δράματος συνεστέλλετο εἰς μίαν μόνον πρᾶξιν»). Ὡστόσο, στὴ συνέχεια τονί-

93. Παντελίδειος Ποιητικὸς Ἄγων, *Ἐκθεσις τῆς κρίσεως, ἀναγνωσθεῖσα ἐν τῇ μεγάλῃ αἰθούσῃ τοῦ Ἑθνικοῦ Πανεπιστημίου, τῇ 8 Ἰουνίου 1908*, ὑπὸ τοῦ εἰσηγητοῦ Ν. Γ. Πολίτου, Τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου, Ἐν Ἀθήναις 1908, σ. 5.

94. *Ὁ.π.*, σσ. 66-67.

95. Τὸ κείμενο δημοσιεύθηκε στὸ περιοδικὸ *Παναθήναια*, στὸ τεῦχος τῆς 15ης-30ῆς Ἰουνίου 1910, ἀλλὰ καὶ αὐτοτελῶς σὲ κομψὸ τευχίδιο. Βλ. σχετικὰ Κυριακῆς Πετράκου, «Ἡ Θυσία ἢ μᾶλλον Ὁ Πρωτομάστορας: ὁ θεμέλιος λίθος τῶν τραγωδιῶν», στὸν τόμο *Ὁ Καζαντζάκης καὶ τὸ Θέατρο*, ὅ.π., σσ. 187-212, καὶ Βάλτερ Πούχγερ, «Νεορομαντισμὸς καὶ συμβολισμός. Ὁ Πρωτομάστορας», στὴν *Ἀνθολογία Νεοελληνικῆς Δραματοποιίας*, ὅ.π., σσ. 667-672.

96. *Ἐκθεσις περὶ τοῦ Λασσανείου Δραματικοῦ Διαγωνισμοῦ, ἀναγνωσθεῖσα ἐν τῷ Ἑθνικῷ Πανεπιστημίῳ, τῇ 16ῃ Μαΐου 1910*, ὑπὸ τοῦ εἰσηγητοῦ Σ. Κ. Σακελλαροπούλου, Τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου, Ἐν Ἀθήναις 1910, σσ. 10-17 [τὸ σχετικὸ ἀπόσπασμα τῆς Ἐκθέσεως ἀναδημοσιεύθηκε στὸ ἔθροιο τοῦ Γ. Κ. Κατσίμπαλη, «Ὁ ἄγνωστος Καζαντζάκης. Ὁ πρωτομάστορας», *Νέα Ἑστία*, τόμ. 64 (1958), σσ. 1560-1563].

ζονται και ἐκεῖνα τὰ στοιχεῖα τοῦ δράματος ποὺ ὀδηγοῦν τελικὰ στὴν ἀπόφαση τῆς βράβευσης («Ἐπειτα δὲ διαλάμπει ἐν τῷ τέλει τοῦ ποιήματος καὶ ἐξαίρεται ἡ ἀδελφικὴ ἀγάπη, αἰσθημα γνησιώτατα ἐλληνικόν»). Ἡ *Ἐκθεσις* περατώνεται μὲ τὸ τελικὸ συμπέρασμα τῆς Ἐπιτροπῆς, σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο τὸ μόνον ἄξιο βράβευσης ἔργο εἶναι ἡ *Θυσία* («Τοιαῦται εἶναι αἱ τραγωδίαι. Οἱ κριταὶ οὐδεμίαν μὲν κωμωδίαν κρίνουσιν ἄξιαν βραβεύσεως, ἀπονέμουσι δὲ τὸ βραβεῖον τῆς τραγωδίας εἰς τὴν *Θυσίαν*»). Ἔτσι, τελικὰ, ὁ Καζαντζάκης κατάρφερε νὰ λάβει τὸ βραβεῖο τῶν 1000 δραχμῶν⁹⁷, γιὰ τὸ ἔργο του αὐτὸ ποὺ τότε δημοσιεύθηκε ἀποσπασματικὰ στὰ *Παναθήναια*⁹⁸.

Στὸ Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν φυλάσσονται τὰ πρακτικὰ τῶν πτυχιακῶν ἐξετάσεων δυὸ μεγάλων ποιητῶν μας, τοῦ *Ναπολέοντα Λαπαθιώτη* (1888-1944) καὶ τοῦ *Κώστα Καρυωτάκη* (1896-1928). Ὁ πρῶτος ἐγγράφηκε στὴ Νομικὴ τὸ 1905 καὶ πέρασε τὴς πτυχιακῆς τοῦ ἐξετάσεις στις 12 Ἰουνίου 1910, λαμβάνοντας τὸν βαθμὸ Καλῶς. Ὁ Καρυωτάκης ἐγγράφηκε τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1913 καὶ ἀποπεράτωσε τὴς σπουδῆς του στις 11 Δεκεμβρίου 1917, ἀφοῦ ἐξετάσθηκε τότε ἀπὸ ἔνδεκα καθηγητές: οἱ ἑννέα τὸν βαθμολόγησαν μὲ 7 (Ἀγγελόπουλος, Πολυγένης, Ἀνδρεάδης, Γουναράκης, Σαρίπολος, Μομφερράτος, Ἡλιόπουλος, Βασιλείου, Λιβαδῆς), ἐνῶ ἓνας μὲ 8 (Ράλλης) καὶ ἓνας μὲ 6 (Παππούλιας). Ἔτσι ὁ μέσος ὅρος τῆς βαθμολογίας του ἦταν *Λίαν Καλῶς* (7). Τὸν ἐπόμενο χρόνο ὁ Καρυωτάκης ἀποφάσισε νὰ ἐγγραφεῖ στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολή, ὥστε νὰ ἐπιτύχει ἀναβολὴ στράτευσης. Μιὰ δεκαετία ἀργότερα, τὸ 1928, καὶ λίγο καιρὸ πρὶν πάρει τὴν ἀπόφαση νὰ αὐτοκτονήσῃ, ὁ Καρυωτάκης ἔκανε ἐρώτημα στὸ Πανεπιστήμιο, ἂν θὰ μπορούσε νὰ συμπληρώσῃ ἀναδρομικὰ τὴς ἐγγραφῆς του στὴ Σχολή, ὥστε νὰ τοῦ δοθεῖ ἡ εὐκαιρία νὰ προσέλθῃ κατευθεῖαν σὲ πτυχιακῆς ἐξετάσεις.

Ὁ Καρυωτάκης φαίνεται πῶς συχνὰ ἀναπολοῦσε τὰ φοιτητικὰ του χρόνια στὴ Νομικὴ, καθὼς τεκμηριώνεται καὶ ἀπὸ τὸ ποίημά του «Σὲ παλὺ συμφοιτητὴ» (*Ἀφιερωμένο στὸν ποιητὴ Χαρίλαο Σακελλαριάδη, ποῦ, φοιτητής, γλεντοῦ-*

97. Βλ. Ἐθνικὸν Πανεπιστήμιον, *Τὰ κατὰ τὴν πρυτανεῖαν Νικολάου Χ. Ἀποστολίδου πρυτανειδῶντος κατὰ τὸ ἀκαδημαϊκὸν ἔτος 1909-1910*, Ἐκ τοῦ Τυπογραφείου Σ. Κ. Βλαστοῦ, Ἐν Ἀθήναις 1912, σ. 36: «Βραβεύθη ὁ δικηγόρος κ. Ν. Καζαντζάκης διὰ δρχ. 1000».

98. *Παναθήναια*, τευχ. 20, 15-30 Ἰουνίου 1910, σσ. 131-144. Ἐπίσης ἐκδόθηκε καὶ αὐτοτελῶς: Πέτρος Ψηλορείτης, *Ὁ Πρωτομάστορας, Τραγωδία, Παναθήναια*, Ἀθήνα 1910. Τὸ δράμα εἰλκυσε τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Μανώλη Καλομοίρη ποὺ μετὰ λίγα χρόνια τὸ διασκεύασε σὲ λιμπρέτο ὕπερας καὶ τὸ μελοποίησε. Ἡ διασκευὴ πρωτοπαρουσιάστηκε ἀπὸ τὸν Ἑλληνικὸ Μουσικὸ Θίασο στὸ Δημοτικὸ Θέατρο Ἀθηνῶν, τὸ 1916, ἐνῶ ἔκτοτε παραστάθηκε πολλὰς φορὲς καὶ ἀπὸ ἄλλους θιάσους. Βλ. σχετικὰ Κυριακῆς Πετράκου, «Ἡ *Θυσία* ἢ μᾶλλον Ὁ Πρωτομάστορας: ὁ θεμέλιος λίθος τῶν τραγωδιῶν», στὸν τόμο *Ὁ Καζαντζάκης καὶ τὸ Θέατρο*, ὅ.π., σσ. 210-211.

σαμε μαζί), που δημοσιεύτηκε στο περιοδικό *Νουμάς*, στις 24 Ὀκτωβρίου 1920. Οἱ δύο πρῶτες ἀπὸ τῆς πέντε στροφές τοῦ ποιήματος ἔχουν ὡς ἐξῆς:

*Φίλε, ἡ καρδιά μου τώρα σὰ νὰ ἐγέρασε.
Τελείωσεν ἡ ζωὴ μου τῆς Ἀθήνας,
ποὺ ὅμοια γλυκὰ καὶ μὲ τὸ γλέντι ἐπέρασε
καὶ μὲ τὴν πίκρα κάποτε τῆς πείνας.
Δὲ θά 'ρθω πιά στὸν τόπο ποὺ πατρίδα μου
τὸν ἔδωκε τὸ γιόρτασμα τῆς νιότης,
παρὰ περαστικός, μὲ τὴν ἐλπίδα μου,
μὲ τ' ὄνειρο ποὺ ἐσβήστη, ταξιδιώτης⁹⁹.*

Τὴν ἴδια περίοδο φοίτησε στὸ Πανεπιστήμιο ὁ ποιητὴς καὶ πολιτικὸς Γεώργιος Ἀθάνας (Γεώργιος Ἀθανασιάδης-Νόβας, 1893-1987) ποὺ ἐγγράφηκε στὴ Νομικὴ τὸ 1911, ἐνῶ δλοκλήρωσε τὶς σπουδές του στὶς 23 Μαρτίου 1917, ὅταν πέρασε ἐπιτυχῶς τὶς πτυχιακές του ἐξετάσεις, λαμβάνοντας βαθμὸ Λίαν Καλῶς. Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι καθυστέρησε νὰ πάρει τὸ πτυχίό του, γιατί παράλληλα μὲ τὶς σπουδές του εἶχε ἀρχίσει νὰ ἐργάζεται στὴν ἐφημερίδα Ἀκρόπολις ὡς πολεμικὸς ἀνταποκριτὴς στὸ μακεδονικὸ μέτωπο, κατὰ τὸ 1912-1913¹⁰⁰ (ὅπως ἔκανε καὶ μία δεκαετία ἀργότερα στὸ μικρασιατικὸ μέτωπο). Αὐτὴ ἡ ἐμπειρία του, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὶς φοιτητικὲς του ἀναμνήσεις τὸν ὤθησαν νὰ γράψει ἕνα λυρικὸ ἀντιπολεμικὸ διήγημα, μὲ τίτλο «Τὸ μεγάλο δίπλωμα»¹⁰¹. Ὁ πρωταγωνιστὴς του, ὁ Θάνος, κατάφερε νὰ πάρει τὸ δίπλωμα τῆς Νομικῆς μὲ τὶς διευκολύνσεις ποὺ ἴσχυσαν γιὰ τοὺς ἐπίστρατους τῶν Βαλκανικῶν πολέμων, καὶ ἔτσι γύρισε θριαμβευτὴς στὸ χωριὸ του: «Τρεῖς φορές εἶχε πάει νὰ δώση ἐξετάσεις ὁ Θάνος κι ὅλο ἀποτραβιόταν στὴ μέση. Πότε ἀρρώσταινε ἀπάνω στὸ Ποινικὸ [προφανῶς τοῦ Τιμολέοντα Ἡλιόπουλου], πότε λιγοθυμοῦσε στὴ Δημοσιονομία [τοῦ Ἀνδρέα Ἀνδρεάδη], πότε τὸν ἀπόπαιρνε ὁ καθηγητὴς τοῦ Ἐμπορικοῦ [ἐννοεῖται μᾶλλον ὁ Θεοφύλλος Πετιμεζᾶς]. Ἐπιτέλους τὸ πῆρε! (...) Σάμπως εἶχε ὁ Θάνος στρωθῇ νὰ μελετήσῃ; Σάμπως θυμᾶται ἂν εἶπε τίποτα στοὺς καθηγητὲς ποὺ τὸν ξέτασαν; Σάμπως ἤξερε γιατί τοῦ δώσαν, σώνει καὶ καλά, δίπλωμα; —Εἴσθε καὶ σεῖς ἐπίστρατος; τὸν ρώτησε ὁ πιὸ ἐξυπνος καθηγητὴς. —Μάλιστα!

99. Κ. Γ. Καρυωτάκη, *Ἀπαντα τὰ εὐρισκόμενα*, Φιλολογικὴ ἐπιμέλεια Γ. Π. Σαββίδη, Ἀθήνα 1965, τόμ. Α', σ. 49.

100. Βλ. σχετικὰ Χρῆστος Κ. Ρέππας, «Ὁ Γεώργιος Ἀθάνας ὡς δημοσιογράφος», *Ναυπακτικὰ*, τόμ. Η' (1996) [=Β' Συμπόσιο Ναυπακτικῆς Λογοτεχνίας: Γεώργιος Ἀθάνας — Θέμ. Ἀθανασιάδης-Νόβας, Ναύπακτος 13-14-15 Ὀκτωβρίου 1995, Ἑταιρεία Ναυπακτικῶν Μελετῶν], σσ. 177-212.

101. Γ. Ἀθάνας, *Βαθιὲς ρίξες*, Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἑστίας», Ἀθήνα, σσ. 161-172.

ἀπάντησε δειλά ὁ Θάνος. —Πολύ καλά, κύριε! Καί χωρίς ἄλλη κουβέντα τοῦ ἔβαλε τὸ πέντε. Ἔτσι ἀρθθηκε τὸ δίπλωμα!». Ἐδῶ προφανῶς ἀνιχνεύονται προσωπικὲς ἀναμνήσεις τοῦ Ἀθάνᾳ ἀπὸ τὰ φοιτητικὰ του χρόνια, ὅταν ἔβλεπε τοὺς μεγαλύτερους ἀπὸ αὐτὸν ἐπὶ πτυχίῳ φοιτητὲς νὰ παίρνουν χαριστικὰ τὸ δίπλωμά τους ὡς ἐπίστρατοι. Καί συνεχίζει παρακάτω, περιγράφοντας τὴ χαρὰ τῆς μάνας τοῦ Θάνου ποὺ τελικὰ ὑποδέχθηκε στὸ χωριὸ τὸν γιό της, πτυχιούχο πλέον τῆς Νομικῆς: —Τὸ πῆρες, παιδί μου; Τὸ πῆρες, ἀλήθεια; ρωτοῦσε καὶ πάλι ρωτοῦσε ἡ μητέρα του, χυλιοβασανισμένη ἀπ' αὐτὴ τὴν ἱστορία. Εἶχε ξοδέσει τὰ μαλλοκέφαλά της ἐξί χρόνια τώρα καὶ τοῦ κάκου περίμενε νὰ κουβαλήσῃ μιὰ φορὰ κι ὁ γιὸς της ἓνα δίπλωμα σπῖτι. Καλὰ-καλὰ δὲν ἤξερε τί λογῆς πράμα ἦταν αὐτὸ τὸ δίπλωμα ποὺ τῆς κόστισε τόσες χιλιάδες, ἀπὸ τὰ ὑστερήματά της βγαλμένες (...) —Τὸ πῆρες, παιδάκι μου, τὸ πῆρες; —Τὸ πῆρα, μητέρα! —Ποῦ εἶναι το, παιδάκι μου, νὰ τὸ ἰδῶ! —Δὲν μοῦ τό 'χαν ἐτοιμάσει ἀκόμα. Ἀφησα τὰ λεφτὰ στὸ Πανεπιστήμιο καὶ θὰ μοῦ τὸ στείλουν... —Τότε πῶς τὸ πῆρες ἀφοῦ δὲν τὸ πῆρες;... —Δηλαδή νά, τὸ χαρτί λείπει μονάχα. Οἱ καθηγητὲς ὑπόγραψαν, πῶς νὰ σοῦ ξηγήσω. Τέλειωσε! Τέλειωσε πιά!... “τὸ μαρτύριο” πῆγε νὰ πῇ. Μὰ δὲν τὸ συμπλήρωσε. —Μὰ ἐγὼ τὸ 'θελα νὰ τὸ 'χης μαζί σου, νὰ τὸ βγάλω στὸ μπαλκόνι νὰ τὸ ἰδοῦν οἱ ὀχτροί μας καὶ νὰ σκάσουν, ποῦ δὲν τὸ πιστεύουν ἀκόμα! (...) Κάποτε, μὲ πολλὴν ἀργοπορία —γιατὶ ἐκεῖνον τὸν καιρὸ εἶχαν ἐκδοθεῖ πολλὲς χιλιάδες διπλώματα—, ἔφτασε, τυλιγμένο ρολό, τὸ δίπλωμά του ἀπ' τὴν Ἀθήνα. Τὸ ζετύλιξε μπροστὰ σ' ὅλους στὸ καφενεῖο, τὸ 'δειξε σὲ καλοὺς καὶ σὲ κακοὺς, σὲ φίλους καὶ σ' ὀχτρούς. Νάτο! Τὸ καμάρωσε πολὺ κ' ἡ μανούλα του».

Τὸ γεγονός, ὥστόσο ὅτι ὁ Θάνος πῆρε τὸ πτυχίο του δὲν σήμαινε ὅτι θὰ εὗρισκε εὐκολὰ καὶ δουλειά. Γι' αὐτὸ ἡ γριά μάνα του, καθὼς περνοῦσε ὁ καιρὸς καὶ βλέποντας ὅτι τὸ πολυπόθητο δίπλωμα δὲν εἶχε πρακτικὸ ἀντίκρουσμα, συνεχῶς τοῦ γκρινίαζε πῶς ἔχασε τὸν χρόνον του καὶ τῆς σπατάλησε τὰ χρήματα γιὰ νὰ σπουδάσει. Προσπάθησε καὶ νὰ τὸν παντρέψῃ, ἀλλὰ καμὶὰ δὲν τὸν ἤθελε χωρὶς δουλειά. Ἔτσι «ἐνίωσε καταφατικὰ τὸ ἀπίστευτο ναυάγιο τοῦ παιδιοῦ της, τὴν ἀποτυχία τοῦ μεγάλου σκοποῦ τῆς ζωῆς της· τοῦ σπιτιοῦ της τὴ συμφορά. Καὶ νά 'ταν καχός! Καὶ νά 'ταν μπεκρής! Καὶ νά 'ταν χαρτοπαίχτης! Καὶ νά 'ταν γυναικιά! Τίποτε ἀπ' αὐτὰ δὲν εἶχε. Καλὸς καὶ μαζωμένος ἦταν. Κ' ἐξυπνος ἦταν. Μὴ δὰ νὰ πῆς εἶχε τεμπελιά; Διάβαζε κ' ἔγραφε ὅλην ὥρα. Ἀμοιρος, θὰ 'ταν φαίνεται, κατατρεγμένος ἀπ' τὸ ριζικὸ του». Καὶ ἔτσι αἰσθάνθηκε μεγάλη ἀνακούφιση, ὅταν κλήθηκε ὡς ἐφεδρὸς ἀνθυπολοχαγὸς νὰ ξαναφορέσει τὸ χακὶ —γιὰ νὰ πολεμήσῃ πιθανῶς στὴ Μικρὰ Ἀσία: «Ἐνίωσε νὰ ξεκολλάῃ ὀρμητικὰ ἀπ' τὴ πηχτὴ μούτελα ποὺ εἶχε προσαράξει, καὶ νὰ ξανοίγεται σὲ μία μεγάλῳ-πρεπη, ἀφροκυματοῦσα θάλασσα. Ὅχι, δὲν ἦταν ἓνας τυχαῖος, ἓνας παρακατιανὸς στὴν κοινωνία! Ἦταν κ' εἶναι ἓνας ἐπιστήμονας· ἓνα στέλεχος ἐξέχωρο ἀπ' τὴ μάζα. Ἡ Πατρίδα τὸν προσκαλεῖ μὲ τ' ὄνομά του νὰ τὴν ὑπηρετήσῃ στὴ δύσκολη περίστασι. Θὰ τὸ κάμῃ μ' ὅλην του τὴν καρδιά. Ἐπειτα ἡ Πατρίδα θὰ γίνῃ με-

γάλη κι αὐτὸς θὰ βρῇ τὸν προορισμό του. Αὐτὸ ἦταν! Νά γιατί πίστευε πὼς ἡ ζωὴ του δὲν ἦταν χωρὶς σκοπὸ· πὼς ἡ ἀποστολὴ του δὲν ἦταν νὰ λιμοκτονήσῃ στὸ μικρὸ, στενὸ μέρος ποὺ γεννήθηκε... —Τώρα κλαῖς; εἶπε στὴ μητέρα του ἐπιτιμητικὰ. Τώρα ποὺ θὰ ξεπληρωθοῦν ὅλα μου τὰ ὄνειρα κι ὅλοι σου οἱ πόθοι;... Μεγάλον δὲ θέλεις νὰ μεῖ ἰδῆς;... Ἀσφαλισμένα γερατειὰ δὲ ζήτησες;... Ὅλα θὰν τὰ ᾄχης!... Ἡ Πατρίδα θὰ μεγαλώσῃ!... Πρὸς τὸ παρὸν θὰ σοῦ στέλνω τὸ μνην-ἀτικό... Σώπα! (...) Μῆνες πολλοὺς τῆς ἔστειλε ταχτικά τὸ μεγαλύτερο μέρος ἀπ' τὸ μισθὸ του. Κ' ἓνα δειλινὸ τῆς ἔστειλαν ἄλλοι τῇ μεγάλῃ εἰδήσῃ. Ὁ γιὸς τῆς εἶχε πραγματικὰ ὑψωθῇ ὀλόκληρος ὡς τὸ λαμπρὸ του ἀστέρι: Ἐδῶσε τῇ ζωῇ του γιὰ τὴν Πατρίδα!». Στὸν τοῖχο τοῦ σπιτιοῦ του, δίπλα στὸ δίπλωμα τῆς Νομικῆς, κρεμάστηκε τὸ παράσημο τῆς ἀνδραγαθίας: ὅπως καὶ ἡ πρώτη, ἔτσι καὶ ἡ δεύτερη ὅμως διάκριση, ἡ μεταθανάτια, ἦταν γιὰ τὸν Θάνο χωρὶς ἀντίκρισμα. Χωρὶς ἀντίκρισμα ἦταν καὶ γιὰ τὴ δυστυχισμένη μάνα του: «Ὁ Πολεμικὸς Σταυρὸς ἦρε μέσα σ' ἓνα κουτὶ ποὺ ἔμοιαζε σὰ μικρὸ φέρετρο. Τὸν κρέμασε πονεμένα ἡ μητέρα στὴ σάλα πλάι στὸ δίπλωμα, κάτω ἀπ' τὴ μεγεθεμένη φωτογραφία του μετὰ τὴ στρατιωτικὴ στολὴ!... Κάθε μέρα τοῦ πηγαίνει τριαντάφυλλα ἀπ' τὶς τριανταφυλλιὲς ποὺ εἶχε φυτέψει ὁ ἴδιος. Καὶ κάθε μῆνα, ὅταν παίρνει τὴ σύνταξή της, πᾶει ἐκεῖ μπρὸς στὸν ἱερὸ μικρὸ βωμὸ μετ' ἅγια κειμήλια τοῦ μοναχογιοῦ της, πᾶει καὶ τοῦ λέει κλαψαριστά: —Τίποτα δὲ μοῦ λείπει, παιδάκι μου, ὅπως μοῦ τό ᾄαζες!... Ὅλα τὰ ᾄω! Μονάχα ἐσὺ μοῦ λείπεις τῆς ἀμοιρῆς!... Μοῦ λείπεις!... Μοῦ λείπεις!...».

Ὁ νεώτερος, κατὰ ἓνα χρόνο, ἀδελφὸς τοῦ Γ. Ἀθάνᾳ, ὁ **Θεμιστοκλῆς Ἀθανασιάδης-Νόβας** (1894-1961), γνωστὸς θεατρικὸς κριτικὸς καὶ δοκιμιογράφος, φοίτησε καὶ αὐτὸς στὴ Νομικὴ. Ὁλοκλήρωσε τὶς σπουδὲς του στὶς 8 Ἰουνίου 1916, ἀφοῦ πέρασε ἐπιτυχῶς τὶς πτυχιακὲς του ἐξετάσεις, μετὰ βαθμὸν Καλῶς. Τὸ ἴδιο ἔτος ἐγγράφηκε στὴ Νομικὴ ὁ **Τέλλος Ἀγρας** (Εὐάγγελος Ἰωάννου, 1899-1944), στὴν ὁποία φοίτησε κατὰ τὸ διάστημα 1916-1923¹⁰². Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι στὰ μέσα περίπου τῆς φοίτησής του, στὶς 21 Ἀπριλίου 1919, βραβεύθηκε γιὰ συγγραφὴ δοκιμίου στὸν Σεβαστοπούλειο διαγωνισμὸ τοῦ Πανεπιστημίου. Συγκεκριμένα, ἀπὸ τὴν Ἐκθεσὴ τῆς κριτικῆς ἐπιτροπῆς, ἀποτελούμενης ἀπὸ τοὺς καθηγητὲς Γεώργιο Χατζηδάκι, Μαργαρίτῃ Εὐαγγελίδῃ καὶ Ἀνδρέᾳ Σκιαῶς Εἰσηγητῇ, πληροφοροῦμαστε ὅτι τὸ δοκίμιο τοῦ Τέλλου Ἀγρας, μετὰ καθορισμένο θέμα «Τίς ἡ ἀξία τοῦ χρόνου ἐν τῷ βίῳ;», ὑπερεῖχε ἑναντι τῶν ὑπολοίπων ἐπτὰ «διὰπρέπον κατὰ τὴν ὀρθοφροσύνην, τὴν εὐρύτητα τῆς ἀντιλήψεως τοῦ ζητήματος καὶ τὴν ἀληθῶς ἔκτακτον πολυμαθεῖαν τοῦ γράψαντος. Ἐνεκα ὅμως τῆς τοιαύτης πολυμαθείας ἀνατρέχων οὗτος ἐξ ἀρχῆς εἰς γενικὰς ἐκ βιβλίων ἠντλημένας φιλοσοφικὰς θεωρίας ἐλέγχεται ἀτελῶς εἰσέτι κατέχων αὐτάς, καὶ

102. Βλ. σχετικὰ Κώστα Στεργιόπουλου, *Ἡ ποίηση καὶ τὸ πνεῦμα μιᾶς ἐποχῆς. Ὁ Τέλλος Ἀγρας καὶ τὸ πνεῦμα τῆς Παρακμῆς*, Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἐστίας», Ἀθήνα 1962, σ. 36.

ὥς ἐκ τούτου περιπίπτει ἐνίοτε εἰς ἱκανὴν σύγχυσιν καὶ μεταχειρίζεται ἀτόπους ἐκφράσεις καὶ ἀκυρολεξίας (...) Κατὰ τὸ πλεῖστον ὅμως ἐκφράζεται ὀρθῶς καὶ ἐν γένει φαίνεται καλῶς κατέχων τὴν πάτριον γλῶσσαν καὶ διαυγῆς τὴν διάνοιαν, ὥστε ἐὰν ἐξακολούθησῃ ἐπιμελῶς μελετῶν καὶ τελειότερον μορφούμενος κατὰ τὴν διάνοιαν καὶ τὸ ἦθος, ἀποφύγῃ δὲ καὶ τὸν μάλιστα ἀπειλοῦντα τοὺς νέους κίνδυνον τῆς οἰήσεως, οὐδαμῶς ἀμφιβάλλομεν ὅτι δύναται νὰ ἀναδειχθῇ καὶ ὥς ἐπιστῆμων κράτιστος καὶ ὥς συγγραφεὺς εὐδόκιμος»¹⁰³. Ὁ ἴδιος θυμόταν ἀργότερα τὰ φοιτητικὰ του χρόνια καὶ τοὺς καθηγητὰς του: «Ἐκαμα φοιτητῆς τῆς Νομικῆς μέσα στὴν ἀπέραντην αἴθουσα τῆς ὁδοῦ Σίνα —γεμάτων νιῶτα, αἰσι-οδοξία, καὶ πολὺ-πολὺ θόρυβο. Πόση ζωηρότητα, ἀλήθεια! ἀπέναντι στὴ δέιλια καὶ στὴ θρησκευτικὴ τῶν ἰσογείων τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς! Μὰ καὶ πόση μεγαλοπρέπεια στὸ μοναδικό, δώρο ἐσπερινό μας μάθημα —Ἱστορία καὶ Εἰσηγήσεις τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου—, μὲ κατάφωτον, ἐκτυφλωτικὰ κατάφωτον, τὸν ἀπέραντο ὥρο, μ' ἕναν καθηγητὴ [ἐννοεῖ τὸν Δημήτριο Παππούλια] κομμένον σὲ μοντέλο Εὐρωπαϊκό, μὲ χρυσὰ ματογυῶλια, μὲ βαθειὰν ἀρμονικὴ φωνή, μὲ τὴν κατατομὴν κάπως ρωμαϊκὴ —τέλος καὶ μὲ τὴν κρυφοπερήφανη πρώτη μας μύηση στὴν ποίηση τῆς ξηρότητος καὶ τῆς ἀκριβείας, στὰ λατινικά, στὰ ὀνόματα τῶν ρωμαϊκῶν νόμων, στὰ νομικὰ ἀποφθέγματα, στὶς χρονολογίες! Ἀληθινά, ἤμαστε ὅλοι ἀπὸ μέσα μας εὐτυχησμένοι, γιὰ τὸν καθηγητὴ μας, ποὺ πηγαίνοντες στὴν εὐρύχωρη ἔδρα του —ποῦ τέτοιες ἔδρες οἱ ἄλλες σχολές, ποῦ τέτοιοι καθηγηταί—, παίζοντας στὸ χέρι του μιὰν ὀλόχρυση ἀλυσίδα, μιλώντας σὰν ἀπὸ βιβλίο, καὶ ποὺ εἶχε κάτι ἀπὸ τὴ μακρυνή, τὴν ἀπρόσωπη τρυφερότητα ἑνὸς ὑπερανθρώπου... Ἀντίθεση ζωηρὴ ἦρθε σὲ λίγο ὁ καθηγητῆς τῆς Δημόσιας Οἰκονομίας, ὁ Ἀνδρεάδης ὁ ἀλησμόνητος. Πόσων χρόνων; Θαρρῶ πῶς, ἀπὸ μέσα μας, τὸ ρωτιόμαστε ὅλοι. Τὸ βέβαιο εἶναι πῶς δὲν ἀπέτρεχε πολὺ ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους μας... Τίποτε παρόμοιο ἐπάνω του μὲ τὸν ρωμαϊστὴ, τὸν Παππούλια. Νέος Εὐρωπαῖος. Γοργός. Καταπληκτικός. Συντριπτικός. Ἡ ἐπίδρασί του, στὶς ψυχές μας, ξεπερνοῦσε τὸ μέτρο. Ἀντὶ νὰ μᾶς ἐμπνέη, μᾶς ἐβασάνιζε. Ἀναγνωρίζαμε τ' ἀναμφισβήτητα προσόντα του —ὅμως τ' ἀναγνωρίζαμε μὲ πείσμα καὶ μὲ ζηλοτυπία, περισσότερο γυναικεῖα, φθονοῦσαμε τὸ μεταξωτὸ του σταχτὶ πουκάμισο, ὅσο καὶ τὴ χτυπητὴ του πολυγωνοσία, ποὺ ἦταν ὅμως τορνεμένη ἐπαγωγὰ καὶ μὲ φιλολογικὸ τρόπο· τὴν πέτσιν σάκκα του καὶ τὰ βαρεῖα καλοκομμένα του φορέματα, ὅσο καὶ τὴ θαυμάσια κορμοστασιά του (...) Κ' οἱ δύο καθηγηταὶ ἔρχονταν, φυσικά, κοντύτερά μας, μὲ τὰ Φροντιστήρια. Ἐγίνονταν τότε ἄνθρωποι κάπως κοινοὶ μ' ἐμᾶς (ὁ Γουναράκης κατέβαινε ἀπὸ τὴν ἔδρα, καὶ βηματίζει ἀνάμεσα στὰ θρανία). Ἀπ' αὐτὰ τὰ Φροντιστήρια, ὁ Παππούλιας

103. Ἐθνικὸν καὶ Καποδιστριακὸν Πανεπιστήμιον, *Ἐκθεσις περὶ τῆς κρίσεως τοῦ Σεβαστοπολείου Διαγωνισμοῦ τοῦ ἔτους 1919*, ἀναγνωσθεῖσα ὑπὸ τοῦ Καθηγητοῦ Α. Σκιαῖ ἐν τῇ μεγάλῃ αἰθούσῃ τοῦ Πανεπιστημίου τῇ 21 Ἀπριλίου 1919, Ἀθήνησι 1919, σσ. 14-15.

κάπως έχανε... Οί φυσικές του —ή οί επίκτητες, δὲν ξέρω— διαστάσεις ξεπερνοῦσαν παρόμοια στενόχωρα καὶ πεζὰ πλαίσια. Δὲν ἄλλαζε, βέβαια, ὅπως διόλου· δὲν κατέβαινε πάρα πολύ... Ἄλλ' ὁ Ἀνδρέαδης δὲν εἶχε τέτοιο φόβο, οὔτε ὅταν ἀκόμη —τί θαῦμα!— εἶχε τὴν ὁρεξὴ ν' ἀστείευθῇ. Ἀπὸ τὸ Φροντιστήριο τὸ δικό του, χωρὶς ἐκεῖνος νὰ χάνη, ἐβγαίναμε ἐμεῖς κερδισμένοι. Μέσα στὴν ψυχὴ μας ἐγλύκαινε κάπως ὁ ἐφιάλτης... Καὶ πῶς μᾶς φαινόταν κάποτε παράξενο νὰ τὸν ἀκοῦμε νὰ μιλῇ στὴ γλῶσσα μας, καὶ μάλιστα μιὰ γλῶσσα σπιτική (...). Στάθηκε τὸ φοιτητικὸ ἱδανικό μας. Καὶ δὲν πιστεύω ἔκτοτε νὰ τὸν ἔφτασε κανεὶς μας —λόκληρον»¹⁰⁴.

Στὴ Νομικὴ Σχολὴ φοίτησαν καὶ δυὸ γυναῖκες ποὺ κατέλαβαν ξεχωριστὴ θέση στὰ γράμματά μας. Ἡ πρώτη, ἡ **Μαρία Πολυδούρη** (1902-1930) ξεκίνησε μὲ ἐνθουσιασμό τὶς σπουδὲς τῆς τὸ 1921, ἀλλὰ τὶς ἐγκατέλειψε τὸ 1925. Ἀξίζει νὰ δοῦμε μὲ ποῖο τρόπο, στὶς αὐτοβιογραφικὲς σελίδες τῆς, θυμᾶται τὶς πρώτες καὶ πιὸ εὐχάριστες στιγμὲς τῆς φοίτησής τῆς. Ἐγγραφε στὶς 20 Φεβρουαρίου: «Νᾶμαι καὶ στὸ Πανεπιστήμιο στὴν αἴθουσα τῆς Νομικῆς. Μὲ μιὰ ζωερὴ συγκίνηση ἀνέβαινα ἕνα ἕνα τὰ ἱερὰ σκαλιά του. Δὲν εἶχα πλέον τὴν καταραμένη δειλία, μιὰ ὑπερηφάνεια ὅγκωνε τὴν ψυχὴ μου κι' ἀνύψωνε τὸ πνεῦμα μου. Τὴν ὑποδοχὴ ποὺ μοῦ ἔκαναν οἱ συμφοιτηταὶ μου θὰ τὴν θυμοῦμαι πάντα. Χειροκροτήματα συνεχῇ (εἶναι ἡ συνήθειά των στὴν κάθε καινούργια ἐμφάνιση). Κάποιοι μὲ ρώτησε κρυφὰ ἂν εἶμαι χήρα καὶ φοροῦσα μαῦρα βαριά. Ἐγέλασα. Ἀλήθεια ἦταν! Ἄν μάντεψε τὴν ψυχὴ μου, καλὰ τὴν ὀνόμασε χήρα...»¹⁰⁵. Καὶ μετὰ δυὸ μέρες προσέθετε: «Ὅ, τι μοῦ δίνει μιὰ εὐχαρίστηση πραγματικὴ εἶναι τὸ Πανεπιστήμιο καὶ μόνον αὐτό! Ξαναζῶ τὰ μαθητικά μου χρόνια ποὺ τὰ πρόσφατα οἰκογενειακά μου δυστυχήματα, οἱ λύπες... μ' ἔκαναν νὰ τὰ θεωρῶ τόσο μακρυσμένα. Λίγες μορφὲς παιδικὲς γελαστὲς ἀπὸ τοὺς συμφοιτητάς μας μ' ἔχουν κινήσει τὴν συμπάθεια. Σ' ὀρισμένες στιγμὲς ἐνθουσιασμένη μαζί τους, δὲ θὰ ἔβρισκα καθόλου παράξενο νὰ τοὺς φιλήσω μὲ τὴν διάθεση ποὺ θὰ φιλοῦσα τὸν ἀδελφούλη μου. Παρακολουθῶ μ' ἀνοιγμένη ὅλη τὴν ψυχὴ μου τὴ διδασκαλία τῶν καθηγητῶν μου. Ξεύρω ἀπέξω ἀκόμη καὶ τὴν κάθε γκριμάτσα τους καὶ τὴν κάθε χειρονομία τους. Αὐτὸς ὁ Ρωμαϊστὴς εἶναι ἀπολαυστικότατος»¹⁰⁶. Ἐννοοῦσε προφανῶς καὶ ἐκεῖνη —ὅπως καὶ προηγουμένως ὁ Τέλλος Ἀγρας— τὸν Δημήτριο Παππούλια, τὸν καθηγητὴ τοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου, ποὺ δίδασκε κατ' ἀνάθεση στοὺς πρωτοετείς Ἱστορία καὶ Εἰσηγήσεις τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου¹⁰⁷. Καὶ στὶς 2 Ἀπριλίου, ἐπessήμαινε τὴν

104. Τέλλος Ἀγρας, «Γιὰ τὰ ἑκατὸ χρόνια τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν», *Νέα Ἑστία*, τρέμ. 22 (1937), σσ. 1849-1850.

105. Μαρία Πολυδούρη, «Ζωὴ μὲ παραφορά...». Ἀθηναϊκὸ ἡμερολόγιο 1921-1922, 1925, Ἐκδόσεις Γαβριηλίδης, Ἀθήνα 2005, σ. 18.

106. Ὁ.π., σ. 18-19.

107. Βλ. σχετικὰ Ἐπετηρὶς τοῦ Πανεπιστημιακοῦ ἔτους 1921-1922, σ. 36.

εὐεργετική επίδραση πού είχε ἡ μελετὴ στὴν ταραγμένη τῆς ψυχῇ πού ἔρρεπε συνεχῶς πρὸς τὴ θλίψη καὶ τὴ μελαγχολία: «Κατόρθωσα νὰ πάρω ἄδεια γιὰ νὰ μελετήσω» μετὰ ἓνα μῆνα θὰ δώσω ἐξετάσεις. Πόσο εὐχάριστα περνῶ τὶς ὥρες κοντὰ στὰ βιβλία μου. Τίποτε δὲν θὰ μπορούσε σ' αὐτὴν τὴν ἐποχὴ νὰ μὲ παρηγορήσει ὅπως αὐτά. Κλείνουν μιὰ δύναμη ἀπεριόριστη μέσα τους πού τὴ νοιώθω ἀκόμα πιὸ μεγάλη. Ζητῶ σιμά τους νὰ ξεχάσω τὸ πᾶν ἢ ἂν ὄχι αὐτὸ —εἶναι τόσο μεγάλο!— νὰ παρηγορηθῶ, νὰ γελάσω στὴ ζωὴ μου πού ἀνθίζει μπρὸς μου»¹⁰⁸. Παρόλο τὸ διάβασμα ὅμως, ὅσο πλησίαζαν οἱ ἐξετάσεις μεγάλωνε τὸ ἄγχος τῆς. «Ἔτσι, στὶς 30 Ἀπριλίου, ἔγραφε: «Ὁ Ἀπρίλης πεθαίνει, μὰ μέσα μου δὲν ἔννοεῖ νὰ πεθάνει τίποτα! Ὑστερα ἀπὸ τρεῖς ἡμέρες ἔχω ἐξετάσεις καὶ τὸ χτυποκάρδι παλίζει τὸ μέρος του!»¹⁰⁹. Καὶ πράγματι, μετὰ λίγες μέρες, στὶς 5 Μαΐου, τὰ διαβάσματά τῆς ἀπέδωσαν καρπούς, ἀφοῦ πέρασε μὲ ἐπιτυχία τὸ μάθημα τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαίου καὶ ὁ καθηγητὴς Νικόλαος Σαρίπολος τὴν ἐπιβράβευσε: «Ἀπηλλάγην καὶ ἀπὸ τὶς ἐξετάσεις· ἓνα φορτίο ὀλόκληρο νομίζω ὅτι ἐσηκώθη ἀπὸ τὸ σῶμα μου. Μιὰ ἀνακούφισις, μιὰ εὐλικρινὴς εὐχαρίστησις βασιλεύει μέσα μου μολονότι ἐπέτυχα παρὰ κοινὰ στὶς ἐξετάσεις αὐτές. Ἐνα ἄρκετὰ καλὰ παιδί μου» τοῦ καθηγητοῦ τοῦ Συνταγματικοῦ βοῦίζει στὰ αὐτιά μου.»¹¹⁰.

Ἡ ἄλλη ποιήτρια μας¹¹¹ εἶναι ἰδιαίτερη περίπτωση, γιὰτὶ ὄχι μόνον ὁ πατέρας τῆς ἀλλὰ καὶ ὁ μετέπειτα σύζυγός τῆς ὑπῆρξαν καθηγητὲς τῆς Νομικῆς. Πρόκειται γιὰ τὴν **Ἰωάννα Τσάτσου** (1909-2000), κόρη τοῦ Στυλιανοῦ Σεφεριάδη καὶ σύζυγο τοῦ Κωνσταντίνου Τσάτσου. Εἶχε ἐγγραφεῖ στὴ Σχολὴ κατὰ τὸ ἀκαδημαϊκὸ ἔτος 1923-1924, καὶ θυμόταν ὅτι ὡς πρωτοετῆς βοηθοῦσε τὸν πατέρα τῆς, δακτυλογραφώντας τὶς σημειώσεις του γιὰ τὴ διδασκαλία τοῦ Διεθνoῦς Δικαίου¹¹². Διαφωτιστικὲς εἶναι οἱ ἀκόλουθες ἐξομολογήσεις τῆς, ἀναφορικά μὲ τὶς σπουδὲς τῆς καὶ τὴ ζωὴ τῆς στὸ Πανεπιστήμιο, ἀλλὰ καὶ μὲ τὶς σχέσεις τῆς μὲ τὸν πατέρα τῆς: «1924 - 25 - 26 - 27, νομικὰ λοιπὸν, γιὰ τὸν Ἄγγελο καὶ γιὰ μένα. Τὸ οἰκογενειακὸ κλίμα, ἡ πατρικὴ βούλησις. Πέρασα καὶ ἐγὼ [ὅπως καὶ ὁ ἀδελφός τῆς Ἄγγελος] μὲ ἐπιτυχία τὶς ἐξετάσεις μου τοῦ πρώτου χρόνου. Αὐτὸ εὐχαρίστησε τὸν πατέρα. Ἄρχισε νὰ μὲ σέβεται. Μὲ ἄφηνε πιὸ ἐλεύθερη, χωρὶς μικροανακρίσεις (...) Ὅμως φιλοδοξοῦσα νὰ ἐκτελῶ ὅλες μου τὶς φοιτητικὲς ὑποχρεώσεις. Ἔτσι, μὲ μεγάλη ἱκανοποίησις πραγματοποιήσα τὴν πρώτη μου ἀνταρσία. Ὁ Πάγκαλος, τότε δικτάτορας, εἶχε ἐπιβάλει σὲ διὸ κλέφτες ἀνδρομικά τὴν ποινὴ τοῦ θανάτου. Ἐμεῖς οἱ νεοφώτιστοι τοῦ δικαίου, μὲτὶς εἴχαμε διδαχθεῖ τὸ «Nulla poena sine lege», θεωρήσαμε πρῶτο καθῆκον μας νὰ διαμαρ-

108. Μαρία Πολυδούρη, «Ζωὴ μὲ παραφορά...». Ἀθηναϊκὸ ἡμερολόγιο, ὁ.π., σ. 22.

109. Ὁ.π., σ. 28.

110. Ὁ.π., σσ. 28-29.

111. Βλ. Ἰωάννας Τσάτσου, *Ποιήματα*, Ἰκαρος, Ἀθήνα 1977.

112. Ἰωάννας Τσάτσου, Ὁ ἀδελφός μου Γιώργος Σεφέρης, ὁ.π., σ. 233.

τυρηθοῦμε. Βγήκαμε στους δρόμους διαδηλωτές, ζητώντας την εφαρμογή του νόμου. Εκείνη την εποχή είμαστε ελάχιστες φοιτήτριες. Θυμᾶμαι ὅλο ἀγόρια γύρω μου. Ἀφοῦ ἐκτελέσαμε τὸ πολιτικό μας καθήκον, πήραμε πειναλέοι ἀπὸ ἓνα κουλούρι καὶ καθίσαμε στὸ πεζούλι περιμένοντας τὸ ἐπόμενο μάθημα. Εἶπα στὸν πλαϊνὸ μου ἀπογοητευμένη: «Ἡ ἐξουσία μᾶς περιφρονεῖ, οὔτε δοκίμασε νὰ μᾶς διαλύσει. Κι ἐκεῖνος αἰσιόδοξος: «Ἡ φωνή μας θὰ εἰσακουστεῖ. Μάταια ἐλπίδα. Οἱ καταδικασμένοι κρεμάστηκαν. Ἡ συμμετοχή μου στὴ διαδήλωση μ' ἔφερε πολὺ κοντὰ στὰ παιδιά. Ἡ τρομερὴ ιδιότητά μου, "κόρη καθηγητοῦ" καταργήθηκε. Ἀπόκτησα πολλοὺς φίλους ἀγόρια, καὶ εἰσάχιστες κοπέλες. Μοῦ πήγαινε τὸ ἀντρίκιο μυαλό. Δὲ χάνονταν σὲ μικροθέματα. Ἡ ζήλεια, ἡ δολιότητα τοῦ θηλυκοῦ μὲ ξάφνιαζε, μὲ ἐξευτέλιζε. "Ὅμως σὲ κανένα, οὔτε συμφοιτητή, οὔτε φίλο, μποροῦσα νὰ μιλήσω μπροστὰ στὸν πατέρα στὸν ἐνικὸ ἀριθμό. Τὸ θεωροῦσε ἐνδειξὴ ἀπαράδεκτης οἰκειότητας»¹¹³.

Σχετικὰ μὲ τὶς πτυχιακὲς ἐξετάσεις της καὶ τὴν προετοιμασία ποὺ ἔκανε γι' αὐτές, σημειώνει: «Στὶς ἀρχὲς τοῦ 1927¹¹⁴ πέρασε ὁ Ἀγγελος τὶς πτυχιακὲς ἐξετάσεις του στὰ νομικά. Εἶχε ἐγγραφῇ ἀναδρομικά, σύμφωνα μὲ μιὰ εὐεργετική διάταξη. Ἔτσι δὲν ἔχασε διόλου καιρὸ. Τώρα ἔμεινα τελευταία ἐγώ (...) Τότε σκέφτηκα νὰ παρακολουθήσω νομικὸ φροντιστήριο. Ἡ παρουσία τρίτου μᾶς ἀποκόβει ἀπὸ τὸν καλπασμὸ τῆς φαντασίας. Ἀραγε θὰ τὸ θεωροῦσε μειωτικὸ ὁ καθηγητικὸς κύκλος; Μὲ δέος ρώτησα τὸν πατέρα: «Τοῦλάχιστον, τοῦ εἶπα, στὶς ἐπαναλήψεις νά'χω ἓναν ἑλεγχο. Ὁ πατέρας μὲ καλωσύνη συμφώνησε ἀμέσως. Τότε κατάλαβα πὼς θὰ τοῦ εἶχε μιλήσει ὁ Γιώργος [Σεφέρης]. Μὲ μεγάλη συστολὴ μπῆκα στὴν αἴθουσα τοῦ φροντιστηρίου. Πολὺ ἀδύνατη, μιὰ γραμμὴ τυλιγμένη στὰ μαῦρα. Ὁ φροντιστὴς καὶ τὰ παιδιὰ σηκώθηκαν ὀρθια. Ἀπόλυτη σιωπή. Κοκκίνισα, χαϊρέτησα στενόχωρα, καὶ κάθισα. Αὐτὸ ἦταν τὸ δύσκολο. Τὸν Ἀπρίλι τοῦ '27 πήρα κι' ἐγὼ τὸ πτυχίό μου»¹¹⁵. Ἀς σημειωθεῖ ὅτι ἡ Ἰωάννα Τσάτσου ἀποσιωπᾷ—προφανῶς ἀπὸ μετριοφροσύνη—τὸ γεγονός ὅτι ἀποφοίτησε μὲ πλῆρες Ἀριστα, ὕστερα ἀπὸ τὴν προετοιμασία ποὺ εἶχε κάνει. Συγκεκριμένα ἐξετάσθηκε, στὶς 16 Ἀπριλίου 1927, ἡμέρα Σάββατο, καὶ ὥρα 4 μ.μ., σὲ δώδεκα μαθήματα ἀπὸ δέκα καθηγητὲς (Κ. Πολυγένη, Α. Ἀνδρεάδη, Θ. Ἀγγελόπουλο, Θρ. Πετιμεζᾶ, Κ. Ράλλη, Μ. Λιβαδᾶ, Κ. Τριανταφυλλόπουλο, Κ. Βαρβαρέσο, Γ. Μπαλῆ, Γ. Μαριδάκη), ἐξαίρεθέντος φυσικὰ τοῦ πατέρα της. Ὅλοι τοὺς τὴν βαθμολόγησαν μὲ 10. Καὶ ὅταν ἀρκετὰ χρόνια ἀργότερα ὁ πατέρας της συνέγρα-

113. Ὁ.π., σσ. 239-240.

114. Πρόκειται γιὰ παραδρομή, γιατί στὴν πραγματικότητα ὁ Ἀγγελος Σεφεριάδης πέρασε τὶς πτυχιακὲς του ἐξετάσεις στὶς 25 Μαΐου 1927, ἓνα μῆνα μετὰ τὴν Ἰωάννα, μὲ βαθμὸ Λίαν Καλῶς (8 2/3).

115. Ἰωάννας Τσάτσου, Ὁ ἀδερφός μου Γιώργος Σεφέρης, ὁ.π., σσ. 256-257.

ψε τὸ θεατρικὸ τοῦ ἔργου *Ἡ θυσία τῆς Ἀρτας*, τῆς τὸ ἀφιέρωσε προτάσσοντάς τοῦ ἓνα σονέτο («Στὴν κορούλα μου»). Ἡ ἔμμετρη αὐτὴ ἀφιέρωση ἔχει ὡς ἑξῆς:

Πολλές, πολλές, μὰ ὅπως Ἐσὺ καμιά στὸν κόσμον ἄλλη,
καὶ στὴν μορφάδα τῆς καρδιάς, καὶ στὴν μορφιά τοῦ νοῦ,
στὴν ἄπλερη ἀφοσίωση γιὰ κάθε ἰδέα μεγάλη,
γιὰ κάθε δάκρυ μυστικὸ καὶ πόνο ταπεινοῦ.

Πολλές, πολλές, μὰ ὅπως Ἐσὺ καμιά στὰ μύρια κάλλη.
Στὴν Πείνα Ἐσὺ παρηγοριά καὶ μάννα τ' οὐρανοῦ,
ἡ νιότη σου ξενύχτημα σ' ἀρρώστων προσκεφάλι
καὶ βάλασμο τὸ χᾶδι σου στὴν πίκρα τοῦ ὄρφανοῦ.

Παιδί καὶ μάννα, ἀτέλειωτη θυσία, ἀγάπη, χάρη.
Συντρόφισσα, καρδιώνοντας τὰ λαγγυμένα θάρρη,
μὲ πάντα ἓνα χαμόγελο καὶ σκέψη φωτεινὴ.

Κορούλα μου, ἔτσι σ' ἔβλεπα, θεὰ καὶ Παναγιά,
σὺν τραγουδοῦσα, λειτουργὸς τῆς Ἀρτας τῇ θυσία,
Ἑλληνοπούλα ὡς τὴν ψυχὴ, κι' ὡς πέρα Χριστιανή¹¹⁶.

Κυρίως ὅμως εἶναι οἱ λογοτέχνες τῆς γενιᾶς τοῦ 1930 ποὺ φοιτοῦν στὴ Νομικὴ Σχολὴ καὶ ἀπαθανατίζουν μέσα στὰ πεζογραφικὰ ἔργα τοὺς τῇ ζωῇ στὸ Πανεπιστήμιο, ἐμπνεόμενοι ἀπὸ τὰ φοιτητικὰ χρόνια ποὺ πέρασαν στὸ κτήριο τῆς ὁδοῦ Σόλωνος. Συγκεκριμένα, στὶς 22 Μαΐου 1924, πέρασε ἐπιτυχῶς τὶς πτυχιακὲς τοῦ ἐξετάσεως, ἐνώπιον ἐνδεκαμελοῦς ἐπιτροπῆς, μὲ βαθμὸ Καλῶς, ὁ πεζογράφος Πέτρος Χάρης (Ἰωάννης Μαρμαριάδης, 1902-1998); μετέπειτα Ἀκαδημαϊκὸς καὶ διευθυντὴς τοῦ μακροβιότερου λογοτεχνικοῦ περιοδικοῦ μας, τῆς *Νέας Ἑστίας*. Ἀξιζεῖ νὰ ἀναφερθοῦν τὰ ὀνόματα τῶν ἐνδεκα καθηγητῶν ποὺ τὸν ἐξέτασαν γιὰ τὴ λήψη τοῦ πτυχίου του: Ἀνδρέας Ἀνδρεάδης, Κωνσταντῖνος Πολυγένης, Νικόλαος Σαρίπολος, Δημήτριος Παππούλιας, Τιμολέων Ἡλιόπουλος, Θρασύβουλος Πετιμεζᾶς, Κωνσταντῖνος Ράλλης, Μιχαὴλ Λιβαδάς, Στυλιανὸς Σεφεριάδης, Θεόδωρος Ἀγγελόπουλος καὶ Κυριάκος Βαρβαρέσσος. Δεκατρία χρόνια ἀργότερα, ὅταν τὸ Πανεπιστήμιο γιόρταζε τὴν ἑκατονταετηρίδα του, ὁ Πέτρος Χάρης ἀποφάσισε νὰ ἀφιερῶσει ἓνα τεῦχος τῆς *Νέας Ἑστίας* (τῆς 1ης Δεκεμβρίου 1937) στὴν ἱστορία τοῦ Ἰδρύματος. Ἐκεῖ τόνιζε μεταξὺ ἄλλων: «Ἦταν καὶ εἶναι τὸ Ἐθνικὸ καὶ Καποδιστριακὸ Πανεπιστήμιο μία ἀπὸ τὶς κατωικίες τῆς ἐθνικῆς ψυχῆς. Προγονόπληκτοι καὶ προοδευτικοί, παλαιότεροι καὶ

116. Σ. Σεφεριάδης, *Ἡ θυσία τῆς Ἀρτας*, Δράμα σὲ δύο πράξεις, Ἰκαρος 1956, σ. 5.

νεώτεροι, θεωρητικοί και πρακτικοί, όλοι αίστάνθησαν βαθύτατα τόν προορισμό του Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, τὸ εἶδαν σὰν ἓνα Ἑλληνικὸ Πανδιδακτήριον ἀλλὰ καὶ σὰν ἓνα Ἐθνικὸ Κέντρο, καὶ χωρὶς νὰ ξεχνοῦν ὅτι εἶναι ἐπιστήμονες, ἔμεναν Ἑλληνες, ἄλλοτε φανατικώτεροι, ἄλλοτε ἡρεμώτεροι στὶς ἐθνικιστικὲς ἐκδηλώσεις τους, καὶ κάποτε τολμηροὶ καινοτόμοι, ἀλλὰ πάντα Ἑλληνες. Ἦταν χαραγμένος στὴ συνείδηση ὅλων ὁ προορισμὸς τοῦ Πανεπιστημίου σὰν κάτι ποὺ δὲν πρέπει καὶ δὲν μπορεῖ νὰ συζητηθῇ, σὰν ἓνα πεπερωμένο, καὶ κανεὶς δὲ σκέφτηκε νὰ τὸν ἀλλάξῃ στὴ βάση του. Καὶ ὅταν ἔφτανε στὸ κέντρο τῶν γεγονότων, καὶ ὅταν γινόταν στίβος τῶν πῦθ ἀποφασιστικῶν διαμαχῶν, ἀλλὰ καὶ ὅταν στεκόταν κάπως παράμερα καὶ λίγο μακριὰ ἀπὸ τὸ λαϊκὸ παλμό, ἔμενε μὲ ἀναλλοίωτο τὸ χαρακτήρα του, μὲ στέρεα τὰ θεμέλιά του, μὲ ἐθνικὸ καὶ πατριωτικὸ τὸ κήρυμά του»¹¹⁷. Καὶ πρέπει νὰ θυμίσουμε ὅτι πολλὰ χρόνια ἀργότερα, στὶς 28 Μαρτίου 1994, ὁ Πέτρος Χάρης ἐπέστρεψε στοὺς κόλπους τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ὡς ἐπίτιμος πλὺν διδάκτωρ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς.

Ἐκεῖνος ὅμως ποὺ μυθοπλαστικὰ ἀποτυπώνει ἀτόφια στοιχεῖα τῆς φοιτητικῆς ζωῆς μέσα σὲ πολλὲς σελίδες ἑνὸς μυθιστορηματός του εἶναι ὁ Γιώργος Θεοτοκάς (1905-1966)¹¹⁸, ὁ κορυφαῖος πεζογράφος καὶ θεωρητικὸς τῆς γενιᾶς τοῦ 1930. Συγκεκριμένα, σὲ ὁρισμένα ἀπὸ τὰ κεφάλαια τοῦ μυθιστορηματός του Ἀργώ (1936), περιγράφει μὲ γλαφυρότητα καὶ ζωντάνια τὴ ζωὴ μέσα στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν. Στὸ ἔργο αὐτό, πλάθοντας τὶς φανταστικὲς ἱστορίες τοῦ Θεοφίλου Νοταρά, τὸν ὁποῖο τὸν παρουσιάζει ὡς ἓναν διαπρεπῆ καθηγητὴ τῆς Νομικῆς Σχολῆς, καὶ τοῦ γιου του Ἀλέξη, φοιτητὴ στὴν ἴδια Σχολή, ἀπεικονίζει μὲ πιστότητα τὸ κλίμα καὶ τὶς ζυμώσεις ποὺ χαρακτήριζαν τὸ Πανεπιστήμιο, κατὰ τὴ δεκαετία τοῦ 1920. Καὶ αὐτὸ τὸ καταφέρει ὁ συγγραφέας χάρις στὸ λογοτεχνικὸ του τάλαντο, ἀλλὰ καὶ στὴ φοίτησή του στὴ συγκεκριμένη Σχολή, κατὰ τὴν ἐξιστορούμενη περίοδο. Θυμίζουμε ὅτι ὁ Θεοτοκάς ἐγγράφηκε στὴ Νομικὴ τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1922 καὶ ὀλοκλήρωσε τὶς σπουδές του, στὶς 22 Νοεμβρίου 1926, ὅταν ἐξετάσθηκε ἐπιτυχῶς γιὰ τὴ λήψη τοῦ πτυχίου του ἀπὸ ἑνδεκα καθηγητὲς (τοὺς Πολυγένη, Ἀνδρεάδη, Ἀγγελόπουλο, Παππούλια, Πετιμεζᾶ, Λιβαδᾶ, Τριανταφυλλόπουλο, Σεφεριάδη, Βαρβαρέσσο, Μπαλῆ, Ράλλη) καὶ ἔλαβε τὸν βαθμὸ Λίαν Καλῶς.

Στὸ μεταξύ εἶχε γίνεи μέλος καὶ Γενικὸς Γραμματέας τῆς «Φοιτητικῆς Συντροφιάς»¹¹⁹, ἡ ὁποία «χρωστοῦσε τὴν ἰδρυσή της στὸν Ἰάωνα Δραγοῦμη καὶ

117. Πέτρος Χάρης, «Πανεπιστήμιον καὶ πνευματικὴ Ἑλλάς», *Νέα Ἑστία*, τόμ. 22 (1937), σ. 1762.

118. Βλ. σχετικὰ Γιώργος Θεοτοκάς. 100 χρόνια ἀπὸ τὴ γέννησή του. *Χρονολόγιο - Ἐργογραφία*, Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ, Ἐθνικὸ Κέντρο Βιβλίου, Ἀθήνα 2005.

119. Βλ. σχετικὰ στὸν ἑορταστικὸν τόμον *Ἐθνικὸ καὶ Καποδιστριακὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν. Ἐκατὸν πενήντα χρόνια 1837-1987. Κατάλογος Ἐκθεσῶν Ἐνθυμημάτων*, 6.π., σ. 164.

τὸ ὄνομά της στὸν Κωστῆ Παλαμᾶ καὶ πού, χάρις στὸν Ἀλέξανδρο Παπαναστασίου, στεγαζότανε φιλόξενα στὴν κεντρικότερη ἔδρα τῆς δικῆς του Ἑταιρείας Κοινωνικῶν καὶ Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν»¹²⁰. Ὅταν ἀνέλαβε Πρόεδρος της ὁ Γιάννης Οἰκονομίδης καὶ Γενικὸς Γραμματέας ὁ Θεοτοκάς, ἡ ἐφημερίδα πού ἐξέδιδαν στράφηκε ἐναντία στὸν «καθαρευουσιναισμὸ τόσο σὰν στάση γλωσσικὴ ὅσο καὶ σὰν ἐκφραση πνευματικῆς στείρωτης καὶ μαρasmus». Ἀπὸ τὴν κριτικὴ της δὲν ἔμεινε ἄθικτο οὔτε τὸ Πανεπιστήμιον. Σὲ ἀνταπόδοση, ἀσκήθηκε πειθαρχικὴ δῖωξις σὲ βάρος μας, μὲ πιθανότατο ἀποτέλεσμα τὴν ἀποβολή. Ὡστόσο, χάρις στῇ θερμῇ συνηγορίᾳ ὀρισμένων καθηγητῶν, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὸ θόρυβο, πού ὁ κατατρεγμὸς μας εἶχε ξεσηκώσει, ἡ περιπέτεια ἔληξε ἀνώδυνα»¹²¹. Στὴν πραγματικότητά σταθῆκαν τυχεροί, ἐπειδὴ ἀνατράπηκε τὸ δικτατορικὸ καθεστὼς τοῦ Πάγκαλου. Συγκεκριμένα, στῇ συνεδρίασιν τῆς Συγκλήτου τῆς 28ης Ἀπριλίου 1926, ὁ τότε Πρύτανης Σῆμος Μενάρδος τόνιζε μεταξύ ἄλλων: «ἐλήφθη ἔγγραφον τοῦ Ὑπουργοῦ τῆς Παιδείας [Δημ. Αἰγινήτη] ἀπὸ 1ης τοῦ τ. μηνὸς Ἀπριλίου, ὅπερ, ἀφορμὴν λαμβάνον ἐκ τοιχοκολληθεισῶν προκηρύξεων τῆς Φοιτητικῆς Συντροφίᾳς, ἐντέλλεται ὅπως ληφθῇ ὑπ' ὄψιν τὸ ἔγγραφον αὐτοῦ, ἐξακριβουμένου ἐὰν τὸ ὡς ἄνω Φοιτητικὸν Σωματεῖον ἔχει συμμορφωθῇ πρὸς τὰς ὑπὸ τοῦ ἄρθ. 157 καὶ ἐφεξῆς προβλεπομένας διατάξεις τοῦ Ὁργανισμοῦ, ἐν ἐναντίᾳ δὲ περιπτώσει, ἡ Πρυτανεία ἐνεργήσῃ τὴν κατὰ τὸ ἄρθ. 157 πειθαρχικὴν τιμωρίαν τῶν μελῶν τῆς διοικήσεως τοῦ σωματείου, ἀνακοινωθῇ δὲ αὐτῷ τὸ εἶδος τῆς ἐπιβληθησομένης ποινῆς». Ἔτσι ὁ Πρύτανης εἰσηγγήθηκε (νὰ κληθῶσιν ἐνώπιον τῆς Συγκλήτου (...) τὰ παρυσιαζόμενα ὡς μέλη τῆς διοικήσεως τοῦ σωματείου «Φοιτητικῆς Συντροφίᾳς», ὄργανου ἄλλως τε ὅπερ καὶ ἐν τοῖς δημοσιεύμασιν αὐτοῦ δὲν ἐτήρησε τὸν πρέποντα σεβασμὸν καὶ πρὸς τοὺς καθηγητὰς αὐτοῦ, καὶ δοθῇ εἰς αὐτοὺς ἀρμόζον μάθημα). Στῇ συνέχειᾳ ὁ Ἀντιπρύτανης Βασίλειος Αἰγινήτης συμφώνησε «πρὸς τὴν πρότασιν τοῦ κ. Πρυτάνεως, ὅπως δοθῇ παραδειγματικὸν μάθημα πρὸς τοὺς ἀσεβοῦντας πρὸς τε τὰς ἀρχὰς καὶ τοὺς καθηγητὰς τοῦ Πανεπιστημίου».

Προκλήθηκε ἔτσι, λίγες μέρες ἀργότερα, ὑπόμνημα-ἀπολογία πού συνυπέγραψε ὁ Θεοτοκάς, μαζὶ μὲ ἄλλα τέσσερα μέλη τῆς Φοιτητικῆς Συντροφίᾳς. Στὸ κείμενον αὐτὸ ἀναφέρονται μεταξύ ἄλλων καὶ τὰ ἑξῆς: «Σεβαστὲ κ. Πρύτανι, δι' ἐγγράφου τῆς Πρυτανείας ὑπὸ ἡμερομηνίαν 12 Μαΐου, καλούμεθα νὰ ἀπαντήσωμεν δι' ἐγγράφου ἀπολογίας εἰς τὴν κατηγορίαν ἧτις ἀπηγγέλθη ἐναντίον μας καὶ κατὰ τὴν ὁποίαν ἀποτελοῦμεν τὸ Διοικητικὸν Συμβούλιον τοῦ σωματείου Φοιτητικῆς Συντροφίᾳς, χωρὶς τὸ σωματεῖον τοῦτο νὰ εἶναι ἀνεγνωρισμένον ὑπὸ τῆς Πρυτανείας συμφώνως πρὸς τὰ ἄρ. 157 καὶ 159 τοῦ Ὁργανισμοῦ τοῦ Πανεπι-

120. Γιάννης Οἰκονομίδης, «Θύμηση Γιώργου Θεοτοκά», *Διαβάζω*, τευχ. 137, 12 Φεβρουαρίου 1986, σ. 45.

121. Ὁ.π., σ. 45.

στημίον, νόμου 2908. Εἰς τὴν κατηγορίαν αὐτὴν παρακαλοῦμεν νὰ μᾶς ἐπιτραπῇ νὰ ἀπαντήσωμεν τὰ ἐξῆς: Ἡ Φοιτητικὴ Συντροφία, συσταθεῖσα ὡς σωματεῖον ἐν ἔτει 1910 καὶ ἐγκριθεῖσα ὡς ἀνεγνωρισμένον σωματεῖον διὰ τῆς ὑπ' ἀρ. 487 τοῦ 1921 ἀποφάσεως τοῦ Πρωτοδικείου Ἀθηνῶν, περιλαμβάνει εἰς τοὺς κόλπους τῆς ὡς τακτικὰ μέλη ὄχι μόνον φοιτητὰς τοῦ Πανεπιστημίου ἀλλὰ καὶ φοιτητὰς τοῦ τε Μετσοβείου Πολυτεχνείου καὶ τῆς Ἀνωτάτης Ἐμπορικῆς Σχολῆς, ἐπὶ πλέον δὲ καὶ πτυχιούχους καὶ διδάκτορας τοῦ Ἡμετέρου Πανεπιστημίου καὶ ξένων Πανεπιστημίων ὁμοταγῶν. Ὑποβάλλομεν συνημμένως κατάλογον τῶν τοιούτων μελῶν. Θὰ ἡδύνατο λοιπὸν νὰ θεωρηθῇ τὸ σωματεῖον εἰς ὃ ἀνήκομεν ὡς μὴ περιλαμβανόμενον εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν φοιτητικῶν σωματείων τῶν ἀρθρῶν 157-180 τοῦ Ὁργανισμοῦ, τὰ ὁποῖα διὰ νὰ ἀπαιτοῦν ἐπιδιοκίμασίαν τοῦ Πρυτάνεως καὶ νὰ εἰσάγουν ἀσκήσιν πειθαρχικῆς ἐξουσίας κατὰ τῶν μελῶν φοιτητικῶν σωματείου, προϋποθέτουν ἴσως ὅτι τοῦτο συνίσταται ἀποκλειστικῶς ἐκ φοιτητῶν καὶ δὴ ἐκ φοιτητῶν τοῦ Πανεπιστημίου (...) Τὰς συγκεντρώσεις μας παρηκολούθησαν οὐκ ὀλίγοι ἐκ τῶν διδασκάλων μας. Δυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν τοὺς κυρίους Κ. Πολυγένην, Χ. Τσουντα, Γ. Χατζιδάκην, Γ. Σωτηριάδην, Θ. Κακριδῆν, Κ. Τριανταφυλλόπουλον, Θ. Πετιμεζᾶν, Σ. Σεφεριάδην, Σ. Κουγέαν, Π. Λορεντζᾶτον, Κ. Ἀμαντον, Ν. Βέην, Κ. Μαριδάκην. Πολλὰκις μάλιστα οἱ κύριοι καθηγηταὶ ἔλαβον τὸν λόγον εἰς τὰς συγκεντρώσεις μας δίδοντες οὕτω τὴν εὐκαιρίαν νὰ δημιουργηθῇ μέσα εἰς τὸ σωματεῖον μας ἀτμόσφαιρα ἀξιοπρεποῦς καὶ σοβαρᾶς ἐπιστημονικῆς συζητήσεως. Μετὰ τοιαύτην πανηγυρικὴν οὐσιαστικὴν ἐπιδιοκίμασίαν εἶναι συγγνωστὴ νομίζομεν ἡ τυπικὴ παράλειψις τῆς αἰτήσεως ἦν αἴτησιν ἄλλως εὐθὺς ἅμα τῇ ὑποδείξει τοῦ κ. Πρυτάνεως ἐσπεύσαμεν νὰ ὑποβάλωμεν, ἀναμένοντες ἥδη οὐ μόνον τὴν ἀπαλλαγὴν ἡμῶν ἀπὸ τῆς ἀπαγγελιομένης καθ' ἡμῶν κατηγορίας, ἀλλὰ καὶ τὴν κατὰ τὸ ἀρ. 157 ἐκ μέρους τοῦ κ. Πρυτάνεως ἐπιδιοκίμασίαν τοῦ σωματείου μας»¹²².

Καὶ ἐνῶ τὸ μέλλον τῆς Φοιτητικῆς Συντροφίᾳς προδιαγραφόταν ἀβέβαιο, ἐπακολούθησε ἡ ἀνατροπὴ τῆς δικτατορίας τοῦ Πάγκαλου ἀπὸ τὸν Κονδύλη, καὶ ἔτσι ὁ Θεοτοκάς πέρασε στὴν ἀντεπίθεση, στέλνοντάς ἐπιστολὴν πρὸς τὸν νέον Ὑπουργὸ Παιδείας Ἀλ. Παππᾶ, τὴν 1η Σεπτεμβρίου 1926, τονίζοντάς του μετὰξ ἄλλων καὶ τὰ ἐξῆς: «Κύριε Ὑπουργέ, ἡ Φοιτητικὴ Συντροφία, ἡ ὀργάνωσις τῶν δημοτικιστῶν φοιτητῶν, ποὺ ἀντιπροσώπευσε ὡς σήμερα τὴ δημοτικιστικὴ νεολαία τῆς Ἑλλάδας, ἔχει τὴν ἐλπίδα ὅτι μετὰ τὴν ἀποκατάστασις τῆς νομιμότητος, ἡ Κυβέρνησις θὰ ξαναοδηγήσει τὰ ἐκπαιδευτικὰ μας πράγματα στὸ δρόμο τῆς τάξεως καὶ τῆς προόδου, ὅστερα ἀπὸ τὴν ἀναστάτωση ποὺ ἔφερε ἡ Δικτατορία μέσα στὴν Παιδείαν τοῦ ἔθνους. Ἡ Φοιτητικὴ Συντροφία σᾶς ὑποβάλλει τὰ

122. Γιώργος Θεοτοκάς, *Στοχασμοὶ καὶ θέσεις. Πολιτικὰ κείμενα 1925-1966*, Πρόλογος Νίκος Κ. Ἀλιβιζᾶτος, Ἐπιμέλεια Νίκος Κ. Ἀλιβιζᾶτος, Μιχάλης Τσαπόγας, Βιβλιωπωλεῖον τῆς «Ἑστίας», Ἀθῆνα 1996, τόμ. Α', σσ. 114-116.

έξης αίτήματα που είναι και πόθοι όλων τῶν μορφωμένων ἀνθρώπων τοῦ τόπου μας: (...) Γιὰ νὰ ἀναστηλωθεῖ ἡ ἀξιοπρέπεια τοῦ Πανεπιστημίου μας, νὰ παυθεῖ ὁ καθηγητὴς κ. Β. Αἰγινήτης ποὺ ὑπῆρξε ὁ χειρότερος ὑπηρετὴς τῆς τυραννίας καὶ ποὺ δὲν μπορεῖ πιά νὰ θεωρεῖται ἄξιος νὰ διδάσκει Ἑλληνες φοιτητές»¹²³.

Μιὰ δεκαετία ἀργότερα, ὁ παλαιὸς τρόφιμος τῆς Σχολῆς ἀναπλάθει στὴν Ἀργώ (στὸ πρῶτο κεφάλαιό της ποὺ ἐπιγράφεται «Νομικὴ Σχολή») μιὰ τυπικὴ παράδοση στὸ μεγάλο ἀμφιθέατρο τῆς Νομικῆς: «— Συνοψίζω, κύριοι, τὴν προηγούμενὴν παράδοσιν. Ὁ καθηγητὴς Θεόφιλος Νοταρᾶς πρόβελνε ξαφνικά στὴν ἔδρα, πελώριος, τετράγωνος, ἀλύγιστος, μὲ τὰ χέρια σταυρωμένα πίσω, συγκεντρωμένος, τεντωμένος, ἔτοιμος, θαρρεῖς, νὰ δώσει μάχη. Ἡ ματιά του εἶταν ἀγέρωχη, τὰ φρύδια του σφιγμένα μὲ πῆσμα, τὸ μέτωπό του μεγαλόπρεπο καὶ κάθετο. Τὰ κάτασπρα μαλλιά του, κομμένα σὰ βούρτσά, τὰ διατηροῦσε ἀκόμα πυκνά. Τὰ γένια του εἶταν σχεδὸν κατὰμαυρα, παρὰ τὴν ἡλικία του, κι' αὐτὸ εἶταν ἓνα ἀπὸ τὰ περίεργα τῆς ὑπαρξέας του. Μὲ ἄσπρα μαλλιά καὶ μαῦρα γένια, μὲ κολοσσιαῖο περπάτημα καὶ ρωμαλέα φωνή, δὲν τοῦ εἶτανε δύσκολο νὰ δαμάσει τὸ ἀκροατήριό του, τὸ πὺ ἀπειθάρχητο ὥστόσο ἀκροατήριό τῆς Ἑλλάδας. Ἡ ἔδρα τῆς μεγάλης αἵθουσας τῆς Νομικῆς στὴν ὁδὸ Σίνα, εἶχε γίνει, θαρρεῖς, εἰδικὰ γι' αὐτόν. Εἶταν ἀνάλογη μὲ τὸ ἀνάστημά του καὶ τὸ ὕψος του, πλατιά τρία ὡς τέσσερα μέτρα καὶ ψηλὴ σὰ σκηνὴ θεάτρου. Ὁ ὁμιλητὴς μπορούσε νὰ περπατᾷ ἐκεῖ πάνω χωρὶς καμμιὰ στενοχώρια»¹²⁴. Στὴ συνέχεια ὁ Θεοτοκάς, ἀφ' ἡνόντας κατὰ μέρος τὴν ἀποτύπωση τοῦ μοντέλου τοῦ πανεπιστημιακοῦ καθηγητῆ τῆς ἐποχῆς, στρεφόταν στὴν περιγραφὴ τῶν ἀναζητήσεων καὶ τῶν κινητοποιήσεων τοῦ φοιτητικοῦ κόσμου: «Ἐκεῖνον τὸν καιρὸ ἡ μεγάλη αἶθουσα τῆς Νομικῆς ἔβραζε ἀδιάκοπα τὰ πὺ θολὰ πάθη καὶ τίς πὺ συγκεχυμένες ιδέες. Οἱ πόλεμοι εἶχαν τελειώσει, ἡ Καταστροφὴ εἶχε κλείσει ἀπότομα καὶ βάνουσα τὸν πρῶτο αἰῶνα τῆς νεοελληνικῆς ἀνεξαρτησίας. Ὁ δεῦτερος αἰῶνας ἄρχιζε μὲς στὴν ἀναρχία καὶ τὴν ἀσυναρτησία». Καὶ συνέχιζε παρακάτω: «Ἡ Νομικὴ Σχολή, ποὺ συγκέντρωσε σὲ κάθε ἐποχὴ τὰ πὺ ζωηρὰ καὶ πὺ ἀνήσυχα στοιχεῖα τῆς ἑλληνικῆς νιότης, εἶταν ὁ καθρέφτης αὐτῆς τῆς ὁμαδικῆς ἀναζήτησης τῶν ιδεῶν. Ἐκεῖ μέσα ἐρχόντανε μὲ βία νὰ συναντηθοῦν καὶ νὰ χτυπηθοῦν ὅλα τὰ πνευματικὰ ρεύματα μιᾶς ἀνερμάτιστης γενεᾶς, ποὺ δὲν εἶχε νὰ στηριχθεῖ πούθενά καὶ δὲν εἶταν ἱκανὴ νὰ καταλάβει μήτε ποὺ βρισκότανε μήτε τί ἀκριβῶς ἤθελε. Μὰ ἤθελε πολλὰ ἀκαθόριστα πράγματα μὲ πάθος: Ζωή, ἀνθρώπιση, ἐλευθερία»¹²⁵.

Καὶ ἦταν συχνὲς οἱ ἀντεγκλήσεις, οἱ διαφωνίες καὶ ἀκόμη οἱ καβγάδες με-

123. Ὁ.π., σ. 138.

124. Γιώργου Θεοτοκά, Ἀργώ, Μυθιστόρημα, Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἑστίας», Ἀθήνα 1992, σ. 45. Βλ. σχετικὰ Ἐρη Σταυροπούλου, «Τὸ Πανεπιστήμιο καὶ οἱ φοιτητὲς στὴ Νεοελληνικὴ Πεζογραφία», ὁ.π., σ. 569.

125. Γιώργου Θεοτοκά, Ἀργώ, ὁ.π., σ. 46.

ταξὺ τῶν φοιτητικῶν παρατάξεων, ποὺ ὥστόσο ἔπαιρναν τέλος μόλις ἐμφανιζόταν στὴν ἔδρα ὁ ἐπιβλητικὸς καὶ σεβάσμιος καθηγητὴς Νοταρᾶς, γιὰ νὰ ἀναλύσει τὴν ἔννοια τῆς συνενσχῆς καὶ τῆς ἀλληλέγγυας ἐνοχῆς. Δὲν γνωρίζουμε ποῖος πραγματικὸς καθηγητὴς κρύβεται πίσω ἀπὸ τὸ προσωπεῖο αὐτοῦ τοῦ ἥρωα, ὥστόσο φαίνεται ὅτι πίσω ἀπὸ τὸν φοιτητὴ Ἀλέξη Νοταρᾶ (τὸν γιὸ τοῦ καθηγητῆ) πολλὲς φορὲς καλύπτεται ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας. Ὁ Θεοτοκᾶς προβάλλει στὸν ὄνειροπόλο καὶ ἰδεαλιστὴ ἥρωά του, τὸν ἴδιο τοῦ τὸν ἑαυτοῦ: «Ὁ Ἀλέξης Νοταρᾶς, σ' ἔνα ἀπὸ τὰ τελευταῖα θρανία τῆς αἴθουσας, κρατοῦσε σημειώσεις (...) Κρατοῦσε σημειώσεις σ' ὅλα τὰ μαθήματα, γιὰτὶ μονάχα ἔτσι κατόρθωνε νὰ πειθορχεῖ τὸν ἑαυτοῦ του καὶ νὰ παρακολουθεῖ τὴν παράδοση. Ἄν δὲν ἔγραφε, ὁ νοῦς του πετοῦσε μακριά, κυνηγώντας ρεμβασμὸς ταραγμένους καὶ ἀσύλληπτους. Συχνά, σ' αὐτὲς τὶς παράλογες περιπλανήσεις τῆς φαντασίας του, τὸν παρακολουθοῦσε αὐθόρμητα ἡ μουσικὴ τῆς γλώσσας κ' ἔτεινε νὰ ἐκφράσει τὰ συγκεχυμένα συναισθήματά του μὲ τὸ δικό της τρόπο. Ἀρμονικὰ συμπλέγματα ἀπὸ λέξεις, δίχως συγκεκριμένο νόημα, δίχως αἰτία, τοῦ ἐρχόντανε στὸ νοῦ, κομματιαστά, ἀσυνάρτητα καὶ προσπαθοῦσαν μόνον τοὺς νὰ γίνουνε στίχοι. Ἡ νευρικὴ ἀτμόσφαιρα τῆς Σχολῆς, ἡ παρουσία τοῦ ἀνήσυχου αὐτοῦ νεανικοῦ πλήθους, ἡ δυνατὴ καὶ μονότονη φωνὴ τοῦ καθηγητῆ, ἡ ξηρότητα τοῦ μαθήματος, πιέζαν, θαρρεῖς, τὶς λυρικές διαθέσεις τοῦ Ἀλέξη καὶ τὶς ἔκαναν, ἐκεῖ μέσα, πρὸ δυνατὲς ἀπὸ συνήθως»¹²⁶. Αὐτὴ ἡ περιγραφή τῆς στιγμῆς τῆς ποιητικῆς ἔμπνευσης τοῦ ἥρωα, μέσα στὴν περιρρέουσα ἀτμόσφαιρα τῆς Σχολῆς, δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ἀντικατοπτρίζει ἀληθινὲς στιγμὲς ἔμπνευσης καὶ οἴστρου τοῦ Θεοτοκᾶ, ὅταν καθόταν ὁ ἴδιος στὰ φοιτητικὰ ἔδρανα τῆς Νομικῆς.

Ὅταν κυκλοφορήθηκε, τὸ 1936, ἡ τελικὴ μορφή τοῦ μυθιστορήματος¹²⁷, ὁ Θεοτοκᾶς ἔστειλε ἕνα ἀντίτυπο στὸν Κωστῆ Παλαμᾶ, ἐπειδὴ πίστευε προφανῶς ὅτι τὸ ἔργο του θὰ ἐνδιέφερε τὸν ἐθνικὸ ποιητὴ μας ὅχι μόνον ὡς λογοτέχνη ἀλλὰ καὶ ὡς βαθὺ γνώστη τῶν πανεπιστημιακῶν πραγμάτων τῆς ἐξιστορούμενης περιόδου, ἀφοῦ εἶχε χρηματίσει Γεν. Γραμματεὺς τοῦ Πανεπιστημίου, ἀπὸ τὸ 1897 ἕως τὸ 1928. Στὸ συγκεκριμένο ἀντίτυπο, ποὺ φυλάσσεται στὸ Ἰδρυμα Παλαμᾶ, ὑπάρχει καὶ ἡ ἰδιόχειρη ἀφιέρωση: «Στὸν Κωστῆ Παλαμᾶ μὲ σεβασμό. Γιώργος Θεοτοκᾶς 1936».

Τὴν ἴδια χρονιὰ ποὺ ἀποφοίτησε ὁ Θεοτοκᾶς, πῆρε τὸ πτυχίο του καὶ ὁ Ἀγγελος Τερζάκης (1907-1979), ποὺ πέρασε ἐπιτυχῶς τὶς ἐξετάσεις, στίς 22 Δεκεμβρίου 1926, λαμβάνοντας τὸν βαθμὸ Λίαν Καλῶς, ὅπως πιστοποιεῖται ἀπὸ τὸ βαθμολόγιο ποὺ φυλάσσεται στὸ Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο τοῦ Πανεπιστημίου, ὑπογεγραμμένο ἀπὸ τὸν τότε Κοσμητορὰ τῆς Σχολῆς Κωνσταντῖνο Τριανταφυλ-

126. Ὁ.π., 48-49.

127. Γιώργου Θεοτοκᾶ, Ἀργώ, Μυθιστόρημα, Ὅριστικὴ μορφή σ' ἕνα τόμο, «Πυρσός», Ἀθήνα 1936.

λόπουλο. Έτσι δὲν μᾶς ξαφνιάζει τὸ γεγονός ὅτι στὸ μυθιστόρημά του Ἀπρίλης, ὁ Τερζάκης μᾶς περιγράφει τὸ κλίμα ποὺ ἐπικρατοῦσε στὴ Νομικὴ, κατὰ τὴν ἴδια ἐποχὴ: «Ἐκεῖ κατὰ τὶς ἑξὶ ἡ ὥρα τὸ βράδι —βράδι φθινοπωρινό— ἡ Νομικὴ Σχολὴ τῆς ὁδοῦ Σίνια εἶταν ἀνάστατη. Κάτω ἀπὸ τὸ κιτρινωπὸ φῶς ποὺ ἔριχναν τρεῖς-τέσσερα λαμπιόνια, ἓνας λαὸς δαιμόνιοι ἀνάβραζε, βούιζε, ξελαρυγιάζονταν. Στὸ βάθος ἡ ἔδρα, ἀτέλειωτη σὲ μᾶκρος καὶ ψηλὴ σὰ σκηνὴ θεάτρου»¹²⁸, ἔμοιαζε τελευταῖο ἀπομεινάρι ἀπὸ κάστρο ποὺ ἐρειπώθηκε ἐνῶ ἔρχεται ἀκόμα νὰ θρυμματιστεῖ πάνω του τ' ἀφηνιασμένο πέλαγο τῶν ἐπιδρομέων (...) Ἐπρεπε νὰ εἶταν ἴσαμε πεντακόσιοι φοιτητὲς συναγμένοι ἐκεῖνο τὸ φθινοπωρινὸ βράδι τοῦ 1922 στὴ Νομικὴ Σχολή. «Ὅλοι ἀγόρευαν καὶ δὲν ἄκουγε κανένας»¹²⁹. Καὶ συνεχίζει παρακάτω: «Ὁ ἀέρας τῆς αἰθουσας δονίστηκε, ράισε ἀπὸ πάνω ὡς κάτω. Φωνές, σφυρίγματα, βρόντοι τρανταχτοί, ὅλα ἀνάκατα δόνησαν τὴν ἀτμόσφαιρα, πανδαιμόνιο ἀπίθανο. Τὸ ἀκροατήριο ἀποδοκίμαζε τὸν καθηγητὴ τοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου [ἐννοεῖ πιθανῶς τὸν Δ. Παππούλια]. Ψηλός, ἐπιβλητικὸς, ἀδιάφορος ἐκεῖνος, εἶχε σταθεῖ στὴν ἐπαλξή, κατάντικρυ στὸν πελαγοδαρμό. Τ' ἀσημένια μπουκλωτὰ μουστάκια του δὲν τὰ σάλευε καμμιὰ τρεμούλα. Πίσω ἀπὸ τὰ χρυσὰ γυαλιά, τὰ μάτια μεγεθυμένα γυάλιζαν φαντασμαγορικά. Κοιτάζανε, λὲς ὅμως καὶ δὲν ἔβλεπαν τὴν εἰκόνα τῆς στιγμῆς ἐκείνης. Ἀρχισε νὰ μιλάει δίχως νὰ ζητήσει τὴ σιωπὴ τοῦ ἀκροατηρίου. Πήγαινε κι' ἐρχόταν ἀργὰ πάνω στὴν ἔδρα. Δίδασκε τὸ μάθημά του δίχως νὰ γνοιάζεται ποιὸς τὸν ἀκούει, ἀν τὸν ἀκούει κανεὶς. Ὁ θόρυβος θέρεινε ἐπίμονος. Συνέχιζε τὴν παράδοσή του ὁ καθηγητής. Καὶ δῶς' του πανδαιμόνιο ἀπὸ κάτω, κι' ἀκλόνητος ἀπὸ πάνω ὁ καθηγητής. Εἶτανε μιὰ μονομαχία. Θὰ βάσταζε ὡς πέντε λεπτά, ἀνεβαίνοντας ἀδιάκοπα σ' ἐνταση. Τέλος, ἀπὸ τὶς ἄπειρες φωνές, ἀπόμεινε μονάχα μία. Ἡ πιὸ ἡρεμὴ. Ὁ καθηγητὴς συνέχιζε τὴν παράδοσή του»¹³⁰.

Ἡ περίπτωσις τοῦ **Θανάση Πετσάλη-Διομήδη** (1904-1995) εἶναι διαφορετικὴ ἀπὸ τῶν προηγούμενων λογοτεχνῶν, γιατί προερχόταν ἀπὸ οἰκογένεια, τῆς ὁποίας πολλὰ μέλη εἶχαν στελεχωσεῖ τὸ Πανεπιστήμιο ἤδη ἀπὸ τὰ πρῶτα χρόνια λειτουργίας του (ὁ πατέρας του Νικόλαος Πετσάλης ὑπῆρξε διαπρεπὴς καθηγητὴς τῆς Μαιευτικῆς καὶ Γυναικολογίας). Ἐξάλλου, ὁ ἴδιος ἀναγορεύθηκε, στίς 7 Ἀπριλίου 1994 —ἓνα χρόνο πρὶν ἀπὸ τὸν θάνατό του—, ἐπίτιμος διδάκτωρ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς. Στὸ αὐτοβιογραφικὸ περιεχομένου ἔργο του *Διαφάνειες*

128. Ἀξιοσημείωτη εἶναι ἡ χρῆσις τῆς ἴδιας ἀκριβῶς παρομοίωσης («σὰ σκηνὴ θεάτρου») γιὰ τὴν ἔδρα τῆς Νομικῆς καὶ ἀπὸ τὸν Γιώργο Θεοδοῦ, στὸ ἀπόσπασμα τοῦ μυθιστορηματὸς του Ἀργῶ, ποὺ παρατέθηκε παραπάνω.

129. Ἀγγελου Τερζάκη, *Ἀπρίλης*. Τὸ βιβλίο τοῦ γιοῦ μου, Δ' Ἐκδοσις ἀναθεωρημένη, Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἑστίας», Ἀθήνα 1986, σ. 66. Βλ. σχετικὰ Ἔρη Σταυροπούλου, «Τὸ Πανεπιστήμιο καὶ οἱ φοιτητὲς στὴ Νεοελληνικὴ Πεζογραφία», *δ.π.*, σσ. 569-570.

130. Ἀγγελου Τερζάκη, *Ἀπρίλης*, *δ.π.*, σσ. 69-70.

(1985), ὁ Πετσάλης-Διομήδης ἀναπολεῖ τὶς πτυχιакές του ἐξετάσεις: «μὲ τὰ “εὐεργετικά” μέτρα ποὺ εἶχαν χορηγηθεῖ στοὺς στρατευμένους, μὲ τὸ σκοπὸ νὰ κερδίσουν τὰ χρόνια ποὺ ἔχασαν στὸ στρατό, βάλθηκα καὶ κατόρθωσα νὰ περάσω τὰ τέσσερα χρόνια τῆς Νομικῆς μέσα σ’ ἓνα χρόνο—βέβαια μὲ σκληρὴ μελέτη—καὶ νὰ πάρω μὲ Λίαν Καλῶς τὸ Πτυχίό μου. Εἶχα διακεκριμένους καθηγητὲς τῶν χρόνων ἐκείνων: τὸν Μιχαὴλ Λιβαδᾶ, τὸν Ἀνδρέα Ἀνδρεάδη, τὸν Θρασύβουλο Πετιμεζᾶ, τὸν Κωνσταντῖνο Πολυγένη, τὸν Παππούλια τῆς Ἱστορίας τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου, τὸν Κωνσταντῖνο Ράλλη καὶ τὸν Θεόδωρο Ἀγγελόπουλο. Πρέπει νὰ προσθέσω ὅτι στὶς διπλωματικές του ἐξετάσεις ὁ τελειόφοιτος φοιτητῆς περνοῦσε ὅλα τὰ μαθήματα μέσα σὲ μιὰ καὶ μόνη μέρα, πράγμα ἀπάνθρωπο καὶ παράλογο. Ἀπὸ τὶς 6 τὸ πρωῒ, καταπονημένος κιόλας ἀπὸ τὴν ὑπερένταση τῆς μελέτης πολλῶν ἡμερῶν, ἕως τὶς 8 ἢ 9 τὸ βράδυ μὲ μιὰ ἐλάχιστη μεσημβρινὴ διακοπὴ, γύρισα ἀργὰ ἐκείνη τὴν ἑσπέρα σπίτι μου ἐξαντλημένος καὶ πανευτυχῆς—εἶχαν λησμονηθεῖ τὰ νεῦρα καὶ οἱ ὑπαρξιακὲς κρίσεις—καὶ ἔπесα στὴν ἀγκαλιὰ τῆς μητέρας μου καὶ τοῦ πατέρα μου. Ὁ πατέρας κρατοῦσε στὸ χέρι ἓνα μπιλιετάκι τοῦ καθηγητῆ Ἀνδρεάδη ποὺ τὸν συνέχαιρε γιὰ τὸν γιό του Ἀθανασάκη, μὲ τὴν συνήθη πομπώδη προσφώνηση “Ἀγαπητὲ φίλε καὶ γείτων” κ.τ.λ. Ἡ δική μου χαρὰ ὅτι εἶχαν πάρει μονομιᾶς τέλος τὰ βάσανα καὶ οἱ πολύμηνοι κόποι μου, μπλεκόταν μὲ τὴ χαρὰ μου γιὰ τὴ χαρὰ καὶ τὴν περηφάνεια ποὺ ἔβλεπα στὰ μάτια τῶν γονιῶν μου. Ἦμουν ἐπιτέλους πτυχιούχος τῆς Νομικῆς»¹³¹. Πράγματι, ἀπὸ τὰ πρακτικὰ τῶν πτυχιакῶν του ἐξετάσεων ποὺ φυλάσσονται στὸ Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο τοῦ Πανεπιστημίου, προκύπτει ὅτι ἐξετάσθηκε στὶς 6 Ἀπριλίου 1928, ἡμέρα Παρασκευή, καὶ ὥρα 4 μ.μ., ἀπὸ ἐνδεκαμελὴ ἐπιτροπὴ καθηγητῶν, μὲ μέσο ὄρο βαθμολογίας Λίαν Καλῶς (7 καὶ 8/11). Ἀξίζει νὰ ἀναφέρουμε ὅτι ὁ Ἀνδρεάδης τὸν βαθμολόγησε μὲ 7 στὸ μάθημα τῆς Δημόσιας Οἰκονομίας καὶ Στατιστικῆς, ἐνῶ ὁ Σεφεριάδης τὸν βαθμολόγησε μὲ 6 σὲ δυὸ μαθήματα (Διεθνὲς καὶ Ἰδιωτικὸ Διεθνὲς Δίκαιο).

Στὴ Νομικὴ Ἀθηνῶν μετεγγράφηκε ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο τῆς Grenoble, τὸ 1925, ὁ **Μ. Καραγάτσης** (Δημήτρης Ροδόπουλος, 1908-1960). Τὶς πτυχιакές του ἐξετάσεις τὶς πέρασε ἐπιτυχῶς, στὶς 18 Νοεμβρίου 1931, λαμβάνοντας τὸ πτυχίον τῶν Πολιτικῶν καὶ Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν, μὲ βαθμὸ Λίαν Καλῶς (7 καὶ 3/7). Ἀργότερα, τὸ 1937—μὲ τὴν εὐκαιρίαν τοῦ ἑορτασμοῦ τῆς ἑκατονταετηρίδας τοῦ Πανεπιστημίου—θυμῶταν ὅτι εἶχε γίνεи μέλος ἐνὸς “ἐλιτιστικοῦ” φοιτητικοῦ συλλόγου, ὅπως ἦταν τοῦ συρμοῦ ἐκείνη τὴν ἐποχὴ: “Τότε, ἀποφασίσσαμε νὰ σοβαρευτοῦμε, καὶ κάναμε τὸ Σύλλογο Νομικῶν Πανεπιστημιακῶν Διαλέξεων. Μαζευόμαστε κάθε τόσο, ὡς εἴκοσι φοιτητάκια, καὶ προσπαθοῦσαμε νὰ λύσουμε ὀριστικὰ κι’ ἀμετάκλητα ὅλα τὰ ἐπίμαχα ζητήματα τοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου.

131. Θ. Πετσάλη-Διομήδη, *Διαφάνειες. Ὁ μεσοπόλεμος. Ὁ δεῦτερος τόμος τῆς ζωῆς μου*, Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Εστίας», Ἀθήνα 1985, σσ. 171-172.

Τὸ θέαμα ἦταν ὁμορφο. Φορούσαμε τίς πιὸ σκοῦρες κουστουμιές μας καὶ παίρναμε τὸ πιὸ ἐμβριθὲς ὕψος. Ἄκουγες σκοτεινὲς ἀγορεύσεις ὅπου ὁ Prinz ἔπαιζε κλωτσοπατινάδα μὲ τὸν Dernburg καὶ τὸν Windscheit. Καὶ μετὰ τὸ τέλος τῆς συνεδρίασης, βγαίναμε μὲ πρόσωπο φωτισμένο ἀπὸ τίς ὑπεριώδεις ἀκτίνες τῆς Ἐπιστήμης καὶ πηγαίναμε νὰ τὰ κοπανήσουμε σὲ κανένα βρωμερὸ ταβερνεῖο τοῦ Μεταξουργείου. Ὅπως δὴ ποτε, ἐμεῖς, δηλαδὴ τὰ μέλη τοῦ Συλλόγου Νομικῶν Πανεπιστημιακῶν Διαλέξεων, μὲ ἄλλους λόγους ἢ παρέα, εἴχαμε τὴ νοστορπία μερικῶν ἀριστοκρατικῶν clubs τοῦ Piccadilly. Δὲ θέλαμε καινούργια μέλη. Εἴμαστε κλειστοί. Εἶδος διαλεγμένης πνευματικο-μπεκρολογικῆς ἀφρόκριμας»¹³². Καὶ ἀργότερα, σὲ αὐτοβιογραφικὲς σελίδες του, σημειώνει: «Κάποτε σπούδαζα νομικά. Εἶχα συμφοιτητὲς τοὺς κκ. Πέτρον Χάρην, Ἀγγελὸ Τερζάκη, Γιώργου Θεοδοκᾶν, Πετσάλην καὶ Ὀδυσσέα Ἐλύτην, τὰ ἐξαιρετικὰ αὐτὰ νομικά πνεύματα ποὺ τόσο διέπρεψαν στὴ δικανικὴ σταδιοδρομία τους —ὅπως καὶ ἐγὼ ἐξᾴλλου».

Εἶναι ἐνδιαφέρον τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Καραγάτσης, στὸ μυθιστόρημά του *Ἡ Μεγάλῃ Χίμαιρα* (1953· ἀρχικὰ *Χίμαιρα*, 1936), περιγράφει τὴ φανταστικὴ ἐκλογὴ ἐνὸς ἥρωά του, τοῦ Μηνᾶ Ρεῖζη, ὡς ὑψηγῆτῃ τῆς Νομικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν, κατὰ τὴ δεκαετία τοῦ 1930: «Δέκα μέρες πιὸ ὕστερα, στὴν αἴθουσα τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Πανεπιστημίου, ὁ Μηνᾶς ὑποστηρίζει τὴ διατριβὴ του. Οἱ καθηγητὲς τὸν ἀκοῦν μὲ προσοχὴ καὶ μὲ μορφὲς ἀνέκφραστες. Τὸ ἄλλο ἀκροατήριον —νομικοί, φοιτητὲς καὶ Κασσιῶτες— παρακολουθοῦν μὲ κατάνυξιν». Ἡ Γαλλίδα νύφη του, ἡ Μαρίνα, ποὺ εἶναι ἐρωτευμένη μαζί του παρακολουθεῖ καὶ αὐτὴ μαζί μὲ τοὺς ἄλλους τὴν ἐκλογὴν, ἀναλογιζόμενη: «Οἱ Κασσιῶτες δὲν καταλαβαίνουν τίποτα· διαισθάνονται ὅμως πὼς αὐτὰ ποὺ λέει ὁ Μηνᾶς εἶναι νοήματα σοφὰ καὶ περηφανεύονται ποὺ τὸ νησί τους γέννησε μιὰ τέτοια δόξα. Προσπαθῶ καὶ ἐγὼ νὰ παρακολουθίσω· μὰ τὸ ἐξαιρετικὰ εἰδικευμένο θέμα —συγκριτικὴ ἐξέλιξις τοῦ βυζαντινοῦ καὶ τοῦ ρωσικοῦ δικαίου τὸν ΙΓ' καὶ ΙΔ' αἰῶνα— ξεπερνᾷ τὴς γνωστικὲς μου δυνατότητες. Πολὺ γρήγορα τὸ μυαλό μου δραπέτεψε ἀπ' τὰ λόγια, πλανήθηκε στοὺς δικούς του κόσμους». Καὶ συνεχίζει ὁ Καραγάτσης, περιγράφοντας τὴ διαδικασίαν ἐκλογῆς: «Ἡ ἀνάπτυξις τέλειωσε καὶ ἀρχίζει ἡ συζήτησις. Πρῶτος ὁ Παππούλιας ἐπιτίθεται, μὲ μιὰ ἐρώτησις πολὺ διαφοροῦμενη. Ὁ Μηνᾶς ἀρπάζει ἀμέσως τὸ θέμα καὶ ἀνασκευάζει τὴν ἀντίθετη ἀποψιν. Μὰ ὁ Παππούλιας ἐπιμένει. Μπαίνουν στὴ μέση ὁ Μαριδάκης καὶ ὁ Τριανταφυλλόπουλος. Ἡ συζήτησις γενικεύεται, ξαπλώνεται στὸ σύνολο τοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου. Ἐρχεται ἡ σειρά τοῦ Μπαλῆ, νὰ δοκιμάσῃ τὸν ὑποψήφιον μὲ περίτεχνες ἐρωτήσεις. Ὁ Μηνᾶς ἀπαντᾷ μ' ἐτοιμότητα καὶ βεβαιότητα ὥριμου ἐπιστήμονα. Οἱ ἐρωτήσεις πέφτουν βροχή· οἱ ἀπαντήσεις δίνονται ἀδίσταχτα. Μονάχα ὁ Λιβαδάς δὲν μιλάει. Παρακολουθεῖ τὴ συζήτησις ἀνοιγοκλείνοντας τὸ στόμα, σὰ νὰ μηρυκάξῃ. Καὶ κουνάει συνεχῶς τὸ κεφάλι καταφατικὰ, ὅταν μιλάει ὁ Μηνᾶς· σημάδι πὼς

132. Μ. Καραγάτσης, «Οἱ "διαπρεπεῖς"», *Νέα Ἑστία*, τόμ. 22 (1937), σσ. 1850-1851.

ἐγκρίνει όλα όσα λείει. Κι όταν ο Λιβαδάς ἐγκρίνει...»¹³³. Οί παραπάνω καθηγητές —ό Δημήτριος Παππούλιας, ο Κωνσταντῖνος Τριανταφυλλόπουλος και ο Γεώργιος Μπαλῆς τοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου, ο Γεώργιος Μαριδάκης τοῦ Ἰδιωτικοῦ Διεθνoῦς και ο Μιχαήλ Λιβαδάς τῆς Πολιτικῆς Δικονομίας— πού ὑποτίθεται ὅτι ἐξέτασαν τὸν ἥρωα τοῦ μυθιστορήματος, ἦταν στὴν πραγματικότητα καθηγητές τοῦ ἴδιου του Καραγάτση. Αὐτοὶ πιθανῶς τὸν ἐξέτασαν προφορικὰ κατὰ τίς πτυχιακές του ἐξετάσεις, στὶς 18 Νοεμβρίου 1931.

Στὶς 13 Φεβρουαρίου 1939, ἀποφοίτησε ἀπὸ τὴ Νομικὴ Σχολὴ ὁ Τάσος Ἀθανασιάδης (1913-2006), ἀφοῦ ἐξετάσθηκε προφορικὰ σὲ δέκα μαθήματα ἀπὸ ὀκταμελὴ ἐπιτροπὴ, και γραπτὰ σὲ δυὸ μαθήματα (Ἀστικὸ και Ἐκκλησιαστικὸ Δίκαιο), λαμβάνοντας τὸν βαθμὸ Καλῶς. Πενήντα πέντε χρόνια ἀργότερα, στὶς 19 Ἀπριλίου 1994, ἡ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τὸν ἀναγόρευσε ἐπίτιμο διδάκτορά της. Στὸ μυθιστόρημά του *Τὰ Παιδιὰ τῆς Νιόβης* (1988) ἀναφέρει ὑπαρκτὰ πρόσωπα-καθηγητές τοῦ Πανεπιστημίου μας, τοῦ πρώτου τετάρτου τοῦ 20οῦ αἰῶνα, ὅπως τὸν Ἀνδρέα Ἀνδρεάδη τῆς Νομικῆς και τὸν Νικόλαο Βέη τῆς Φιλοσοφικῆς. Τὸν πρώτο, φημισμένο καθηγητὴ τῆς Δημόσιας Οἰκονομίας, βάζει νὰ τὸν παρακολουθεῖ ὁ πρωταγωνιστὴς του Σπύρος Πανταλιάς, καθὼς «ἐκανε τὸν τακτικὸ του περίπατο ὡς τὸ Στάδιο μὲ ἀνοιχτὴ ἄμαξα, πού τὸν σχολίαζε φιλοπαίγμονα ἢ φοιτηταριὰ τῆς Νομικῆς Σχολῆς μαζί μὲ τίς ἄλλες του λόξεις»¹³⁴.

Ὁ Ἀθανασιάδης κάνει ἐκτενέστερη ἀναφορὰ στὸν Βέη, περιγράφοντας τὸ ἐναρκτήριο μάθημά του, στὶς 18 Ἰανουαρίου 1926: «Τρέξαμε οἱ ἀπανταχοῦ τῆς Ἀττικῆς δημοτικιστὲς νὰ ἀκούσουμε στὴν αἴθουσα τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τὸ νεοεκλεγμένο καθηγητὴ στὴν ἔδρα τῆς Μεσαιωνικῆς και Νεωτέρας Λογοτεχνίας, ἱστοριοδίφῃ, Νικόλαο Βέη, πού θὰ ἐκφωνοῦσε τὸν ἐναρκτήριο λόγο του στὴ Δημοτικὴ! Πολλοὶ "μαλλιαροὶ" ἀπ' τὴν πολιτικὴ και πνευματικὴ ἡγεσία: Παπανδρέου, Παπαναστασίου, Μυλωνᾶς, Παπαμάρκος, Γληνός, Δελμοῦζος, λογοτέχνες, φοιτητόκοσμος. Ἡ ἀρχαιασμένη πνευματικὰ αἴθουσα τῆς Σχολῆς εἶχε μεταμορφωθεῖ σὲ κυψέλη ἐνὸς ἀνανεωμένου πνεύματος. Ἔτσι πιστέψαμε. Ὑποδεχτήκαμε τὸν ὁμιλητὴ μὲ θερμὰ χειροκροτήματα. Εἶναι πολὺ ἄσχημος, μὲ ὀψὴ χλωμὴ ἀπ' τὴν ἐπαφὴ του, θαρρεῖς, μὲ τὰ κιτρινωπὰ χερσὶ γράφα, μὲ κάποια ὁμως γοητεία, πού τὴν ἐνισχύει, λένε, ἡ εὐφυΐα του. Διαψευστήκαμε. Ἡ εὐφυΐα του τὸν ὀδήγησε στὸ ἡθικὸ ὀλίσθημα νὰ μιλήσει στὴν καθαρεύουσα ἐγκωμιάζοντας τὸ ἔργο τοῦ ἡγέτη τῶν γλωσσαμυντῶρων Γεωργίου Χατζηδάκι! Ἀπ' τὴν ἀπογοήτευσή μας, ἀντὶ νὰ ἔχουμε στραμμένο τὸ βλέμμα στὸν ὁμιλητὴ, τὸ εἶχαμε κατεβασμένο στὸ πάτωμα, γιὰ νὰ δεῖξουμε πὼς τὸν ἀποδοκιμάζουμε. Κάποια

133. Μ. Καραγάτση, *Ἡ Μεγάλὴ Χίμαιρα*, Μυθιστόρημα, Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἐστίας», Ἀθήνα ¹⁴1992, σσ. 132-133.

134. Τάσου Ἀθανασιάδῃ, *Τὰ Παιδιὰ τῆς Νιόβης*, Μυθιστόρημα, Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἐστίας», Ἀθήνα 1995, τόμ. Δ', σ. 161.

στιγμή ακούστηκαν ψίθυροι αποδοκιμασίας και απ' τη δημοτικίστρια φοιτητριά. Απάντησαν οι οργανωμένοι καθαρευουσιάνοι. Φοβηθήκαμε έκτροπα. Έτσι, μόλις τέλειωσε το λόγο του, μέσα στα χλιαρά χειροκροτήματα των καθαρευουσιάνων, εγκαταλείψαμε την αίθουσα αφήνοντας τους καθαρευουσιάνους να τον συγχαρούν. Σίγουρα ο Νίκος Βέης, για να περισώσει την έδρα του, λιποτάκτησε την τελευταία στιγμή στο στρατόπεδο των καθαρευουσιάνων, που συγκεντρώνουν την πλειοψηφία της Σχολής»¹³⁵. Όστόσο, από τα πρακτικά της Συγκλήτου, της 23ης Ιανουαρίου 1926, πληροφορούμεθα ότι ο Πρύτανης Σίμος Μενάρδος ανέγνωσε επιστολή του Υπουργού Παιδείας Ριχ. Λιβαθινόπουλου (με ήμερομηνία 21 Ιανουαρίου 1926), ο οποίος ζητούσε γραπτή απόλογία του Βέη «ιδίoti κατά τον έναρκτήριον αυτού λόγον τη 18η Ισταμένου δι' αστόχων και ήμισα δικαιολογουμένων υπό του θέματός του παρεμβάσεων επί του γλωσσικού ζητήματος προεκάλεσε θορυβώδεις εκδηλώσεις ώρισμένων κύκλων του άκρατηρίου, των οποίων δύναται να έγερθη ή ύπόνοια ότι είχε παρασκευασθή επί τούτω ή συγκέντρωσις και τοιουτοτρόπως εγένετο αίτιος να δημιουργηθή σκάνδαλον». Ο Πρύτανης ενημέρωσε τη Σύγκλητο ότι στη συνέχεια ο Βέης του παρέδωσε την απόλογία του, την οποία θα διαβίβαζε προς τον Υπουργό, επισημαίνοντάς του ότι «ἐκ τῶν μαρτυριῶν πάντων τῶν παρευρεθέντων ἐν τῇ ἐναρκτηρίῳ ὁμίλῃ αὐτοῦ καθηγητῶν, οὗτος ὠμίλησεν ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ πρέποντος».

Στο ίδιο έργο του ο Άθανασιάδης παρουσιάζει τις άνησυχίες και τις άααζητήσεις της νεολαίας της εποχής, όπως εκφράζονταν από τα μέλη ενός φοιτητικού συλλόγου: «Τά μέλη τῆς “Αλληλεγγύης” συναντιόνταν σέ κάποιo λυγούχναστο καφενείο στό παραδρόμι τῆς Σόλωνος, τήν ὁδὸ Γραβιάς. Προέρχονταν ἀπὸ διάφορες σχολές και εἶχαν διαφορετικὲς ιδεολογίες· τοὺς ἔνω-νε, ὅμως, ἡ ἔγνοια γιὰ προβλήματα ζωτικά, πού χροníζει ἡ λύση τους ἀπ' τήν πολιτική ἀστάθεια και τήν κοινωνική κακομοιριά μιᾶς Ἑλλάδας ὑποχρεωμέ-νης νὰ περιθάλλει ἐνάμισι ἑκατομμύριο πρόσφυγες. Οἱ συζητήσεις γίνονταν, συνήθως, σέ τόνο ἥρεμο. Κάποτε, ὡστόσο, οἱ λογομαχίες ἦταν ἀναπόφευκτες, ἀφοῦ κάτω ἀπ' τήν εὐφημιστική ὀνομασία “Αλληλεγγύη” στεγάζονταν νέοι ἀπὸ διαφορετικὲς κοινωνικὲς τάξεις μὲ διαφορετικὲς ιδέες και ἀπόψεις σέ πολ-λά ζητήματα»¹³⁶. Έτσι, ὅταν κάποιος πρότεινε ἀποχή ἀπὸ τὰ μαθήματα, σὲ ἔνδειξη συμπαράστασης σὲ τρεῖς φοιτητὲς πού εἶχαν κληθεῖ σὲ ἀπόλογία ἀπὸ τὴν Πρυτανεία, ἐπακολούθησε ὀξύτατος καβγάς: «Γιὰ τήν κλήση σὲ ἀπολο-γία, πού πῆραν οἱ τρεῖς συνάδελφοι ἀπ' τήν Πρυτανεία, προτείνω τήν τακτι-κή του Γκάντι: Παθητική ἀντίσταση. Ἀποχή ἀπ' τὰ μαθήματα τῆς Σχολῆς... Τοῦ φώναξαν χειρονομώντας: —Πὲς τὴ λέξη, μὴν τὴν φοβᾶσαι. Παρακινεῖς σὲ

135. *Ό.π.*, τόμ. Δ', σσ. 211-212.

136. *Ό.π.*, τόμ. Γ', σσ. 78-79.

ἀπεργία... Νά πάτε στη Ρωσία. Κομμούνες!... Τουρκόσποροι!... Φωνές... Καρέκλες μετατοπίσθηκαν με θόρυβο. Ξαφνικά, ἀκούστηκε μεγάλος σαματάς»¹³⁷.

Μιά πολύ κατοπινότερη ἐποχή, τῇ χρονικῇ περίοδῳ ποὺ ἀκολούθησε μετὰ τὴν πτώση τῆς χούντας, θὰ ἔχει τὴν εὐκαιρία ὁ ἀναγνώστης νὰ τὴν παρακολουθήσει μέσα ἀπὸ τὶς σελίδες τοῦ μυθιστορήματος τοῦ Ἀθανασιάδη *Οἱ τελευταῖοι ἔγγονοί* (1984). Ἐδῶ μεταξύ ἄλλων περιγράφεται τὸ νέο κλίμα ποὺ ἐπικράτησε στὴ Φιλοσοφικὴ, κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς μεταπολίτευσης: «Ὁ Ἀποστόλου, ἕνας ψηλὸς κοκκινотρίχης μὲ εὐλογιᾶς στὸ μακρουλὸ μελαμψό του πρόσωπο, βοηθὸς στὸ σπουδαστήριο τῆς Γλωσσολογίας, ποὺ ἡ Δικτατορία τὸν εἶχε ἐξορίσει στὴ Γυάρο, χάιδευε κάθε τόσο ἀπὸ τὶς τὸ πολὺ μακρὺ σαγιῶν του ἐνῶ ρητόρνευε: —Ἦρθε, ἐπιτέλους, ἡ μεγάλη ὥρα νὰ σηκώσουμε κεφάλι οἱ ραγιαῖδες ἐπιμελητὲς καὶ βοηθοὶ στὸ κοτσαμπασιδισμό τῶν καθηγητῶν... Θὰ πάψει πιά ἡ Ἔδρα νὰ εἶναι τιμᾶριο γιὰ προῖκες καὶ νεποτισμό, ὅταν ἀντικατασταθεῖ ἀπ' τὸν Τομέα. Θ' ἀνήκει σ' ὅλο τὸ διδακτικὸ προσωπικόν, ὅπως γίνεται στὰ μεγάλα πανεπιστήμια τοῦ κόσμου. Ὁ σύλλογός μας ὑποβάλλει αὐτὲς τὶς μέρες σχετικὸ ὑπόμνημα στὸν Ὑπουργὸ Παιδείας, ποὺ εἶναι καταστάλαγμα βαθιάς μελέτης. Εἶναι ὥρα νὰ σηκώσετε καὶ ἐσεῖς ὁ φοιτητόκοσμος κεφάλι»¹³⁸.

Τὸ 1939, ἐγκαταλείπει τὶς σπουδές του, χωρὶς νὰ λάβει τὸ πτυχίον τῆς Νομικῆς ὁ Ὀδυσσεύς Ἑλύτης (1911-1996), ὁ ὁποῖος ὥστόσο ἔγινε μέλος τῆς πανεπιστημιακῆς κοινότητος, ὡς ἐπίτιμος διδάκτωρ πιά, ὅταν τὸ Πανεπιστήμιον γιόρταζε τὰ 150 χρόνια ἀπὸ τὴν ἰδρύσην του. Κατὰ τὴν ἀναγύρευσή του τότε, στίς 19 Μαΐου 1987, ἄρχισε μὲ τὰ ἐξῆς λόγια τὴν ὁμιλίαν του: «Ἴδου ὅτι σήμερον σμίγουμε κάτω ἀπὸ τὴν στέγη τοῦ πλέον ἱστορικοῦ, τοῦ πρώτου Πανεπιστημίου τῆς χώρας μας, ποὺ εἶχε τὴν τιμὴ ἀλλὰ καὶ τὴν εὐθύνη, νὰ ἐγκαινιάσει τὶς ἀνώτατες σπουδὲς στὴν νεώτερη Ἑλλάδα καὶ νὰ διαδράμει τὸ μῆκος 150 χρόνων, μέσα σὲ πολέμους, καταστροφὰς καὶ μύριες ἄλλες ἀντιξοότητες, χωρὶς νὰ χάσει ποτὲ τοῦ σὲ ὕψος. Εἶναι ἤδη ἕνα μεγάλο κατόρθωμα αὐτό, ἀλλὰ τὸ κυριώτερον, εἶναι γιὰ τὴν ἀντίληψή μου, ἡ παράδοσις ποὺ ἐπέτυχεν νὰ δημιουργήσει. Τὸ κεφάλαιον ποὺ μας κληρονόμησε, τῇ σειρά διαπρεπῶν καθηγητῶν καὶ τῇ στρατιᾷ τῶν ἐλευθέρων ἐπιστημόνων ποὺ οἰκοδόμησαν τὴν σύγχρονη Ἑλλάδα»¹³⁹.

Στὴ Νομικὴ Σχολὴ φοίτησε καὶ ὁ Ἀντώνης Σαμαράκης (1919-2003) ποὺ σημείωνε στὴν *Αὐτοβιογραφία* του (1996): «Ὅταν λοιπὸν τὸν Ἰούνιον 1935 τέλειωσα δεκαπεντέμισι χρονῶν τὸ Γυμνάσιον, ἤθελα νὰ σπουδάσω καὶ πάλι, στὸ πανεπιστήμιον τῶρα, καὶ συγχρόνως νὰ δουλεύω, κάπου καλύτερα πιά νὰ δουλεύω, μιὰ

137. *Ὁ π.*, τόμ. Γ', σ. 85.

138. Τάσου Ἀθανασιάδη, *Οἱ Τελευταῖοι Ἐγγονοί*, Μυθιστόρημα, Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἐστίας», Ἀθήνα 1984, σσ. 253-254.

139. Ὀδυσσεύς Ἑλύτης, «Ὀμιλία», *Ἐπίσημοι Λόγοι*, τόμ. 29 / τευχ. Α' (26.2.1986 - 31.8.1988), σ. 179.

και είχα το απολυτήριο του Γυμνασίου (...) Πέτυχα να προσληφθώ στο ύπουργείο Έργασίας, στις 20 Νοεμβρίου 1935 όρκίσθηκα γραφείς α' τάξεως, μόνιμος υπάλληλος από τόση μικρή ηλικία, γιατί τότε δεν χρειαζόταν, όπως σήμερα, απολυτήριο στρατού (...) Σε μερικούς μήνες, το πρωί της 4ης Αυγούστου 1936, όταν βγήκα από το σπίτι μου να πάω στο ύπουργείο, είδα στις γωνίες των δρόμων στρατιώτες με έφ' όπλου λόγχη και θεωρακισμένα (...) Ήταν ή δικτατορία του στρατηγού Ίωάννη Μεταξά, που κράτησε την Ελλάδα δέσμια παραπάνω από τέσσερα χρόνια, ως τον Ίανουάριο 1941 (...) Άρχισαν στο ύπουργείο προβλήματα για πολλούς συναδέλφους — και για μένα. Ήρθε τέλος μιιά ώρα που δεν άντεχα άλλο και παραιτήθηκα. Μένοντας άνεργος συνέχισα τις σπουδές μου στο πανεπιστήμιο (...) Με την παραίτησή μου από το ύπουργείο Έργασίας έμεινα χωρίς δουλειά, νέα έποχή άρχισε, φτώχειας και στερήσεων. Όποτε έβρισκα κανένα μεροκάματο, δούλευα στις πιο άπίθανες περιπτώσεις. Έν τώ μεταξύ, πλησίαζαν στο τέλος τους οι σπουδές μου στη Νομική Σχολή. Στις 28 Όκτωβρίου 1940 ξέσπασε ο πόλεμος Έλλάδας-Ίταλίας με την ύπουλη έπίθεση των φασιστικών δυνάμεων του Μουσολίνι στην Ήπειρο. Έτσι, ή Ελλάδα μπήκε στον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, που για την άλλη πλευρά της Εύρώπης είχε ξεκινήσει ένα χρόνο πρωτότερα, την 1η Σεπτεμβρίου 1939, με την εισβολή των χιτλερικών στρατευμάτων στην Πολωνία. Το Φεβρουάριο 1941 πήρα το πτυχίο της Νομικής»¹⁴⁰. Και μάλιστα το πήρε με βαθμό Λίαν Καλώς, αφού εξέτάσθηκε στις 17 Φεβρουαρίου 1941, από ένδεκαμελή έπιτροπή καθηγητών, αποτελούμενη από τους Κ. Τριανταφυλλόπουλο, Γ. Μπαλτή, Γ. Μαριδάκη, Ήλ. Άναστασιάδη, Κ. Τσουκαλά, Χρ. Πράτσικα, Ν. Χωραφά, Γ. Ράμμο, Κ. Γαρδίκια, Άλ. Λιτζερόπουλο, Άλ. Τσιριντάνη. Πολύ άργότερα, δέκα χρόνια πριν από τον θάνατό του, ο Σαμαράκης άναγορεύθηκε έπίτιμος διδάκτωρ της Φιλοσοφικής Σχολής, στις 16 Μαΐου 1994.

Ό Σαμαράκης σε ένα διήγημά του, με τίτλο «Μάθημα άνατομίας κλπ.»¹⁴¹, βάζει να πρωταγωνιστεί ένας φανταστικός καθηγητής της Ίατρικης Σχολής, ο όποιος γίνεται χωρίς να το καταλάβει άντιστασιακός. Αυτός ένω βρίσκεται, μαζί με μιιά υπάλληλο της Γραμματείας, στον υπόγειο χώρο της αποθήκης του Άνατομείου για έρωτικούς λόγους, συλλαμβάνεται από έναν ασφαλίτη, γιατί τον θεωρεί συνεργό των επτά φοιτητών του που σε ένα διπλανό δωμάτιο έτοιμάζουν προκηρύξεις έναντίον του δικτατορικού καθεστώτος: «Ποιός να ύποψιαστεί ότι το "πτωματάκι" με την κοιλίτσα, την όσφυαλγία και τα ρευματοαρθριτικά γενικώς, τη χοληστερίνη, τη μυωπία σνν πρεσβυωπία σνν άστιγματισμό, τη μιιά κάποια πίεση, άλλα και τον τίτλο του τακτικού καθηγητή Άνατομίας στην Ίατρική Σχολή του πανεπιστημίου της πρωτεύουσας, ποιός να ύποψιαστεί πως έχει τα

140. Άντώνης Σαμαράκης, 1919- Έκδόσεις Καστανιώτη, Άθήνα 42000, σσ. 36-40.

141. Άντώνης Σαμαράκης, Το διαβάτηρω, Διηγήματα, Έκδόσεις Καστανιώτη, Άθήνα 252000, σσ. 60-75.

παράνομα τούτα διαλείμματα στη ρουτίνα τῆς καθημερινῆς ζωῆς του. Παράνομα γιατί αὐτὸς μὲν ἐργένης, ἐκεῖνη ὅμως μὲ σύζυγο καὶ δύο παιδιά. "Εβδομο κατὰ σειρά τὸ ἀποφινὸν παράνομο διάλειμμα, Παρασκευή 20 Δεκεμβρίου. Αὐριο μεσημέρι τὸ πανεπιστήμιο θὰ διακόψει γιὰ τὶς γιορτές. Ὁ καινούργιος χρόνος ἔρχεται ὀλοταχῶς. Ἐδῶ καὶ τρεῖς περίπου μῆνες, μέσα Σεπτεμβρίου, ἔκανε τὴν πρώτη τῆς ἐμφάνιση στὴν Ἱατρικὴ Σχολή, νεοδιορισμένη ὑπάλληλος στὴ Γραμματεία. Τοῦ χτύπησε ἀμέσως στὸ μάτι¹⁴². Ὡστόσο, αὐτὴ τὴ φορὰ ὁ καθηγητὴς ἦρθε ἀντιμέτωπος μὲ ἓναν ἄνδρα τῆς Ἀσφαλείας ποὺ εἶχε κατεβεῖ στὸν ὑπόγειο χῶρο, παρακολουθώντας τὶς ἀντικαθεστωτικὲς δραστηριότητες κάποιων φοιτητῶν ποὺ ἤδη τοὺς εἶχε συλλάβει ἓνας ἄλλος ἀσφαλίτης. Οἱ φοιτητὲς νόμισαν καὶ αὐτοὶ ὅτι ὁ καθηγητὴς τοὺς βρέθηκε στὸ ὑπόγειο γιατί ἦταν ἀντιστασιακός, καὶ τοῦ εἶπαν: «Νιώθουμε μεγάλη παρηγοριὰ ποὺ σᾶς ἔχουμε κοντά, ποὺ κι ἐσεῖς γιὰ τὸν ἴδιο λόγο εἴσαστε μαζί μας»¹⁴³. Γρήγορα, ὥστόσο, ἡ παρεξήγηση λύθηκε, γιατί εἰδοποιήθηκε ὁ ἀσφαλίτης ἀπὸ τὴν ὑπηρεσία του πὼς ὁ καθηγητὴς ἦταν ἄτομο ὑπεράνω ὑποψίας. Ἐτσι ζήτησε συγγνώμη ἀπὸ τὸν καθηγητὴ καὶ τὸν προέτρεψε νὰ ἀπομακρυνθεῖ ἀπὸ τὸν χῶρο. Αὐτὸς ὅμως ἐπέλεξε νὰ μείνει μαζί μὲ τοὺς φοιτητὲς του, ἀποδεχόμενος τὴν κατηγορία γιὰ συνεργίαι: «Κύριε καθηγητά, παρεξήγηση ἦτανε. Τηλεφώνησαν "ἀπὸ πάνω", καταλαβαίνετε... Καὶ συγγνώμη δηλαδή... Τὸ ζήτημά σας τακτοποιήθηκε, παρεξήγηση ἦτανε... ἐσεῖς δὲν ἔχετε καμιὰ σχέση μὲ τὴν προκήρυξη (...) Προχωρεῖτε πρὸς τὰ ἐκεῖ ποὺ εἶναι τὸ ἀσανσέρ. Εἴσαστε ἐλεύθεροι (...) Καὶ λοιπὸν προχωρεῖ, ὅχι ὅμως πρὸς τὰ ἐκεῖ, ὅχι, ἐδῶ προχωρεῖ, προχωρεῖ ἐδῶ στὸ δικό του χῶρο καὶ στὴ δική του θέση ἀνάμεσα στὰ παιδιά, μὲ τὸ κεφάλι ψηλὰ ἔρχεται κατευθεῖαν ἐδῶ ποὺ εἶναι τὰ ἐφτὰ παιδιά». Μὲ τὸν τρόπο αὐτόν, ὁ Σαμαράκης μετατρέπει τὸν φιλήδονο, μεσόκοπο καὶ ἀσθενικὸ καθηγητὴ σὲ ἥρωα, ὅταν ἀντιλαμβάνεται ὅτι τὸ λειτούργημά του τὸν καλεῖ νὰ μείνει ἀνάμεσα στοὺς φοιτητὲς του. Αὐτοὶ «τὸν κοιτάζουν ὅχι μόνο κατάματα ἀλλὰ καὶ μὲ κείνη τὴν ἀπίθανη περηφάνεια ποὺ ἔχει τὸ βλέμμα ἐνὸς παιδιοῦ ὅταν ἀντικρίξει ἓναν ἄντρα ποὺ εἶναι ἄντρας ἀληθινός, ἓναν ἄντρα ποὺ εἶναι ἐντάξει». Καὶ ἀφήνουν μεταξὺ τοὺς στὸ κέντρο ἓναν χῶρο κενό, σὰν νὰ τὸν προσκαλοῦν νὰ ἔρθει κοντά τους: «τώρα τὰ ἐφτὰ παιδιά ὅχι μόνο τὸν κοιτάζουν κατάματα ἀλλὰ καὶ δίχως λέξη σὰ νὰ ἔγινε ἀστραπιαία μυστικὴ συνεννόηση μοιράζονται καὶ ἀφήνουν ἔτσι χῶρο κενό ἀνάμεσά τους, ἀφήνουν θέση κενὴ ἀνάμεσά τους, τὸ δικό του χῶρο, τὴ δική του ἐδῶ θέση (...) ποὺ τὸν μαγνητίζει»¹⁴⁴.

142. Ὁ.π., σ. 64.

143. Ὁ.π., σ. 68.

144. Ὁ.π., σσ. 73-75.

ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

Ἀνακεφαλαιώσαθε τὰ πάντα ἐν τῷ Χριστῷ

Ἡ Θεολογικὴ — ἡ μικρότερη σὲ ἀριθμὸ διδασκόντων καὶ φοιτητῶν Σχολή — ἀνέδειξε καὶ αὐτή, ἀνάμεσα στοὺς καθηγητές της, λόγιους ποὺ ἀσχολήθηκαν μὲ τὴ λογοτεχνία. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρουμε τὸν **Νικόλαο Λούβαρι** (1887-1961), ἀπόφοιτο τῆς Θεολογικῆς (15 Μαρτίου 1908) καὶ μετέπειτα καθηγητὴ της, στὴν ἔδρα τῆς Εἰσαγωγῆς καὶ Ἑρμηνείας τῆς Καινῆς Διαθήκης (1925-1944 καὶ 1951-1955), ποὺ συνέγραψε — ἐκτὸς ἀπὸ θεολογικά — καὶ φιλολογικὰ μελετήματα¹⁴⁵ ἢ βιβλία, κυρίως γιὰ Γερμανοὺς φιλοσόφους καὶ λογοτέχνες: *Νίτσε ὁ προφήτης μιᾶς νέας θρησκείας* (1928), *Ὁ Γκαίτε ὡς θρησκευτικὴ προσωπικότης* (1929), *Ρίλκε ὁ ἀποδημητής, ὁ μύστης, ὁ ἐπόπτης* (1942).

Στὶς 4 Νοεμβρίου 1881, ἐγγράφηκε στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ Ἀθηνῶν ὁ Ἅγιος **Νεκτάριος** (Νεκτάριος Κεφαλᾶς, 1846-1920), ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸ *Μητρώον τῶν φοιτητῶν τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου*, ὅπου ὑπάρχει καὶ ἡ ὑπογραφή του ὡς «ἐγγραφομένου» φοιτητῇ. Στὸ *Μητρώον* φέρει τὸν αὐξοντα ἀριθμὸ 1042, ἐνῶ ὡς πατρίδα του ἀναφέρεται ἡ Χίος (ἔπου, τὸ 1877, εἶχε χειροτονηθεὶ διάκονος, λαμβάνοντας τὸ ὄνομα Νεκτάριος) ἀντὶ τῆς Σηλυβρίας τῆς Θράκης (ἔπου εἶχε γεννηθεὶ καὶ εἶχε βαπτισθεὶ λαμβάνοντας τὸ ὄνομα Ἀναστάσιος). Στὸ Πανεπιστήμιο παρακολούθησε μαθήματα Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας καὶ Συμβολικῆς ἀπὸ τὸν Ἀναστάσιο-Διομήδη Κυριακό, Ποιμαντικῆς καὶ Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογίας ἀπὸ τὸν Νικηφόρο Καλογερά, Δογματικῆς καὶ Χριστιανικῆς Ἠθικῆς ἀπὸ τὸν Ζῆκο Ρώση. Κατὰ τὸν δεύτερο χρόνον τῆς φοίτησής του, ἔκανε αἴτηση γιὰ ὑποτροφία τοῦ κληροδοτήματος Παπαδάκη, τὴν ὁποία καὶ ἔλαβε ὕστερα ἀπὸ εἰδικὲς ἐξετάσεις. Στὸ Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο τοῦ Πανεπιστημίου σώζεται σχετικὴ χειρόγραφη αἴτησή του: «Πρὸς τὴν Σεβαστὴν Πρυτανεῖαν τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου. Ὁ ὑποφαινόμενος δευτεροετής φοιτητῆς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Νεκτάριος Δ. Κεφαλᾶς ἐπιθυμῶ νὰ διαγωνισθῶ εἰς τὰς ὑπὸ τῆς Σεβαστῆς Πρυτανείας ὀρισθείσας ὑποτροφίας ὡς Θρᾷξ. Ὑποσημειοῦμαι εὐσεβῶς Ἱεροδιάκονος Νεκτάριος Δήμου Κεφαλᾶς ἐκ Σηλυβρίας τῆς Θράκης ὡς ἐν τῷ ἐπισυνυμμένῳ πιστοποιητικῷ δηλοῦται. Ἀθήνησι τῇ 2 Ἀπριλίου 1883». Ἡ αἴτηση — ὅπως σημειώνεται πάνω της — «ἐλήφθη τῇ 4 Ἀπριλίου 1883. Ἀριθ. πρωτ. 32», ἐνῶ διαβιβάσθηκε αὐθημερὸν ἀπὸ τὸν Πρύτανιν Π. Γ. Κυριακό «πρὸς τὸν κ. Κοσμητορὰ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς [Νικηφόρο Καλογερά] διὰ τὰ περαιτέρω». Στὴ συνέχεια, πάνω στὴ ἴδια τὴν αἴτηση σημειώθηκαν, προφανῶς ἀπὸ

145. Βλ. ἐνδεικτικὰ τὰ ἄρθρα τοῦ «Φρειδερίκος Σίλλερ», *Νέα Ἑστία*, τόμ. 66 (1959), σσ. 1468-1474, «Ὁ Θεὸς τοῦ Ρίλκε», *Νέα Ἑστία*, τόμ. 67 (1960), σσ. 19-25, «Ὁ Τολστόη καὶ ἡ θρησκεία», *Νέα Ἑστία*, τόμ. 68 (1960), σσ. 1477-1479.

τῇ Γραμματεία, τὰ στοιχεῖα τοῦ φοιτητῆ: «Νεκτάριος Δ. Κεφαλᾶς Διάκονος ἐκ Χίου, ἐνεγράφη εἰς τὴν Θεολ. Σχ. 4 Νοεμβρίου 1881 ὑπ' ἀριθ. μητρ. 1042. Ἀνενόησε τὴν ἐγγραφήν του 1882-1883 ἀριθ. 1612». Τέλος, προφανῶς ἀφοῦ ἔλαβε τὴν ὑποτροφία, σημειώθηκε («πότροφος Α. Φ. Παπαδάκη». «Ἐνα μῆνα μετὰ τὴν αἵτηση, στίς 7 Μαΐου 1883, ὁ Κοσμήτωρ τῆς Θεολογικῆς ἀποστέλλει ἐγγραφο πρὸς τὴν Πρυτανεῖα, στὸ ὁποῖο σημειώνονται μετὰξὺ ἄλλων τὰ ἐξῆς: «Αναφέρομεν Ὑμῖν ὅτι κατὰ τὰ διατεταγμένα προέβημεν εἰς τὸν διαγωνισμόν πρὸς πλήρωσιν τῶν προκηρυχθεισῶν ὑποτροφιῶν, ἥτοι τριῶν ἐκ τοῦ κληροδοτήματος Α. Παπαδάκη, μιᾶς τοῦ Θ. Ραχοῦ καὶ ἐτέρας τοῦ Γ. Μαυροκορδάτου. Μετεῖχαν τοῦ διαγωνισμοῦ οἱ ἐξῆς δέκα φοιτηταὶ (...) Ν. Κεφαλᾶς (...). Ἐκρίθησαν δὲ ἐπιτυχόντες διὰ μὲν τὰς τοῦ Α. Παπαδάκη (...) Νεκτάριος Κεφαλᾶς Θοῤῥξ (...) Ὅθεν γνωστὰ ποιοῦντες Ὑμῖν, Κύριε Πρύταμι, τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐν λόγῳ διαγωνισμῶν, παρακαλοῦμεν Ὑμᾶς ὅπως εὐαρεστούμενος διατάξῃτε τὸν διορισμὸν τῶν ἐπιτυχόντων. Ὁ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Κοσμήτωρ Ν. Καλογεράς». Στῇ συνέχειᾳ ὁ Πρύτανης, στίς 19 Μαΐου, ἀποστέλλει σχετικὸ ἐγγραφο πρὸς τὸν Λογιστὴ τοῦ Πανεπιστημίου (γιά νὰ χορηγοῦνται 100 δρχ. μηνιαίως στοὺς ἐπιτυχόντες, μέχρι τοῦ τέλους τῶν σπουδῶν τους). Ἔτσι, ὡς ὑπότροφος τοῦ Κληροδοτήματος Παπαδάκη ὁ Ἅγιος Νεκτάριος θὰ ὀλοκληρώσει, τὸ 1885, τὶς σπουδές του. Τὸ ὄνομά του ἀναγράφεται, μαζὶ μὲ ἄλλους ἐννέα συνεξετασθέντες τελειοφοίτους τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ ἔτους 1885-1886, σὲ σχετικὸ πῖνακα τῆς Λογοδοσίας τοῦ τότε Πρύτανη Κωνσταντίνου Π. Δηλιγιάννη¹⁴⁶ (τὸ δίπλωμα φυλάσσεται στὸ Μουσεῖο τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν¹⁴⁷). Ἡ μετέπειτα πορεία τοῦ Ἀγίου εἶναι γνωστὴ: χειροτονήθηκε ἀρχικὰ πρεσβύτερος στὴν Ἀλεξάνδρεια καὶ κατόπιν Μητροπολίτης Πενταπόλεως, στὴ συνέχεια ἱεροκέρυκαρς στὴ Χαλκίδα, τὸ 1894 διευθυντὴς τῆς Ριζαρίου Σχολῆς, ἐνῶ ἀπὸ τὸ 1908 ἐγκαταστάθηκε μόνιμα στὴν Αἴγινα, στὴ Μονὴ του, ὅπου παρὰλληλα μὲ τὰ καθήκοντά του ὡς ἐφημερίου, συνέγραφε δοκίμια καὶ συνέθετε ὕμνους. Ὁ ἴδιος σημείωνε στὸ προλογικὸ σημείωμα («Τοῖς ἐντευξομένοις») τοῦ Θεοτοκαρίου του (1907): «Διδαχθεῖς ὑπὸ τῆς ἀγιωτάτης ἡμῶν καθολικῆς καὶ Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας, ὅτι ἄξιόν ἐστιν, ὡς ἀληθῶς, μακαρίζειν τὴν Θεοτόκον καὶ ἀειπάρθενον Μαρίαν, ἐποίησα ὧδ᾽ αἱνας καὶ ὕμνους πρὸς αἴνεσιν καὶ ἀνύμνησιν τῆς Παναγίας Μητρὸς τοῦ Κυρίου, τῆς Γοργοεπηκόου καὶ ταχείας εἰς ἀντίληψιν, βοήθειαν καὶ προστασίαν τῶν ἐπικαλουμένων αὐτὴν, καὶ πρὸς ἔκφρασιν τῆς Ἀπειρου πρὸς Αὐτὴν εὐγνωμοσύνης μου διὰ τὰς

146. Λόγος ἐκφωνηθεὶς τῇ 23 Νοεμβρίου 1886 κατὰ τὴν ἐορτὴν τῆς καθιέρωσεως τῶν νέων ἀρχῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου, Ἀθήνησι 1887, σ. 81.

147. Βλ. σχετικὰ στὸν ἐορταστικὸ τόμο Ἐθνικὸ καὶ Καποδιστριακὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν. Ἐκατὸν πενήντα χρόνια 1837-1987. Κατάλογος Ἐκθεσης Ἐνθυμημάτων, ὅ.π., σ. 121.

πολλὰς πρὸς ἐμὲ Αὐτῆς εὐεργεσίας, ἅς παραπήλαυσαν»¹⁴⁸. Ὁ «Ὑμνος α': Εἰς τὴν Ἀγίαν Παρθένον. Δοξολογικὸς ἦχος γ'» ἀρχίζει μὲ τοὺς ἐξῆς στίχους:

*Δοξάζω Σε, παρθένε, ὑμνῶ Σε Παναγία
τὴν χάριν σου κηρύττω Μήτηρ Θεοῦ Μαρία.
Κυρίως Θεοτόκον κόρη ὁμολογῶ Σε
ἐξ ὅλης δὲ καρδίας θερμῶς ὑμνολογῶ Σε.
Θεόνυμφε Μαρία ἁσματικῶς αἰνῶ Σε
καὶ ὡς Θεοῦ μητέρα ἀπαύστως εὐλογῶ Σε.
Σὲ πόθω προσκυνῶμεν παρθένε Παναγία
καὶ Σὲ ὑμνολογοῦμεν ψυχῇ τε καὶ καρδίᾳ¹⁴⁹.*

Στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ φοίτησε, κατὰ τὸ διάστημα 1951-1955, ὁ ποιητὴς Τάκης Ἀντωνίου (1932-2006), ἐνῶ λίγο νεώτερός του ὑπῆρξε ὁ **Ματθαῖος Μουν-
τὲς** (1935-2000) ποὺ χρησιμοποίησε τὴν ποιητικὴ του φλέβα γιὰ νὰ ἐκφράσει τὶς
θρησκευτικὲς ἀνησυχίες του. Τὸ ποίημά του «Σχόλιο» εἶναι ἐνδεικτικὸ γιὰ τὸ
κυρίως θρησκευτικὸ θεματολόγιο τῶν στίχων του:

*Ἡ ποίηση εἶναι μιὰ ἔκφραση εὐγνωμοσύνης
δίνει προέκταση στὸν ἔρωτα καὶ στὸ Θεό.
Ἀνάμεσα στὸ κίνητρο καὶ τὴν ὑποταγὴ
ἡ ποίηση ἐπισημαίνει
τὸ αἰώνιο παράπονο τοῦ παιδιοῦ
τὴν βαθειὰ μοναξιά τοῦ ἐργένη
τὴν μάταιη σκόνη τῶν πράξεων¹⁵⁰.*

Ὁ Καραγάτσης, στὸ τελευταῖο καὶ ἡμιτελὲς μυθιστόρημά του, *Τὸ «10»*,
παρουσιάζει ἕναν ἥρωά του, τὸν παπα-Δημήτρη Πραπόπουλο ὡς ἀπόφοιτο καὶ
διδάκτορα τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς πολλὰ ὑποσχόμενο: «Ἀπὸ τὴ μέρα κιόλας
ποὺ πῆρε τὸ Ἀπολυτήριό τοῦ Γυμνασίου εἶχε καταστρώσει τὸ πρόγραμμά του,
μὲ σπάνια νηφαλιότητα καὶ θετικότητα στοχασμοῦ: θὰ γινόταν κληρικός –ιε-
ρομόναχος– ἀφοῦ ὅμως πρῶτα ἔπαιρνε τὸ πτυχίο τῆς Θεολογίας (...) Πῆρε τὸ

148. Ἁγίου Νεκταρίου, *Θεοτοκάριον*, ἦτοι ψδαὶ καὶ ὕμνοι πρὸς τὴν Ὑπεραγίαν Θεοτό-
κον καὶ Ἀειπάρθενον *Μαρίαν*, ὑπὸ τοῦ Μητροπολίτου Πενταπόλεως Νεκταρίου, Διεσθυντοῦ
τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ριζαρείου Σχολῆς, Βιβλιοπωλεῖον Νεκτάριος Παναγόπουλος, Ἐ' Ἐκδο-
σις, Ἀθῆναι, σ. 3. Βλ. καὶ *Τριαδικόν*, ἦτοι ψδαὶ καὶ ὕμνοι πρὸς τὸν ἐν *Τριάδι Θεόν*, ὑπὸ τοῦ
Μητροπολίτου Πενταπόλεως Νεκταρίου, Ἐκ τοῦ Τυπογραφείου Παρ. Λεωνῆ, Ἐν Ἀθήναις
1909.

149. Ὁ.π., σ. 39.

150. Ματθαῖος Μουντὲς, *Τὰ Ἀντίπονα*, Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἑστίας», Ἀθῆνα 1982, σ. 24.

πτυχίο με άριστα· κι έκρινε πώς πριν χειροτονηθῇ, σκόπιμο θά ἦταν νά ἔπαιρνε καί τόν τίτλο τοῦ διδάκτορα. Ρίχτηκε στή μελέτη, νά συγγράψῃ τή διατριβή του. Εἶχε νοικιασμένη μιὰ κάμαρα στά Πετράλωνα, σέ μιὰ φτωχική φαμίλια. Τό 'κανε ἀπό ταπεινοσύνη, ἐπειδὴ τὰ οἰκονομικά μέσα δὲν τοῦ ἔλειπαν· ὁ πατέρας του, γερὸς Κεφαλοχωρίτης τῆς Βόχας, δὲν ἔκανε οἰκονομίες γιὰ τὴ μόρφωση τοῦ γιοῦ του. Ἐκεῖνο τὸ σπιτάκι στά Πετράλωνα ὑπῆρξε γιὰ τὸ Δημήτρη μεγάλο σχολεῖο ζωῆς. Ἰσαμε τότε, ἔχοντας περικλείσει τὸν ἑαυτοῦ του μέσα στὸν κλοιὸ τῆς μελέτης, γνώρισε ἀπ' τὸν κόσμον τὴ μεριά ἐκεῖνη ποὺ προβάλλεται σὲ ὀρισμένου κλάδου θεωρητικὰ συγγράμματα. Διδάχτηκε, βέβαια, πὼς ὑπάρχει πείνα, μόθος, κακοπάθεια, ἀρρώστια, θάνατος· δὲν παραδεχόταν ὅμως πὼς ὅλα τούτα τὰ δυσάρεστα μποροῦσαν νὰ ἦσαν πηγὴ δυστυχίας. Ἡ δυστυχία ἦταν ὑπόθεση ὑποκειμενική, ὄχι ἀντικειμενική. Δυστυχισμένος μόνον ὅποιος δὲν πίστευε στὴ πανσοφία τοῦ Θεοῦ. Εὐτυχισμένος ὅποιος πίστευε· ἐπειδὴ γνώριζε ὅτι ὁ Πανάγαθος γιὰ τὸ καλὸ του τὸν δοκίμαζε μὲ τὰ δεινὰ (τὰ δεινὰ, ποὺ κακῶς οἱ ἄφρονες τὰ ὀνόμαζαν δυστυχίες), ἀνοίγοντάς του ἔτσι τὸ δρόμον τῆς Σωτηρίας. Αὐτὸ ἦταν τὸ θέμα τῆς Διδακτορικῆς Διατριβῆς του: "Τὸ δεινὸν οὐ δυστυχία". Κεντρικὸ πυρῆνα ἔπαιρνε τὴν περίπτωσιν τοῦ Ἰώβ. Τὰ δεινὰ ποὺ ὁ Γιεχωβὰ ἐπισώρευσε στὸν δίκαιον τοῦτο ἄνθρωπον, δὲν τάραξαν ποσῶς τὴν ψυχικὴ του γαλήνη. Μὲ τὸν τρόπο αὐτό, ὁ Ἰώβ ἐξασφάλισε τὴν μεταθανάτια σωτηρία τῆς ψυχῆς του. Ὑπάρχει μεγαλύτερη ἐν ζωῇ εὐτυχία ἀπὸ τούτῃ τῇ βεβαιότητι; Μελετοῦσε κι ἔγραφε. Ἐγραφε καὶ μελετοῦσε. Κι ὅταν κουραζόταν, ξάπλωνε στὸ κρεβάτι κι ἔκανε σχέδια γιὰ τὸ μέλλον (...). Οἱ σχέσεις τοῦ Δημήτρη μὲ τοὺς νοικοκυραίους τοῦ ἦσαν τυπικές. Ἀπασχολημένος μὲ τὴ διατριβή του —ἀφετηρία τῆς ἀνθρωποσωτήριας σταδιοδρομίας του— δὲν εἶχε ἀκόμα καιρὸ ν' ἀσχοληθῇ μὲ τοὺς ἀνθρώπους»¹⁵¹. Παρόλα αὐτὰ ὅμως ἐρωτεύθηκε τὴν κόρη τοῦ σπιτονοικοκύρη του, τὴ Μάχη, ποὺ στὴ συνέχεια τὴ νυμφεύθηκε. Ἐτσι τελικὰ δὲν θά μπορούσε νὰ γίνῃ «ἀρχιερέας, ἀρχιεπίσκοπος, πατριάρχης, ποιμὴν ψυχῶν, πνευματικὸς ἡγέτης λαῶν. Θὰ μπορούσε ἐξαίρετα νὰ δώσῃ στὴ σταδιοδρομία του κατεύθυνση ἀκαδημαϊκὴ —καθηγητὴς Πανεπιστημίου, συγγραφέας περισπούδαστων θεολογικῶν διατριβῶν. Τὰ προσόντα δὲν τοῦ ἔλειπαν»¹⁵².

Ἀπὸ τὴν ἀνθολόγησιν καὶ παρουσίασιν τῶν παραπάνω χωρίων ποὺ προέρχονται ἀπὸ ἔργα λογοτεχνῶν ποὺ φοίτησαν στὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν, καταδεικνύεται ὅτι τὸ συγκεκριμένο Ἰδρυμα ἀποτέλεσε γι' αὐτοὺς ὄχι μόνον πηγὴ γνώσεων, μὲ τὴν ἐπιστημονικὴ κατάρτισιν καὶ τὴν ἐν γένει καλλιέργειαν ποὺ τοὺς προσέφερε κατὰ τὴ διάρκειαν τῶν σπουδῶν τους, ἀλλὰ καὶ πηγὴ ἐμπνευσεως γιὰ λογοτεχνικὴ δημιουργία. Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ πανεπιστημιακὴ μόρφωσις λειτουργοῦσε ἀφενὸς ὡς ἐπαγγελματικὸ ἐφόδιο —κυρίως γιὰ ὅσους λογοτέχνες κατέλαβαν

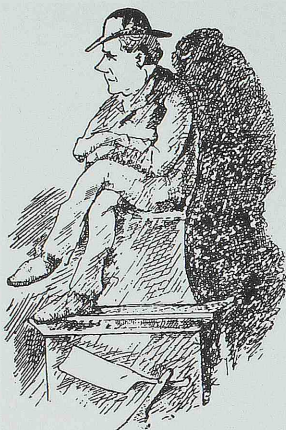
151. Μ. Καραγάτση, *Τὸ «10»*, Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἑστίας», σσ. 73-74.

152. *Ὁ.π.*, σ. 80.

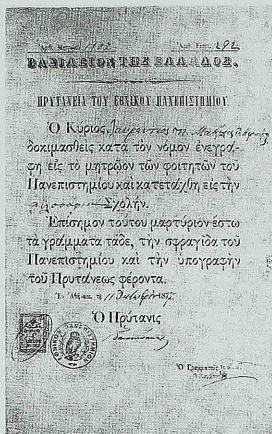
σημαντικές θέσεις στὸν δημόσιο τομέα—, καὶ ἀφετέρου ὡς βιωματικὸς ὀπλισμὸς, χρήσιμος γιὰ τὸν καθορισμὸ τοῦ θεματολογίου τους, καὶ ὡς μοχλὸς τῆς ἀφηγηματικῆς ἐξέλιξης κάποιων ἔργων τους.

Διαφαίνονται ἔτσι οἱ ἀμφίδρομες λειτουργίες ποὺ ἀναπτύσσονται ἀνάμεσα στὴν ἐπιστήμη καὶ τῇ λογοτεχνίᾳ: ἡ λογοτεχνία ἀποτελεῖ ἀντικείμενο ἐπιστημονικῆς ἔρευνας —τῆς φιλολογικῆς—, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐπιστήμη, μὲ τὴν ἀκαδημαϊκὴ της πραγματάωση, λειτουργεῖ ὡς πρωτογενὲς ὕλικὸ ποὺ μεταπλάθεται ἀπὸ τὴ γραφίδα τοῦ ἔμπειρου λογοτέχνη, μὲ τρόπο ἄλλοτε καυστικὸ, ἄλλοτε ἐπιβραβευτικὸ, πάντα εὐστοχο, καὶ ἀκόμη λυρικό.

Καὶ ἂς μὴν μᾶς διαφεύγει ἡ ἐπισήμανση τῶν δυὸ κορυφαίων λογοτεχνῶν μας, Θεοτοκᾶ καὶ Τερζάκη, ὅτι τὸ βᾶθρο μὲ τὴν ἔδρα τοῦ καθηγητῆ μέσα στὰ μεγάλα ἀμφιθέατρα φαντάζει σὰ σκηνὴ θεάτρου. Μὲ αὐτὸν τὸν χαρακτηρισμὸ-παρομοίωση φαίνεται ὅτι ὑποδηλώνουν καὶ τὴ δισυπόστατη φύση τῆς διδασκαλίας ποὺ πρέπει νὰ βασίζεται σὲ ἐπιστημονικὰ δεδομένα, ἀλλὰ παράλληλα πρέπει νὰ διεξάγεται παραστατικά, θεατρικά, *ἡδυσμένῳ λόγῳ*.

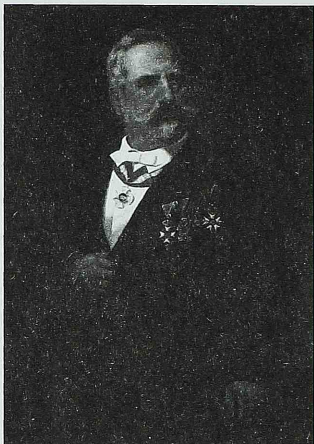
2. Γελοιογραφία στὸν Ρωμῆ, πὺ παριστάνει τὸν Σεμιτέλο σὰν τὸν ἀνδριάντα τοῦ Κοραΐ στὰ Προπύλαια.

3. Πιστοποιητικὸ ἐγγραφῆς τοῦ Μαβίλη στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολή.

Ὄνομα μαθητῆος καὶ ἐξέταστος	Ὁλικὸν ἀριθμὸν τῶν ἐξετάσεων	Ὁλικὸν αριθμὸν ἐξετάσεων	Ὁλικὸν αριθμὸν ἐξετάσεων
Γρ. Δημητρίου	Εξέταση Συν. Πρωτ.	Μαθητῆς	1919 - 1920
Ουφ. Καραϊσκάκης	Εξέταση Συν. Πρωτ.	Μαθητῆς	1919 - 1920
Ουφ. Βασιλείου	Εξέταση Συν. Πρωτ.	Μαθητῆς	1919 - 1920
Σου. Καραϊσκάκης	Εξέταση Συν. Πρωτ.	Μαθητῆς	1919 - 1920
Αλ. Καραϊσκάκης	Εξέταση Συν. Πρωτ.	Μαθητῆς	1919 - 1920

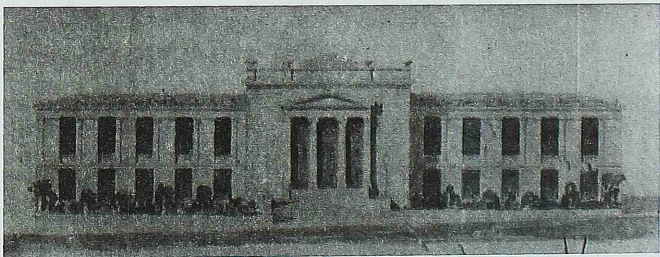
4. Βιβλιᾶριο παρακολούθησης μαθημάτων τοῦ Ι. Μ. Παναγιωτόπουλου.

5. Προσωπογραφία τοῦ καθηγητῆ καὶ ποιητῆ Θ. Ξοφανίδη (συλλογὴ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν).

6. Ὁ Γρηγόριος Ξενόπουλος.

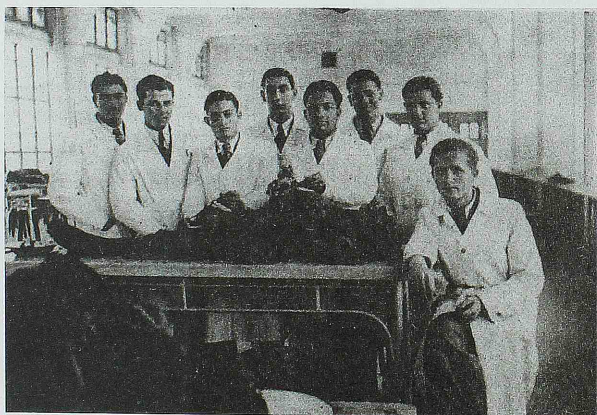
7. Σχέδιο τοῦ Χημείου ἀπὸ τὸν E. Ziller.

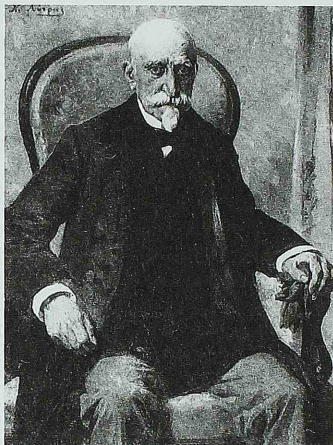
8. Ο καθηγητής Κ. Μέρμηγκας.

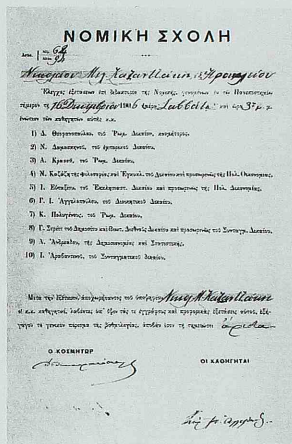
9. Προσωπογραφία του καθηγητή Λούρου από τον Γιάννη Μόραλη (συλλογή Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν).

10. Ο ποιητής Τάκης Σινόπουλος καθιστός, κατά τη διάρκεια μαθήματος Ἀνατομίας.

11. Προσωπογραφία του καθηγητή και μυθιστοριογράφου Π. Καλλιγᾶ από τὸν Νικηφόρο Λύτρα (συλλογή Ἐθνικῆς Τραπεζῆς Ἑλλάδος).

12. Οἱ πτυχιακὲς ἐξετάσεις τοῦ Καζαντζάκη.

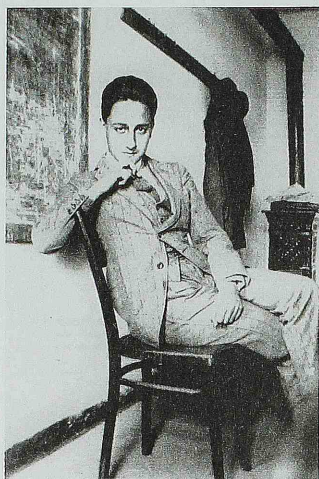
13. Ὁ Γεν. Γραμματεὺς τοῦ Πανεπιστημίου Κ. Παλαμᾶς στὸ γραφεῖο του.

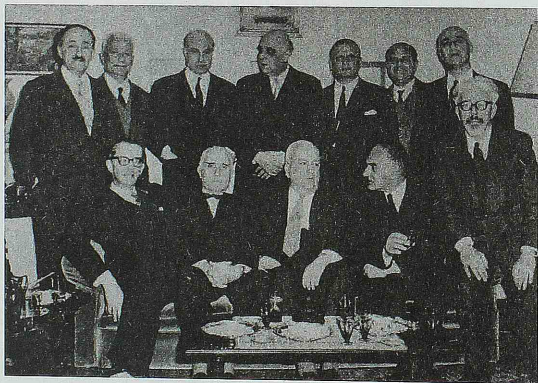
14. Ὁ Καρωατάκης, φοιτητὴς τῆς Νομικῆς.

15. Ο ποιητής Γ. Ἀθάνας ἐπίστρατος
στὸν πρῶτο παγκόσμιο πόλεμο.

16. Ὁ Θεοτοκᾶς, πρωτοετής φοιτητής.

17. Λογοτέχνες τῆς γενιᾶς τοῦ '30, πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους φοίτησαν στὴ Νομική,
ὅπως ὁ Πετσάλης, ὁ Ἐλύτης, ὁ Ξεφλούδας, ὁ Θεοτοκᾶς, ὁ Τερζάκης.

ΝΟΜΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΑΡΙΘ.	ΕΠΩΝΥΜΟΝ	ΕΠΩΝΥΜΟΝ	ΕΠΩΝΥΜΟΝ
1	Κ. Πάλλας	ΕΠΩΝΥΜΟΝ	ΕΠΩΝΥΜΟΝ
2	Κ. Η. Παπαδόπουλος	ΕΠΩΝΥΜΟΝ	ΕΠΩΝΥΜΟΝ
3	Α. Α. Παπαδόπουλος	ΕΠΩΝΥΜΟΝ	ΕΠΩΝΥΜΟΝ
4	Α. Α. Παπαδόπουλος	ΕΠΩΝΥΜΟΝ	ΕΠΩΝΥΜΟΝ
5	Α. Α. Παπαδόπουλος	ΕΠΩΝΥΜΟΝ	ΕΠΩΝΥΜΟΝ
6	Α. Α. Παπαδόπουλος	ΕΠΩΝΥΜΟΝ	ΕΠΩΝΥΜΟΝ
7	Α. Α. Παπαδόπουλος	ΕΠΩΝΥΜΟΝ	ΕΠΩΝΥΜΟΝ
8	Α. Α. Παπαδόπουλος	ΕΠΩΝΥΜΟΝ	ΕΠΩΝΥΜΟΝ
9	Α. Α. Παπαδόπουλος	ΕΠΩΝΥΜΟΝ	ΕΠΩΝΥΜΟΝ
10	Α. Α. Παπαδόπουλος	ΕΠΩΝΥΜΟΝ	ΕΠΩΝΥΜΟΝ
11	Α. Α. Παπαδόπουλος	ΕΠΩΝΥΜΟΝ	ΕΠΩΝΥΜΟΝ
12	Α. Α. Παπαδόπουλος	ΕΠΩΝΥΜΟΝ	ΕΠΩΝΥΜΟΝ
13	Α. Α. Παπαδόπουλος	ΕΠΩΝΥΜΟΝ	ΕΠΩΝΥΜΟΝ

Μετά την εξέταση, διαπιστώθηκε ότι το σύνολο των πτυχιούχων της Νομικής Σχολής, σύμφωνα με την απόφαση της 16ης Δεκεμβρίου 1913, ανέρχεται σε 1734. Σύμφωνα με την απόφαση της 16ης Δεκεμβρίου 1913, οι πτυχιούχοι της Νομικής Σχολής, σύμφωνα με την απόφαση της 16ης Δεκεμβρίου 1913, ανέρχονται σε 1734.

Ο ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ

Ο ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ

ΝΟΜΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΑΡΙΘ.	ΕΠΩΝΥΜΟΝ	ΕΠΩΝΥΜΟΝ	ΕΠΩΝΥΜΟΝ
1	Κ. Πάλλας	ΕΠΩΝΥΜΟΝ	ΕΠΩΝΥΜΟΝ
2	Κ. Η. Παπαδόπουλος	ΕΠΩΝΥΜΟΝ	ΕΠΩΝΥΜΟΝ
3	Α. Α. Παπαδόπουλος	ΕΠΩΝΥΜΟΝ	ΕΠΩΝΥΜΟΝ
4	Α. Α. Παπαδόπουλος	ΕΠΩΝΥΜΟΝ	ΕΠΩΝΥΜΟΝ
5	Α. Α. Παπαδόπουλος	ΕΠΩΝΥΜΟΝ	ΕΠΩΝΥΜΟΝ
6	Α. Α. Παπαδόπουλος	ΕΠΩΝΥΜΟΝ	ΕΠΩΝΥΜΟΝ
7	Α. Α. Παπαδόπουλος	ΕΠΩΝΥΜΟΝ	ΕΠΩΝΥΜΟΝ
8	Α. Α. Παπαδόπουλος	ΕΠΩΝΥΜΟΝ	ΕΠΩΝΥΜΟΝ
9	Α. Α. Παπαδόπουλος	ΕΠΩΝΥΜΟΝ	ΕΠΩΝΥΜΟΝ
10	Α. Α. Παπαδόπουλος	ΕΠΩΝΥΜΟΝ	ΕΠΩΝΥΜΟΝ
11	Α. Α. Παπαδόπουλος	ΕΠΩΝΥΜΟΝ	ΕΠΩΝΥΜΟΝ
12	Α. Α. Παπαδόπουλος	ΕΠΩΝΥΜΟΝ	ΕΠΩΝΥΜΟΝ
13	Α. Α. Παπαδόπουλος	ΕΠΩΝΥΜΟΝ	ΕΠΩΝΥΜΟΝ

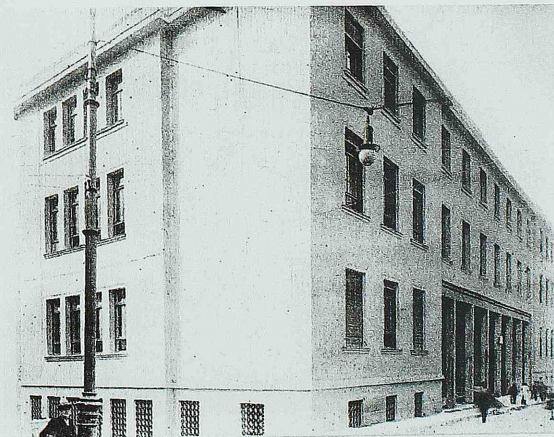
Μετά την εξέταση, διαπιστώθηκε ότι το σύνολο των πτυχιούχων της Νομικής Σχολής, σύμφωνα με την απόφαση της 16ης Δεκεμβρίου 1913, ανέρχεται σε 1734. Σύμφωνα με την απόφαση της 16ης Δεκεμβρίου 1913, οι πτυχιούχοι της Νομικής Σχολής, σύμφωνα με την απόφαση της 16ης Δεκεμβρίου 1913, ανέρχονται σε 1734.

Ο ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ

Ο ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ

18. Οι πτυχιαικές εξετάσεις του Τερζάκη.

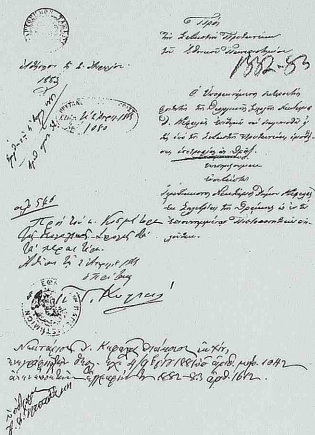
19. Οι πτυχιαικές εξετάσεις του Πετσάλη-Διομήδη.

20. Το κτήριο της Νομικής Σχολής, σε φωτογραφία του 1937.

21. Ὁ καθηγητής Ν. Λούβαρις.

22. Ἡ αἴτηση γιὰ ὑποτροφία
τοῦ Ἁγίου Νεκταρίου.

ΜΕΤΡΩΝ ΤΩΝ ΦΟΙΤΗΤΩΝ ΤΟΥ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

Αδελφ Αριθμός	Όνομα και επώνυμον	Μηλικία	Πατρὶς	Κτηματολογικὴ περιοχὴ		Ἑκτετατικὴ ἔγγραφος	Σχολή	Χρονολογία ἔγγραφος		
				Τόπος	Ἄλμα			Ἔτος	Μῆν	ἡμέρα
1014	Κορωναίου Ν. Δελφός	30	Κισσαμύνη	—	—	22 Ὀκτωβρίου 1910	Δελφός	6508	Δελφός	31
1032	Νικολαΐδης Ν. Καραγιάννης Διευθυντής	57	Χίος	—	—	19 Ὀκτωβρίου 1910	Χίος	7	Νοέμβριος	17
1043	Σταυρίδης Νικ. Α' Σαφής	10	Βιζυζιάνη	—	—	7 Ὀκτωβρίου 1910	Βιζυζιάνη	7	7	7
1044	Νικολαΐδης Ν. Σαφής	26	Λαμιάς	Διευθυντής	—	19 Ὀκτωβρίου 1910	Λαμιάς	7	7	7

23. Τὸ Μητρῶον τῶν φοιτητῶν, ὅπου δηλώνεται ἡ ἐγγραφή τοῦ Ἀγίου Νεκταρίου.